

Univerzita Karlova

Filozofická fakulta

Ústav hospodářských a sociálních dějin

Bakalářská práce

Anežka Kubáčová

**Návrat Židů z koncentračních táborů na příkladu
terezínského ghetta**

Jewish Return after WWII. The Example of Theresienstadt

Praha 2021

Vedoucí práce: doc. Mgr. Matěj Spurný, Ph.D.

Poděkování:

Ráda bych poděkovala vedoucímu práce, doc. Matěji Spurnému, za pomoc při výběru tématu bakalářské práce a za jeho cenné rady a připomínky v průběhu vzniku práce. Také bych chtěla poděkovat všem účastníkům semináře *„Myšlenkový svět obyvatel českých zemí ve 20. století: mezi nacionalismem, komunismem a demokracií“* za jejich reflexi mých textů.

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Pardubicích dne 11.8.2021

Anežka Kubáčová

Abstrakt

Bakalářská práce *Návrat Židů z koncentračních táborů na příkladu terezínského ghetta* se zabývá situací na konci druhé světové války v Terezíně a poválečnými návraty do československé společnosti. Nejprve se práce zaměřuje na poválečnou repatriaci, která zde byla přerušena tyfovou epidemií a musela tak být rozdělena do několika etap. Druhá část práce popisuje následnou sociální péči, kterou židovští přeživší obdrželi ze strany československých úřadů, dobročinných organizací či židovských obcí. Následně práce rozebírá komplikace zapojení navrátilivších do společnosti, zotavovací akci pro repatrianty, odškodňování a problematiku restitucí. Text také přibližuje problematiku rozlišování repatriantů na politicky a rasově perzekuované a snahu Židů o asimilaci do společnosti.

Klíčová slova

Repatriace, návrat, osvobození, Židé, přeživší, Terezín, koncentrační tábor, druhá světová válka, sociální péče, židovská identita

Abstract

The bachelor thesis *Jewish Return after WWII. The Example of Theresienstadt* deals with situation at the end of Second World War in Terezín and post-war return into the Czechoslovak society. First of all, it looks into repatriation after the war, which was interrupted in Terezín by typhoid epidemic and needed to be divided into several phases. Second part of the thesis describes following social welfare, which Jewish survivors received from Czechoslovak bureau, charitable organizations, and Jewish community. Afterwards the thesis analyses following complications like integration survivors into Czechoslovak society, recovery actions, compensations, and restitutions. This text also introduces topic separation repatriates into politically or racially persecuted and Jewish efforts to assimilate into society.

Keywords

Repatriation, return, liberation, Jews, survivor, Terezín, concentration camp, World War II, social welfare, Jewish identity

Obsah

Abstrakt.....	4
Zkratky.....	6
1. Úvod.....	7
1.1. Literatura.....	10
1.2. Prameny.....	12
1.3. Metodologický úvod.....	13
1.4. Historický úvod.....	16
1.3.1. Terezínské ghetto v posledních měsících války.....	20
1.3.2. Pochody smrti a epidemie skvrnitého tyfu.....	23
2. Repatriační akce.....	26
2.1. Pomoc pro Terezín.....	26
2.2. První fáze repatriace.....	28
2.3. Z nákazy podezřelí.....	31
2.4. Obnovení repatriací po konci karantény.....	33
3. Návraty do poválečné společnosti.....	36
3.1. Sociální péče v poválečných dnech a měsících.....	36
3.1.1. Zotavovací akce.....	43
3.1.2. Dobročinné organizace.....	45
3.2. Židovská náboženská obec.....	47
3.2.1. Terezínská majetková podstata.....	51
3.3. Dobové odlišování přeživších.....	54
3.3.1. Situace Židů německé národnosti.....	58
3.4. Restituce majetku.....	60
4. Závěr.....	66
5. Seznam pramenů a literatury.....	71
5.1. Literatura.....	71
5.2. Prameny.....	75
5.2.1. Archivní prameny.....	75
5.2.2. Dobový tisk.....	75
5.2.3. Internetové zdroje.....	75
Přílohy.....	76

Zkratky

AJDC – American Joint Distribution Committee (Joint)

AŽMP – Archiv židovského muzea Praha

ČNR – Česká národní rada

ČPA – Česká pomocná akce

ČSČK – Československý Červený kříž

MČK – Mezinárodní Červený kříž

MOPSP – Ministerstvo ochrany práce a sociální péče

NA ČR – Národní archiv České republiky

RŽNO – Rada židovské náboženské obce

ÚRO – Ústřední rada odborů

VŽON – Věstník Židovské obce náboženské v Praze

ŽNO – Židovská náboženská obec

ŽRS – Židovská rada starších

1. Úvod

„V převážné většině případů nebyla hodina osvobození veselá ani bezstarostná. Udeřila zpravidla na tragickém pozadí zkázy, krveprolití a utrpení. V okamžiku, kdy jsme cítili, že se stáváme znovu lidmi, tj. svéprávnými bytostmi, přicházely lidské bolesti: zármutek nad pohřešovanou rodinou či nad její ztrátou, nad všeobecnou bolestí kolem nás, nad vlastním vysílením, které se nám zdálo být nevyléčitelné a definitivní, i nad životem, který měl znovu povstat z trosek a jímž jsme často měli sami jít. Konec trestu byl potěšením jen pro pár šťastlivců nebo jen pár okamžiků, či pro velmi jednoduché povahy. Téměř vždy ho provázelo období úzkosti.“¹

Jak v citovaném úryvku popsal Primo Levi, pocity osvobozených Židů byly často velmi smíšené. I přesto že bývalí terezínští českoslovenští vězni měli tu výhodu, že se při osvobození nacházeli na území své vlasti, zařazení zpět do společnosti provázeli níže popisované komplikace. Osvobozením tak neskončil proces vytržení židovského obyvatelstva z evropské společnosti a nedošlo k návratu starých poměrů.

V následující práci v několika kapitolách popíšu situaci osvobozených českých Židů z terezínské pevnosti na pomezí konce druhé světové války a prvních poválečných měsíců. Práce hledá odpověď na otázky průběhu administrativní praxe během terezínských repatriací a zkušenosti bývalých vězňů. Jak probíhaly následující dny po opuštění bran terezínského ghetta a jaké sociální pomoci se Židům dostalo ze strany československých úřadů, dobročinných organizací či židovských obcí. Otázkou také byla poválečná asimilace do společnosti, vypořádání se s židovskou identitou a s tím spojené téma antisemitismu či rozlišování vězňů koncentračních táborů na rasově či politicky perzekuované.

Důraz je dán na adaptaci Židů v poválečné atmosféře. Jak osoby židovské národnosti zapadaly do snahy vytvořit třetí republiku etnicky homogenním státem? Jak poválečná doba změnila vnímání židovské identity a jejich víry? Jak fungovala úřední praxe vůči německým Židům a restituce majetku? Text reflektuje diskusi mezi československými politiky a zástupci židovských náboženských obcí, kteří se snažili ovlivnit veřejné mínění o perzekuovaných Židech a pokládá si otázku, jak se židovská obec snažila reprezentovat přeživší, aby zabránila předsudkům vůči Židům a zlepšila jejich veřejné postavení. Otázkou bylo i rozlišování mezi rasově a politicky

¹ LEVI, Primo, Potopení a záchránění, Mladá fronta, Praha 1993, str. 69

perzekuovanými a jak toto dělení či nerefektování specifčnosti židovských obětí vnímali sami Židé. Jak se židovští představitelé postavili k požadavku politických představitelů na prokázání loajality Československé republiky? A nakonec jak v těchto podmínkách obnovili přeživší svůj život a reflektovali postoj státu vyhraněného vůči menšinám?

Pro zjednodušení budu v této práci používat termín čeští Židé pro Židy deportované do Terezína z Protektorátu Čechy a Morava. Norimberské zákony zavedené i pro protektorát rozšířily rasovými kritérii počet lidí identifikující jako Židy. Jejich počet při zřízení protektorátu se udává na 118 310 Židů.² Předválečné rozdělení Židů na české a německé, podle jimi užívaného jazyka, v Terezíně zaniklo, neboť přítomnost Židů deportovaných z Německa či Rakouska zmenšil rozdíly mezi československými občany, a tudíž označení němečtí Židé přešlo na cizince. Národnost zde identifikovali více kulturou, než „rodilým“ jazykem, a proto všichni deportovaní z protektorátu byli přijímáni jako čeští Židé.³ Rovněž pro zjednodušení nebudu rozlišovat mezi náboženskou či národností identifikací a pro všechny osoby budu hromadně používat termín Židé.

Národní identita Židů v předválečném Československu byla jedinečná a komplikovaná. Mezi jednotlivými skupinami existovaly málo definovatelné rozdíly a typická byla pluralita národních identit. Kateřina Čapková tak rozdělila komunity Židů za první republiky na Čechožidy, kteří usilovali o kulturní integraci do české společnosti, dále na české Židy používající český jazyk, ale hlásící se k židovské národnosti, a nakonec na německé Židy, kteří se identifikovali s německou kulturou. Těmito skupinami dále postupovali sionisté, kteří převážně reprezentovali židovskou komunitu v Židovské národní radě a skrz Židovskou stranu v Národním shromáždění.⁴

Pro Čechy a Moravu byl charakteristický západní typ židovství, který se vyznačoval vysokou mírou kulturní integrace do okolní společnosti, potlačením ortodoxie a liberální formou židovství. Židé byli převážně zástupci střední a vyšší střední vrstvy, uzavírali smíšené sňatky a v rámci českých zemích se také vyznačovali

² KÁRNÝ, Miroslav, „Konečné řešení“: Genocida českých Židů v německé protektorátní politice, Academia, Praha 1991, str. 18

³ HÁJKOVÁ, Anna, The Last Ghetto: An Everyday History of Theresienstadt, Oxford University Press 2020, str. 86-87

⁴ ČAPKOVÁ, Kateřina, Češi, Němci, Židé?: Národní identita Židů v Čechách 1918-1938, Paseka, Praha – Litomyšl 2005, str. 9-13

vysokou mírou sekularizace. Odlišnosti bychom našli na Moravě, kde si byli Židé více vědomi vlastní židovské odlišnosti díky životu v menších městech s těsnějším komunitním životem.⁵

Československo také jako jediný stát v Evropě umožňovalo zvolit si židovskou národnost při sčítání lidu. Při volbě nemuseli prokazovat znalost jidiš či hebrejštiny ani být členy židovských náboženských obcí, záleželo pouze na jejich subjektivním přesvědčení. Židé byli často bilingvní a těžko tak odvodit podle jazyka jejich příslušnost k československému, německému či maďarskému národu. Politická reprezentace si od tohoto kroku slibovala oslabení německé či maďarské menšiny při sčítání lidu.

V meziválečném Československu byla židovská komunita zastoupena Židovskou národní radou a Židovskou stranou, která byla roku 1929 zvolena do Poslanecké sněmovny Národního shromáždění. Obě organizace byly vedeny sionistickými Židy, i přesto že čechožidovské hnutí mělo v té době více přívrženců. Čeští sionisté byli příznivě přijati představiteli československého státu, protože nastavili mírný národní program a hlavním požadavkem byla možnost veřejného přihlášení k židovství. Sionisty i asimilované Židy v době první republiky spojovala snaha obnovit své židovské tradice, vzdělání a jazyk.⁶

První republika byla v evropském kontextu ojedinělá i nízkou mírou antisemitismu. Příčiny této situace můžeme hledat ve vysoké míře sekularizace obyvatelstva, v integraci Židů do české společnosti, v autoritě prezidenta Masaryka a v naplnění národních a politických ambic českého národa.⁷

Problém, se kterým se potýkala již exilová vláda, byla definice repatriantů neboli Displaced Persons tzv. přemístěných osob. Repatrianti byli definováni podle následujících kategorií: 1. Vězni z koncentračních a internačních táborů z politických a rasových důvodů, 2. Dělníci nuceného nasazení mimo své bydliště, 3. Osoby nasazené na zákopové práce na území republiky, 4. Osoby nuceně nasazené ve službě protiletectvé obrany, 5. Nuceně nasazení v Technische Nothilfe, 6. Přestěhovalci do vojenského střediska Vyškov, Benešovsko ad, 7. Osoby uvězněné pro hospodářské delikty z politických pohnutek, jako sabotáže, 8. Osoby, které po 29.9.1938 opustily své

⁵ ČAPKOVÁ, Češi, Němci, Židé?, str. 6-7, 17-23 (viz pozn. 4)

⁶ Tamtéž, str. 17-26, 269 (viz pozn. 4)

⁷ Tamtéž, str. 269 (viz pozn. 4)

bydliště v důsledku okupace, včetně uprchlíků z pohraničí, 9. Osoby, které se nenacházely na území republiky a po 29.9.1938 se z politických důvodů nemohli vrátit, 10. Osoby československé národnosti usídlené v zahraničí, ale chtějí se vrátit.⁸

I přesto že se terezínské ghetto nacházelo na území Československé republiky, a tudíž přemístění Židé zůstávali na území své vlasti, bylo i pro ně používáno termínu repatriant. Ministerský rada z ministerstva ochrany práce a sociální péče (MOPSP) Zavřel definoval pojem repatriant jako každou osobu, která v důsledku války nebo rasového útlaku byla nucena změnit své bydliště.⁹

Pro samotnou nacistickou evidenci byli terezínští vězni vnímáni jako přesídlenci za hranice protektorátu. Deportovaní do Terezína již nebyli vedeni v evidenci židovského obyvatelstva protektorátu, čímž byla zpětně legalizována ztráta jejich občanství a propadnutí majetku ve prospěch Říše. Při pozdějších deportacích se v ghettu nacházely dvě kategorie vězňů – ti, kteří byli evidováni jako žijící v cizině a protektorátní Židé.¹⁰

1.1. Literatura

V posledních letech narostl zájem o repatriaci po druhé světové válce a o poválečný osud Židů. Jednou z takových knih je *At' mohou přijeti* od Jany Kasíkové.¹¹ V této knize se autorka zabývala repatriací československých občanů ze zahraničí, nejen židovského původu, ale i tzv. Displaced Persons (DPs), kteří byli definováni jako přemístěné osoby v rámci nacistické politiky. Součástí knihy je popis plánování repatriací během války a vznik dobročinných organizací jako UNRRA.¹² Poválečnou pomocí a obnovou v rámci programu UNRRA se více zabýval Karel Sommer.¹³ O problematice Displaced Persons dále napsal knihu *DPs: Europe's Displaced Persons* Mark Wyman¹⁴, který se více zaměřil na celoevropský trend emigrací po druhé světové válce, kdy se přemístěné osoby z mnoha důvodů odmítaly vrátit do své rodné země.

⁸ KASÍKOVÁ, Jana, *At' mohou přijeti: organizace poválečné repatriace a návratů 1942-1947*, Academia, Praha 2017, s. 132

⁹ NA ČR, MOPSP-R, k. 262, inv. č. 495, Zápis o poradě sociálních pracovníků konané dne 16.7.1945

¹⁰ KÁRNÝ, „Konečné řešení“ – genocida českých Židů v německé protektorátní politice, str. 21 (viz pozn. 2)

¹¹ KASÍKOVÁ, Jana, *At' mohou přijeti: organizace poválečné repatriace a návratů 1942-1947*, Academia, Praha 2017.

¹² United Nations Relief and Rehabilitation Administration založeno 9.11.1943

¹³ SOMMER, Karel, *UNRRA a Československo*, Slezský ústav AV ČR Opava, Opava 1993.

¹⁴ WYMAN, Mark, *DPs: Europe's Displaced Persons, 1945-1951*, Cornell University Press, 1998.

Pro přiblížení konce války v terezínském ghettu jsem využila trojdílnou monografii od Hanse Günthera Adlera „*Terezín 1941–1945. Tvář nuceného společenství*“¹⁵, ve které kromě dějin rozebírá i sociologii a psychologii uvnitř ghetta. Sám Adler byl přeživším koncentračních táborů Terezín, Osvětim a Buchenwald. Nově publikovaná kniha Anny Hájkové „*The Last Ghetto: An Everyday History of Theresienstadt*“ se zabývá každodenností v terezínském ghettu a blíže zde popsala administrativní strukturu uvnitř židovské samosprávy, hierarchii společnosti, rozdělení vězňů do potravinových kategorií, zdravotnictví a nemoci, kulturní život a chronologii transportů.¹⁶ Celkovému obrazu protektorátní protižidovské politiky se věnoval Miroslav Kárný v knihách „*Konečné řešení*“: *Genocida českých Židů v německé protektorátní politice a Terezín v konečném řešení židovské otázky*.¹⁷

Poválečnými židovskými dějinami se zabýval ve své disertační práci Petr Sedlák, kde se mimo jiné zaměřil na problém poválečných restitucí na příkladu Varnsdorfu.¹⁸ Sám Sedlák opírá svůj výklad o dříve vyšlé knihy profesorů Drahomíra Jančíka a Eduarda Kubů „*Arizace*“ a *restituce židovského majetku v českých zemích (1939-2000)* a „*Arizace*“ a *arizátoři: Drobný a střední židovský majetek v úvěrech Kreditanstalt der Deutschen (1939-1945)*.¹⁹ Poválečné židovské dějiny propojila Monika Hanková s výzkumem orální historie ve své diplomové práci *Kapitoly z poválečných dějin židovské komunity v Čechách a na Moravě*.²⁰ Pro nahlédnutí do poválečné situace německých Židů je cenný výzkum Kateřiny Čapkové, která ve svých knihách popsala předválečnou identitu československých Židů i poválečnou

¹⁵ ADLER, Hans Günther, *Terezín 1941-1945. Tvář nuceného společenství*: I. Dějiny, II. Sociologie, III. Psychologie, Barrister & Principal, Brno 2006.

¹⁶ HÁJKOVÁ, Anna, *The Last Ghetto: An Everyday History of Theresienstadt*, Oxford University Press, 2020.

¹⁷ KÁRNÝ, Miroslav, „*Konečné řešení*“: *Genocida českých Židů v německé protektorátní politice*, Academia, Praha 1991.

KÁRNÝ, Miroslav – BLODIG, Vojtěch (ed.), *Terezín v konečném řešení židovské otázky*, Mezinárodní konference historiků k 50. Výročí vzniku terezínského ghetta, Terezínská iniciativa nakladatelství LOGOS, Praha 1992.

¹⁸ SEDLÁK, Petr, *Postoj a přístup k Židům v českých zemích po druhé světové válce (1945–1947/1953)*, Masarykova univerzita: Historický ústav, Brno 2008.

¹⁹ JANČÍK, Drahomír – KUBŮ, Eduard – KUKLÍK ml., Jan, „*Arizace*“ a *restituce židovského majetku v českých zemích (1939-2000)*, Praha: Ústav hospodářských a sociálních dějin FF UK, 2003.

JANČÍK, Drahomír – KUBŮ, Eduard, „*Arizace*“ a *arizátoři: drobný a střední židovský majetek v úvěrech Kreditanstalt der Deutschen (1939-45)*, Karolinum, Praha 2005.

²⁰ HANKOVÁ, Monika, *Kapitoly z poválečných dějin židovské komunity v Čechách a na Moravě (1945-1948)*, Karlova univerzita: Ústav hospodářských a sociálních dějin, Praha 2006.

diskriminaci německy mluvících navrátilých.²¹ Magdalena Sedlická se ve své disertační práci zaměřuje na začleňování Židů německé a židovské národnosti do většinové společnosti.²²

Cenným zdrojem pro mě byly *Terezínské listy*²³, které od roku 1970 vydává Památník Terezín. Dále jsem čerpala ze souboru článků *Terezínské studie a dokumenty*²⁴ vycházejících v letech 1994 až 2009, které vydával Institut terezínské iniciativy společně s nakladatelstvím Academia.

1.2. Prameny

Jedním z klíčových zdrojů byl Archiv Židovského muzea v Praze obsahující prameny k dějinám Židů v českých zemích. Využívala jsem archivní sbírky Terezín náležící k Oddělení pro dějiny šoa. Archivní sbírka Terezín shromažďuje materiály týkající se dějin terezínského ghetta od jeho založení 24. listopadu 1941 a spisy z období příprav ghetta. Sbírkou obsahuje dokumenty z činnosti terezínské Rady starších a její samosprávy, rejstříky vězňů a pozůstalosti vězňů včetně deníků, literární tvorby a písemností. Dále shromažďuje řadu písemností souvisejících s každodenním životem v Terezíně, jako například stravenky, propustky, zdravotní průkazy a interní korespondence. Pro můj výzkum byly důležité materiály vztahující se k posledním dnům války a z období po osvobození. Sem patří dokumenty popisující tyfovou epidemii, činnost Mezinárodního Červeného kříže a poválečnou repatriaci.

Pro kapitolu návratu a začlenění Židů do společnosti jsem využívala fond Ministerstva práce a sociální péče – repatriace 1938-1951, který je uložený v Národním archivu. Fond se celkově zabývá masovým problémem uprchlictví od první vlny českých uprchlíků ze Sudet po Mnichovu v říjnu 1938, až po reemigraci po konci druhé světové války. Jsou zde uloženy materiály jednotlivých organizací, které se uprchlictvím postupně zabývaly jako například Ústav pro péči o uprchlíky a Ústav pro péči o přestěhovalce, pod kterým byl zřízen repatriční odbor. Z tohoto fondu jsem

²¹ ČAPKOVÁ, Kateřina – RECHTER, David (eds.), *Židé, nebo Němci?*, Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2019. (viz pozn. 4)

ČAPKOVÁ, Češi, Němci, Židé?, (viz pozn. 4)

²² SEDLICKÁ, Magdalena, *Není přítel jako přítel. Židé v národním státě Čechů a Slováků, 1945-1948*, Karlova univerzita: Ústav českých dějin, Disertační práce, Praha 2018.

²³ *Terezínské listy*. Památník Terezín [online]. Terezín [cit. 2021-01-17]. Dostupné z: <https://www.pamatnik-terezin.cz/publikace/terezinske-listy>

²⁴ *Terezínské studie a dokumenty*. Institut terezínské iniciativy [online]. [cit. 2021-01-17]. Dostupné z: <http://www.terezinstudies.cz/publications/terezin-studies-documents/>

nejvíce využila prameny týkající se Sociální péče repatriačního odboru, Československého Červeného kříže a Charity.

Nezanedbatelným zdrojem jsou pro mě tehdy vycházející dobové prameny reflektující poválečnou atmosféru či problémy židovské komunity při návratu domů. První z využívaných periodik se nazývá *Služba repatriantům* s podtitulem *Zprávy repatriačního odboru ministerstva ochrany práce a sociální péče všem vracejícím se do vlasti*, který od 30. května 1945 zprostředkovával informace pro vracející se repatrianty. Časopis byl publikován repatriačním odborem ministerstva ochrany práce a sociální péče. Zpočátku převažovaly v časopise strany s otištěnými seznamy osvobozených z koncentračních táborů, aby se jejich příbuzní mohli přesvědčit, zda jsou naživu. Postupně od července roku 1945 převažovaly pátrací akce nad nezvěstnými příbuznými. Na zbývajících stranách časopisu byli repatrianti informováni o zásadních činnostech repatriačního odboru a dalších možnostech po návratu do vlasti.

Druhým periodikem je *Věstník židovské obce náboženské v Praze*, jehož první obnovené číslo vyšlo 1. září 1945, které bylo očíslováno jako sedmý ročník, aby ukázalo návaznost na předválečný *Věstník pražské židovské obce*, který vycházel od roku 1934. *Věstník* reflektoval židovské prožitky během druhé světové války a poválečnou adaptaci přeživších.

Doplňkem práce jsou citace ze vzpomínek přeživších holocaustu. Pro výzkum jsem využila Archiv vizuální historie USC Shoah Foundation²⁵, kde je uloženo více než 54 tisíc svědectví o genocidách po celém světě. Archiv se tak nezaměřuje pouze na přeživší holocaustu, přesto tyto rozhovory tvoří většinu pořizovaných záznamů, okolo 48 tisíc interview. Rozhovory byly pořizeny mezi léty 1994 a 2000. Jsou chronologicky strukturované a na konci každého rozhovoru seznamují badatele s řadou nasnímaných materiálů, jako jsou osobní dokumenty a fotografie.

1.3. Metodologický úvod

Petr Sedlák se ve své disertační práci rozebral historické přístupy k analýze židovských poválečných dějin. V práci definoval prostředky k pochopení dobového prostředí pomocí spolupůsobení ideologie, smýšlení a politiky. Ideologie se zaměřuje na výklad ideologického jazyka státu vůči židovské otázce, k jejímuž výkladu slouží

²⁵ USC Shoah Foundation [online]. USC Shoah Foundation, 2017 [cit. 2021-01-17]. Dostupné z: <https://vhaonline.usc.edu>

dobové úřední písemnosti či obecně přijímané výklady židovských záležitostí v tisku. K analýze politiky slouží prameny institucionální povahy, u kterých je obtížné poznat vztah mezi ideologií židovské otázky a praktickým přístupem k židovským záležitostem ze strany státu. Zvláště dekrety prezidenta republiky jsou typické pro široké ideologické formulace, které v praxi umožnily úředníkům široký výklad podle jejich politického a zájmového zaujetí. Rozdílnou situací jsou také projevy oficiální reprezentace a smýšlení lidí o židovském obyvatelstvu. Pro toto smýšlení můžeme využít pramennou základnu ve formě úředních situačních zpráv či dobového tisku a reakce čtenářů.²⁶ Pro práci s prameny jsem využila tradiční historickou metodu postavenou na heuristice a kritice pramene.

Stát si legitimizoval monopol na legitimní symbolickou moc na určení toho, kdo je kdo. Během války byly osoby židovského původu donuceny přijmout identitu podle rasového pokrevního hlediska jako Židé a po válce byly úřady rozděleny podle rodného jazyka mezi Čechy a Němce.²⁷ Proto v poválečných letech se Židé snaží prozkoumat své individuální potřeby někam patřit a vyrovnat se se sociálními tlaky národností svých sousedů a své rodinné tradice a sounáležitosti k židovskému původu. Práce proto zkoumá připisování identit ze strany československého státu.

Během válečných let byli Židé vyřazeni z podpory sociální politiky. Protektorátní sociální politika cílila na národnostně české obyvatelstvo a českým nacionalismem se bránila proti nucené germanizaci. Tato národnostní politika pokračovala i v poválečných letech. Při budování poválečného národního státu převládal požadavek etnicky homogenní společnosti a národní očisty, které ovlivnily i židovské přeživší.²⁸ V atmosféře odsunů německé části společnosti, nebyli počítáni jako klienti sociální politiky a národnostně nevyhranění Židé s preferencí německého jazyka se tak dostali do dalších národnostních omezení, jen jejich židovská „nálepka“ byla vyměněna za německou. Státní sociální péče určená repatriantům zahrnující židovské přeživší pro ně nebyla dostatečná kvůli předchozímu válečnému vývoji, kdy ztratili veškerý majetek, ale státní úřady nezavedly speciální pomoc, kterou by vyrovnaly nerovnosti utvořené během války. Proto se museli Židé obrátit do vlastních řad a zajistit

²⁶ SEDLÁK, Poté: Postoj a přístup k Židům v českých zemích po druhé světové válce, str. 71-77, (viz pozn. 18)

²⁷ SEDLÁK, Poté: Postoj a přístup k Židům v českých zemích po druhé světové válce, str. 60, (viz pozn. 18)

²⁸ ŠUSTROVÁ, Radka, Zastřené počátky sociálního státu: Nacionalismus a sociální politika v Protektorátu Čechy a Morava, Masarykův ústav a Archiv AV ČR, Praha 2020, str. 31-38

sociální péči skrz obnovované židovské náboženské obce či zahraniční dobročinné organizace.

Pro tuto práci jsem využila přes dvacet rozhovorů s pamětníky uložených v Archiv vizuální historie USC Shoah Foundation, kteří povětšinou strávili v Terezíně velkou část války a vyhnuli se jim tak deportace na východ, ale byli svědky pochodů smrti, které na konci války zaměřily právě do Terezína, který byl jedním z posledních neosvobozených koncentračních táborů. Největší část rozhovorů je zaměřena na období války. Každý rozhovor reflektoval poválečné období v rozdílné šířce. Nejčastěji pamětník popsal, jak probíhalo osvobození v Terezíně či tyfová epidemie a za jakých podmínek se dostal za zdi ghetta. Někteří se ve vyprávění dostali i k okamžiku návratu do svých rodných obcí, kdy popisovali pocity zklamání kvůli stavu, ve kterém našli své domovy, které byli buď obydlené cizími lidmi či byl jejich majetek rozkraden. Přeživší se vrací k reflexi toho, o které milované přišli a po návratu domů ztratili naději, že by se s nimi zde mohli setkat. Kladem audiovizuálního archivu je, že badatel vidí emoce svědků, jejich verbální i neverbální projevy, které pomáhají dotvářet celkový obraz rozhovoru.

Centrum vizuální historie Malach bychom mohli označit jako místo paměti šoa. Utvářená místa paměti jsou konstruovaná podle dané společnosti, která si zvolí, jaká místa se stanou symbolem historické paměti.²⁹ Podle Pierra Nory mají tato místa trojí smysl vzhledem k minulosti, které bychom našli i v archivu se vzpomínkami. První smysl materiální poukazuje na budovu archivu, kde jsou vzpomínky uloženy, druhý symbolický smysl odkazuje vyprávění pro další generace a třetí funkční smysl jako konkrétní didaktický výstup sloužící pro seznámení s pamětí šoa či oral history.³⁰

Svědectví nacistické genocidy Židů jsou pro výzkum dějin holocaustu nepostradatelným pramenem. Přesto může paměť sloužit přítomným cílům a samozřejmě její součástí je zapomínání a vytěšňování traumatických vzpomínek. Halbwachs řekl, že existuje tolik pamětí, kolik je lidských skupin. Pro tuto práci je blízké historické vědomí, jak ho definoval Pavel Barša, jako propojení odtrženého

²⁹ NORA, Pierre, Mezi pamětí a historií. Problematika míst, in: MAYER, Françoise (ed.), Antologie francouzských společenských věd: politika paměti, Francouzský ústav pro výzkum ve společenských vědách, Praha 1998.

³⁰ HES, Milan, Promluvili o zlu: holocaust mezi dějinami a pamětí, Epoque, Praha 2013, str. 179-205

historického zkoumání a kolektivní paměti, která je utvořena ze vzpomínek přeživších.³¹ Otázka subjektivního vztahu člověka ke společnosti v práci doplňuje studium politických a sociálních dějin Židů.

Paměť holocaustu se v průběhu let proměnila z poválečného odpírání zvláštního statusu židovské oběti a pocitu hanby, až k hrdosti a přijetí jako statusu židovské identity. Vzpomínky přeživších tak utvořily kolektivní paměť židovského společenství. Status židovské identity dostala genocida v souvislosti s šestidenní válkou a od 60. let zaujímá místo v kolektivním vědomí nejprve západních národů.³² Komemorace holocaustu se tak stala stmelujícím prvkem židovské komunity.³³

1.4. Historický úvod

Podle nacistických statistik žilo na území Protektorátu Čechy a Morava při jeho vzniku 118 310 osob³⁴, které norimberské zákony označily za Židy. Samotné norimberské zákony definující rasové předpoklady osob židovského původu byly zavedeny říšským protektorem Konstantinem von Neurathem 21. června 1939 – za Žida byl pokládán každý, jehož předkové do třetí generace příslušeli k židovské náboženské společnosti. Pokud se jednalo o míšence s židovskými předky do druhého kolena, tak byl pokládán za Žida, pokud náležel k židovské náboženské společnosti.³⁵ Postupnou likvidací občanských a právních svobod vzniklo ghetto bez internace.³⁶ Židé v protektorátu byli postupně vytlačováni z veřejného života po vzoru nacistické Třetí říše. Byla jim odebrána občanská práva, byli zatlačeni do sociální segregace a jejich majetek byl arizován.

V červenci 1939 byla zřízena Ústředna pro židovské vystěhovalectví³⁷, pod níž spadal Vystěhovalecký fond pro Čechy a Moravu, který přebíral majetek židovských náboženských obcí, spolků či zrušených židovských fondů a po zahájení deportací i

³¹ BARŠA, Pavel, Paměť a genocida: Úvahy o politice holocaustu, Argo, Praha 2011, str. 39-41

³² BARŠA, Paměť a genocida, str. 60, (viz pozn. 31)

³³ SEDLÁK, Poté: Postoj a přístup k Židům v českých zemích po druhé světové válce, str. 53, (viz pozn. 18)

³⁴ KÁRNÝ, „Konečné řešení“: Genocida českých Židů v německé protektorátní politice, str. 18, (viz pozn. 2)

³⁵ JANČÍK – KUBŮ – KUKLÍK, "Arizace" a restituice židovského majetku v českých zemích, str. 16, (viz pozn. 19)

³⁶ KÁRNÝ, „Konečné řešení“: Genocida českých Židů v německé protektorátní politice, str. 18, (viz pozn. 2)

³⁷ Neboli Zentralstelle für jüdische Auswanderung. Později přejmenována na Ústřední úřad pro uspořádání židovské otázky v Čechách a na Moravě Zentralamt für die Regelung der Judenfrage in Böhmen und Mähren)

zbývající majetek deportovaných.³⁸ V protektorátu měla arizace za cíl posílit vliv německé skupiny obyvatelstva v hospodářské konkurenci vůči české národnosti.³⁹ Již po vzniku protektorátu měli zakázáno provádět majetkové převody bez povolení okupační správy, aby zabránili pokusům prodávat majetek českým obyvatelům.⁴⁰ Nařízení říšského protektora o židovském majetku ze dne 21. června 1939 se stalo právním podkladem pro vytlačování Židů z hospodářského života. Nařízení definovalo tzv. židovské podniky – podnik vlastněný Židem či podnik, ve kterém alespoň jeden ručící společník byl židovského původu. Ve druhém případě musel být společník povolán k zastupování podniku a členem správní nebo dozorčí rady či se jednou čtvrtinou kapitálu podílet na chodu podniku.⁴¹

Na židovské firmy byl uvalen nucený správce (tzv. treunhänder), který podnik připravoval na arizaci či jeho likvidaci. Tím chtěli zabránit rozprodávání židovského majetku Čechům, což by překazilo posilování německé hospodářské pozice v českém prostoru. Nucení správci byli jmenováni hospodářským oddělením říšského protektora, nesměli být židovského původu a museli podat zprávu o vlastním majetku, zda byli schopni uhradit stanovenou výkupní cenu.⁴² Z arizace profitoval Úřad říšského protektora, kterému arizátor platil tzv. vyrovnávací dávky, pouze malá částka za prodaný podnik byla připsána na vázané konto židovskému majiteli. Na arizačním procesu se podílely i jednotlivé banky (jako např. Böhmische Union-Bank, Böhmische Escompte Bank, Kreditanstalt der Deutschen), které poskytovaly arizační úvěry umožňující podnik zakoupit.⁴³

Od ledna 1940 již nesměli svobodně nakládat s vlastními penězi, jejich bankovní konta byla prohlášena za vázaná a přicházely na ně peníze, které majitel dostával a mohl týdně vybrat nejvýše 1 500 korun pro celou rodinu. Dále byl také vydán výnos, který nařizoval prodej cenností společnosti Hadega a ponechat si mohli pouze snubní prsteny a stříbrné předměty do 200 g. O rok později jim bylo zakázáno provozovat živnosti.⁴⁴

³⁸ JANČÍK – KUBŮ, "Arizace" a arizátoři, str. 8-9, (viz pozn. 19)

³⁹ Tamtéž, str. 9, (viz pozn. 19)

⁴⁰ Tamtéž, str. 17, (viz pozn. 19)

⁴¹ Tamtéž, str. 17-18, (viz pozn. 19)

⁴² Tamtéž, str. 8, (viz pozn. 19)

⁴³ Tamtéž, str. 3, (viz pozn. 19)

⁴⁴ Tamtéž, str. 18-19, (viz pozn. 19)

Majetek deportovaných evidoval Treuhandstelle pod Židovskou náboženskou obcí. Útvar uskladnil zabavený majetek a vyklizený byt byl předán Ústředně pro židovské vystěhovalectví. Na sběrném místě k transportům museli majitelé podepsat prohlášení ke zplnomocnění pro nakládání s majetkem.

Pražská židovská náboženská obec začala podléhat Ústředně pro židovské vystěhovalectví hned po jejím zřízení v červenci 1939. Regionální židovské náboženské obce (ŽNO) byly zrušeny v březnu 1940, staly se z nich pouze pobočky ŽNO v Praze a jejich majetek přešel pod Vystěhovalecký fond. De iure nebyly ŽNO zrušeny, jen protiprávním zásahem byla jejich činnost zastavena.⁴⁵ Do roku 1942 pod pražskou ŽNO působila Palestinská kancelář, která organizovala emigrace do Palestiny. Před začátkem deportací se snažila ŽNO propagovat emigraci, informovat o protižidovských zákonech, vést kurzy jazyků a vzdělávání, podpořit sociálně slabší členy a také přebrala pečovatelské úkoly o své členy. Ze ŽNO se stal orgán státní správy, který byl zatížen veřejnoprávními úkoly místo původní náboženské funkce, obec musela plnit německá nařízení jako vybírání daní určené Židům, shromažďovat data o svých členech, organizovat emigraci a likvidaci zanechaného majetku a později připravovat deportace do zřízovaného ghetta v Terezíně.⁴⁶ Na začátku roku 1943 byla ŽNO nahrazena Židovskou radou starších (ŽRS) v Praze, která se stala administrativní jednotkou pro řízení deportací. Její činnost byla ukončena 5. května 1945 a na její místo přišel Národní výbor k likvidaci Židovské rady starších, jejímž úkolem bylo obnovit ŽNO v Praze.⁴⁷

Kvůli vývoji válečného konfliktu již nebylo možné pokračovat s vystěhovalectvím Židů z Evropy, proto po příchodu zastupujícího říšského protektora Reinharda Heydricha bylo využito pevnostního města Terezín pro ghettoizaci protektorátních Židů. Terezín měl sloužit jako klamné a propagandistické město, kde mohli starší osoby „v klidu dožít“. Jeho funkce nebyla pouze koncentrovat protektorátní obyvatelstvo či staré a prominentní Židy ze zahraničí, ale plnilo také svou decimální a tranzitní funkci. První transport tzv. Aufbaukommando sem dorazil 24. listopadu 1941.

Čeští Židé v Terezíně tvořili dominantní vrstvu, zvláště mladí muži zde byli privilegovanou společenskou skupinou. Jejich postavení se odvozovalo od dobré

⁴⁵ NAČR, ka. 265, inv. č. 502, Odvolání do výměru Úrazové pojišťovny dělnické pro Čechy, 5.4.1946

⁴⁶ VŽON r. VII/č. 1, 1.9.1945, Židovská náboženská obec za okupace a po osvobození ČSR, str. 2-4

⁴⁷ ROTHKIRCHENOVÁ, Livie, Osud Židů v Protektorátu 1939-1945, Trizonia – Ústav pro soudobé dějiny, Praha 1991, str. 50-60

fyzické formy, společenských konexí a získání prestižních prací v ghettu. Velká část sem přijela v rámci Aufbaukomanda, které bylo až do podzimních transportů roku 1944 uchráněno před deportacemi.⁴⁸

První židovský starší Jakob Edelstein se snažil z Terezína vytvořit produktivní ghetto, aby tak ochránil uvězněné před dalšími deportacemi, ale idea soběstačného ghetta brzy ztroskotala se stoupajícím počtem starých osob a po prvních transportech lidí v produktivním věku z Terezína roku 1942. Celkově do dne osvobození 8. května 1945 prošlo Terezínem na 155 000 Židů, z toho bylo 73 608 Židů z Protektorátu Čechy a Morava.⁴⁹ Většina byla dále deportována do Osvětimi a válku přežilo pouhých 3 500 osob z deportovaných 44 000.⁵⁰ Jenom v Terezíně zemřelo 33 113 vězněných Židů.⁵¹

S blížícím se koncem války se mnozí protektorátní občané střetli s tzv. pochody smrti a viděli tak důsledky nacistické vyhlazovací politiky, jejichž násilí již nebylo schované za zdmi koncentračních táborů.⁵² Od března také započaly válečné operace na protektorátním území, kdy zaútočil 4. Ukrajinský front v opavsko-ostravské operaci. Do bojů ozbrojených složek bylo vtaženo i civilní obyvatelstvo a odbojové organizace začaly vystupovat z ilegality. Od počátku května se v neklidných městech začalo šířit protiněmecké povstání, které započalo povstáním v Přerově. I přes jeho potlačení se rozlilo do dalších měst a velitel armády Střed, polní maršál Ferdinand Schörner, vydal rozkaz nepokoje potlačovat. Během ústupu německých vojsk i během pražského povstání probíhaly násilnosti na civilním obyvatelstvu.⁵³

Tyto neklidné dny se odrazily i v atmosféře uvnitř ghetta, kam se informace dostávaly skrz tajně ukrytá rádia či zprávy četníků hlídajících město. Mnozí bývalí vězni terezínského ghetta utekli a dorazili do Prahy ještě při probíhajícím povstání.

⁴⁸ HÁJKOVÁ, The Last Ghetto, str. 70-75, (viz pozn. 3)

⁴⁹ ADLER, Terezín 1941–1945. Tvář nuceného společenství. Díl I. – Dějiny, str. 281, (viz pozn. 15)

⁵⁰ HES, Milan, A brány se otevřely... Osvobození 1945: Dachau – Osvětim – Terezín, Nakladatelství Epocha, Praha 2015, str. 74

⁵¹ Dr. PICK – Dr. POLÁK – PACOVSKÝ, J., Terezín očima hygienika: Zpráva z terezínského koncentračního tábora o boji proti hmyzu a skvrnitému tyfu, Lékařské knihkupectví a nakladatelství v Praze 1948 - - <http://www.digitalniknihovna.cz/nlk/view/uuid:MED00072561-890f61f5-b07e-40ce-a2e2-e10d353cadac?page=uuid:6d0929b5-c186-4839-8410-d10f50158e35>, str. 163

⁵² MRŇKA, Jaromír, Limity lidskosti. Politika a sociální praxe kolektivního násilí v českých zemích 1944-1946, Ústav pro studium totalitních režimů, Praha 2019, s. 96

⁵³ Tamtéž, str. 186-188, (viz pozn. 52)

Často jim k tomu pomohla projíždějící RA, která táhla směr Praha a ze svědectví přeživších vyplývá, že neměla problém je do hlavního města svést.⁵⁴

1.3.1. Terezínské ghetto v posledních měsících války

„Konečně přišel den osvobození. Brány koncentračních táborů se otevřely; nebyly otevřeny zevnitř, nýbrž zvenčí, když do země vkročili osvoboditelé: od východu vojáci Rudé armády, od západu Američané a Angličané. A tu se přesvědčili ti, kdo snili o této hodině, že fantasie kráčí milovými kroky, ale že vracet se skutečně do svobody znamená vyléčit nejdříve tyfus, nabrati sil k pochodu, nebo čekati měsíce, než se roztočí kola vozidel a mezitím stále ještě žítí táborovým životem. Ale to už nebylo bolestné, to se už neprotahovalo na neurčité věky. Bylo třeba jen ještě trochu trpělivosti a pak přece nastal den, kdy se otevřely dveře a náruče...“⁵⁵

Arnošt Frischer, poválečný předseda Rady Židovské náboženské obce, v uvedeném citátu vzpomíná rok po osvobození na poslední dny války. I přes sdílenou euforii z osvobození židovské strádání neskončilo 8. květnem. Uvěznění Židé nebyli v dobrém zdravotním stavu a nemohli opustit zdi terezínského ghetta kvůli hrozbě tyfové epidemie. Naděje na očekávané setkání s blízkými musela být odložena a po mnoha týdnech od konce války přicházelo zklamání ze stále nevracejících se příbuzných.

Před posledním transportem do Osvětimi dne 28. října 1944 bylo v ghettu uvězněno 29 481 Židů.⁵⁶ V transpotech odcházejících mezi 28. zářím a 28. říjnem roku 1944 bylo do Osvětimi deportováno 16 852 terezínských vězňů, z toho se pouhých 1 574 dožilo osvobození.⁵⁷ Poslední likvidační transport snížil počet osazenstva přes polovinu na 11 077 osob.⁵⁸ Počet osob v ghettu se poté zvedl o Židy ze smíšených manželství na 17 556 osob ke dni 6. dubna 1945. Z tohoto počtu bylo největší procento

⁵⁴ Archiv vizuální historie USC Shoah Foundation, interview č. 7940: Věra Solarová (leden 1996), interview č. 30741: Egon Lánský (duben 1997), interview č. 15060: Jiří Mahler (květen 1996)

⁵⁵ VŽON r. VIII/č. 4-5, 5.5.1946, Rok osvobození: Arnošt Frischer, předseda RŽNO

⁵⁶ SHLAINOVÁ, Margalit, Úsilí Benjamina Marmelsteina o obnovu terezínského ghetta po deportacích na podzim 1944 a o přežití jeho obyvatel v posledních měsících války, str. 82-96, in: Terezínské studie a dokumenty 2009, Institut terezínské iniciativy, Praha 2009, str. 84

⁵⁷ KÁRNÝ, „Konečné řešení“: Genocida českých Židů v německé protektorátní politice, str. 156, (viz pozn. 2)

⁵⁸ ADLER, Terezín 1941–1945. Tvář nuceného společenství. Díl I. – Dějiny, str. 83, (viz pozn. 15)

(38.41 %) Židů z Protektorátu Čechy a Morava, celkem 6 919 osob.⁵⁹ Další osazenstvo pocházelo z Říše, Rakouska, Holandska, Dánska, Slovenska a Ukrajiny.

Kvůli postupnému osvobozování Evropy byly jednotlivé koncentrační tábory rušeny a nebyla jasná informace od velení Říše, co dělat s jednotlivými vězni. Po lodžském ghettu, které bylo zlikvidováno v srpnu 1944, mělo přijít na řadu i ghetto Terezín. Byl vyhlášen transport pro pracující na pomoc do Německa, kam byli vybíráni zdraví lidé, aby této vyhlášce dodalo vedení na důvěryhodnosti. S očekáváním konce války a osvobozením ghetta se SS obávalo případné vzpoury či připojení se k českému povstání.

Prvními transporty k „pracovnímu nasazení“ odjely ve dnech 26. a 27. září s pěti tisíci muži. Byl využit klamný manévr pro dodání důvěryhodnosti a byla rozšířena informace, že transporty pojedou stavět baráky pro nový tábor Riesa u Drážďan. Tyto dva první transporty byly pečlivě vybrány podle pracovních schopností a profesní struktury. Jejich vedením byl určen Otto Zucker, který byl členem židovské samosprávy a dřívějším architektem. Nařízení, aby si vzali pouze lehké zavazadlo s prádlem a jídlem na 24 hodin a příslibení poštovního styku, mělo také odkazovat na blízkost cíle.⁶⁰

Místo ukončení transportů k „pracovnímu nasazení“ bylo po jejich odjezdu vyhlášeno dalších osm transportů odjíždějících ve dnech 4. až 28. října. Sestavování transportní listiny se lišilo od dosavadní praxe, kdy pro dřívější transporty sestavovala listiny židovská samospráva a táborová komandatura pouze určila počty vězňů a směrnice podle věku či schopností. Ale do těchto říjnových transportů sestavoval transportní listiny Ernst Möhs⁶¹, který předával tehdejšímu židovskému staršímu Benjaminu Murlsteinovi⁶² již hotové jmenné listiny. Byli vybíráni členové židovské správy ghetta, funkcionáři židovských předválečných organizací, nepohodlné prominentní osoby, informátoři SS a mladí lidé ochotní se připojit k případnému

⁵⁹ AŽMP, Sbirka Terezín, inv. č. 188, Zpráva MČK o schůze členů Rady starších s P. Dunantem v Terezíně ze dne 6.5.1945

⁶⁰ KÁRNÝ, Miroslav, Terezínské podzimní transporty 1944, str. 10-39, in: Terezínské studie a dokumenty 1996, Institut terezínské iniciativy, Praha 1996, str. 17-18.

⁶¹ Ernst Möhs pracoval v Eichmannově oddělení IVB4 Hlavního říšského bezpečnostního úřadu, který byl zodpovědný za všechny transporty. (Vice: HÁJKOVÁ, Anna, The Last Ghetto: An Everyday History of Theresienstadt)

⁶² Benjamin Murlstein byl rabínem a zástupcem předsedy židovské rady starších ve Vídni. Dne 28.1.1943 byl deportován i se svou rodinou do Terezína. Stal se židovským starším po Paulu Eppsteinovi a byl jím až do osvobození.

českému povstání.⁶³ Poprvé také nebyli od transportů ušetřeni členové Aufbaukommanda, kteří patřili k táborové elitě.⁶⁴

Byla odstraněna i židovská rada v čele s Paulem Eppsteinem⁶⁵, židovským starším, který byl popraven 27. září 1944 v Malé pevnosti. Nastupujícím židovským starším se stal Benjamin Murmelstein, který byl pověřen sestavením nové Rady starších. V nové Radě starších zastával české Židy Alfred Meissner, dřívější ministr spravedlnosti za Československou sociálně demokratickou stranu dělnickou. Další významnou osobností v radě byl Leo Baeck⁶⁶.

Vysoký počet deportovaných do Osvětimi zapříčinil, že v ghettu zůstala většina obyvatel nemocných, starých, žen a dětí a skupiny dánských a holandských Židů. Zanikla role terezínského ghetta jako sběrného a průchozího tábora. Nyní se opět stal starobním ghettom, neboť se podíl vězňů starších 65 let zvětšil na 37 % osazenstva a zůstalo pouhých 400 práce schopných mužů.⁶⁷ Kvůli snížení stavu pracujících lidí byla pracovní doba zvýšena na 70 hodin týdně bez volného dne, později došlo ke snížení na 65 hodin s jedním volným odpolednem. Proto také musely začít pracovat děti starší deseti let.⁶⁸ Došlo k mírnému zlepšení v přidělech potravin, neboť komandatura hlásila vyšší počet, než se v Terezíně nacházel. Počet osazenstva byl doplněn partnery ze smíšených manželství a židovskými míšenci, kteří byli do Terezína deportováni ve dnech 31. ledna až 16. března 1945. Bylo sem dopraveno 3 654 osob.⁶⁹

Na naléhání Mezinárodního červeného kříže byla smluvna další návštěva delegátů, které předcházelo druhé zkrášlování ghetta. Adolf Eichmann nařídil, aby se mrtví již nespalovali v krematoriu a namísto toho se pohřbívali podle židovských rituálních předpisů. Tentokrát nedošlo k úpravě veškerých budov jako při návštěvě MČK dne 23. června 1944. Byly připraveny ukázkové příbytky a internovaní museli nacvičit představení.⁷⁰ Delegace dorazila 6. dubna 1945 ve složení delegáta MČK

⁶³ KÁRNÝ, Terezínské podzimní transporty 1944, str. 19-20, (viz pozn. 60)

⁶⁴ HÁJKOVÁ, The Last Ghetto, str. 71-75, (viz pozn. 3)

⁶⁵ Paul Eppstein byl německým akademikem a členem Říšské reprezentace německých židů. V lednu 1943 byl deportován do Terezína a nahradil ve funkci židovského staršího Jakoba Edelsteina.

⁶⁶ Leo Baeck byl berlínským rabínem, který byl deportován do Terezína na začátku roku 1943. Patřil zde k prominentům a poskytoval morální sílu. Jeho přednášky o židovství byly velmi oblíbené.

⁶⁷ KÁRNÝ, Terezínské podzimní transporty 1944, str. 23, (viz pozn. 60)

⁶⁸ SHLAINOVÁ, Úsilí Benjamina Murmelsteina o obnovu terezínského ghetta po deportacích na podzim 1944 a o přežití jeho obyvatel v posledních měsících války, str. 85, (viz pozn. 56)

⁶⁹ KÁRNÝ, Terezínské podzimní transporty 1944, str. 24, (viz pozn. 60)

⁷⁰ ADLER, Terezín 1941-1945. Tvář nuceného společenství: I. Dějiny, str. 261-2, (viz pozn. 15)

v Berlíně dr. Otty Lehnera a ženevského delegáta Paula Dunanta. Doprovázel je Adolf Eichmann, který měl terezínské ghetto pod svým vedením a Hans Günther, vedoucí Ústředny pro židovské vystěhovalectví v Praze. Mezinárodní červený kříž daroval pro každého obyvatele přiděl jídla navíc, 500 g cukru a 200 g rýže.⁷¹

Za pomoci švédského červeného kříže odjela 15. dubna skupinka dánských Židů z Terezína do neutrálního Švédska. Napětí v táboře se stupňovalo a všichni očekávali osvobození. V noci ze 17. na 18. dubna se městem roznesla falešná zpráva, že válka již skončila a SS opustilo ghetto. Lidé v euforii vyběhli do ulic a vedoucí ghetta Karl Rahm alarmoval vojáky. Do demonstrací zasáhl židovský starší Murrelstein, který se snažil Rahma přesvědčit, aby nezasahoval silou a shromáždění bylo nakonec bez zranění rozpuštěno.⁷² K naději na blízký konec války přispěl i návrat Paula Dunanta dne 21. dubna, který promluvil na zasedání rady starších a ujistil je o podpoře MČK.⁷³

1.3.2. Pochody smrti a epidemie skvrnitého tyfu

V důsledku evakuací koncentračních táborů do Terezína směřovaly tzv. pochody smrti. První transport z jiného tábora dorazil 20. dubna, kde bylo okolo 1 700 lidí nacpaných ve třiceti dobytých vagoncích.⁷⁴ Největší počet transportů sem dorazil z táborů jako Bergen-Belsen, Buchenwald, Gross-Rosen, Flossenbürg a jejich pobočných táborů jako byly Litoměřice. Seznamy evakuačních transportů zahrnují 15 375 jmen. Podařilo se identifikovat 15 071 z nich, mezi nimi se nacházelo 6 347 žen a 8 724 mužů a 87 % osob bylo ve věku mezi patnácti a šedesáti.⁷⁵ K části se podařilo určit jejich předválečnou národnost a s transporty dorazilo 1 392 československých občanů.⁷⁶

Během třítydenních transportů do ghetta rapidně stoupl počet vězňů na 30 195 ke dni 10. května 1945.⁷⁷ Nově příjíždějící měli být izolováni, aby se předešlo většímu

⁷¹ HYNDRÁKOVÁ, Anna – MACHATKOVÁ, Raisa – MILOTOVÁ, Jaroslava, Acta Theresiana. Denní rozkazy Rady starších a Sdělení židovské samosprávy 1941-1945, Institut Terezínské iniciativy 2003, str. 493

⁷² HYNDRÁKOVÁ, Anna, Očima vzpomínek: Konec války v Terezíně ve vzpomínkách a výpovědích terezínských vězňů, str. 102-119, in: Terezínské listy 25, Památník Terezín 1997, str. 108

⁷³ HYNDRÁKOVÁ – MACHATKOVÁ – MILOTOVÁ, Jaroslava, Acta Theresiana. Denní rozkazy Rady starších a Sdělení židovské samosprávy 1941-1945, str. 493, (viz pozn. 71)

⁷⁴ KESSLER, Erich, 20.4.1945 v Terezíně a dny následující, str. 275-292, in: Terezínské studie a dokumenty 1996, str. 277

⁷⁵ POLONCARZ, Marek, Evakuační transporty do Terezína (duben-květen 1945), str. 263-280, in: Terezínské studie a dokumenty 1999, str. 268

⁷⁶ POLONCARZ, Evakuační transporty do Terezína (duben-květen 1945), str. 272, (viz pozn. 75)

⁷⁷ ADLER, Terezín 1941-1945. Tvář nuceného společenství: I. Dějiny, str. 83, (viz pozn. 15)

zavšivení ghetta. Museli projít odvěšovací procesem, byli ostříhání, jejich oblečení bylo spáleno a pro jejich ošacení byly využity sklady oblečení a pozůstatostí od dřívějších obyvatelů ghetta, které se již nestihlo odvést. Byla pro ně zpočátku vyhrazena karanténa v Mysliveckých kasárnách a při zvyšování počtu přicházejících postupně rozšířena i na kasárny Hamburské a Drážďanské.⁷⁸ Pro tehdejší obyvatele Terezína byly tyto transporty šokem a pamětníci tuto dobu popisují jako to nejhorší, čeho byli v Terezíně svědky. Viděli osoby polomrtvé hladem a vyhublé až na kost, v zašpiněných hadrech a ženy ostříhané dohola.

Erich Kessler ve svém deníku zaznamenal příjezd transportu ze dne 22. dubna, který pozoroval z povzdálí: „*Otvírali jeden vagon po druhé a ty, kteří ještě mohli chodit, srovnali do průvodu a odvedli je umýt, obléct a na jídlo. Nemocní zůstali nejdřív ve vagoněch a pak je z druhé strany naložili na nosítka a dopravili na ambulance. Když byly vagony prázdné, bylo teprve vidět tu celou hrůzu a bídu. Zůstali tam mrtví. V každém vagoně čtyři, pět i mnohem víc. Mrtví, kteří byli ve vagoněch, zemřeli všichni teprve v Terezíně. Zemřeli během cesty byli prostě vyhazováni z vagonů.*“⁷⁹

Původní obyvatelé se snažili nově příchozím, co nejvíce pomoci a nejprve si ani neuvědomili, že by se od zavšivených mohli nakazit skvrnitým tyfem.⁸⁰ Ke dni 23. dubna byla v Terezíně zřízena pořádková služba, aby zachovala ve městě klid s narůstajícím počtem obyvatel. Murnelstein vyzval schopné muže, aby se dobrovolně hlásili do pořádkové služby, neboť přicházející „*ztratili sociální cítění a mohou plundrovat sklady potravin*“.⁸¹ Potravinové přiděly musely být zkráceny, například chleba byl snížen na 50% dávky na 70 dkg na čtyři dny. Pořádková služba byla vybavena dřevěným obuškem, ale bylo na ně apelováno, aby se snažila uchovat pořádek bez použití násilí. Časté zásahy musely být prováděny ve frontách u výdeje jídla, kde vznikaly tlačence při čekání.

Již 24. dubna se v ghettu objevil první případ skvrnitého tyfu. Epidemie současně vypukla i v nedaleké Malé pevnosti, kam byla nemoc zavlečena vězni z litoměřického koncentračního tábora, kteří chodili pracovat na IV. dvůr Malé

⁷⁸ HORÁKOVÁ, Eliška, Epidemie skvrnitého tyfu na konci druhé světové války v Terezíně, Karlova univerzita: Katedra dějin a didaktiky dějepisu, Bakalářská práce, Praha 2018., str. 30
Dr. PICK – Dr. POLÁK – PACOVSKÝ, J., Terezín očima hygienika, (viz pozn. 51)

⁷⁹ KESSLER, 20.4.1945 v Terezíně a dny následující, str. 278, (viz pozn. 74)

⁸⁰ Archiv vizuální historie USC Shoah Foundation, interview č. 8636: Ela Fuchsová (leden 1996)

⁸¹ KESSLER, 20.4.1945 v Terezíně a dny následující, str. 279, (viz pozn. 74)

pevnosti. Velitel policejní věznice Heinrich Jöckel rozkázal uzavřít IV. dvůr, na kterém se infekce nejvíce rozšířila v průběhu dubna. 1. května 1945 byla na I. dvůr vpuštěna Česká pomocná akce (dále ČPA) pod velením Karla Rašky.⁸² Část údajně nenakažených žen byla přesunuta do terezínského ghetta. Až 5. května po odchodu SS z Malé pevnosti přebrala ČPA celou věznici. Ghetto bylo naplňováno i vězni z Malé pevnosti, kde se po 1. květnu rozšířila nákaza i mezi původní obyvatele KT Terezín. V ghettu se do toho vyskytovaly i další nemoci jako břišní tyfus, úplavice či tuberkulóza. Problémem pro přenášení tyfu byla velká přeplněnost ghetta a nemožnost dostatečné izolace nakažených. Důležitým krokem pro bránění epidemie byla likvidace majetku a oblečení a jeho odvěšívání.

Ghetto bylo od 2. května pod ochranou Mezinárodního červeného kříže, který zastupoval Paul Dunant. Ustupující německé jednotky opustili Terezín dne 5. května 1945 a velitel Karl Rahm je následoval druhý den. Murrelstein rezignoval na svou funkci židovského staršího a nově na jeho místo přišel Leo Baeck s novou samosprávou, jejímiž členy dále byli Alfred Meissner, Heinrich Klang a Eduard Meijers.⁸³ Ještě 6. května přijali poslední velký transport vězňů okolo dvou tisíc mužů a mladistvých.⁸⁴ Dunant ohlásil německou kapitulaci 7. května 1945 a davy lidí následně slavily v ulicích s podomácku vyrobenými československými vlajkami. Následující den okolo Terezína ustupovaly oddíly SS, házely dovnitř ruční granáty a střílely ze samopalů.

V ranních hodinách z 8. na 9. května do města přijela Rudá armáda, čemuž předcházely boje v okolí Litoměřic. Po osvobození Dunant ukončil svou misi a ghetto předal do rukou Karla Raška z ČPA a Jiřího Vogela⁸⁵ ve vedení židovské samosprávy. Město bylo pod vojenskou ochranou ruského majora M. A. Kuzmina.

⁸² Vedoucí epidemiolog Státního zdravotního ústavu

⁸³ AŽMP, Sbírka Terezín, k. 26, inv. č. 188, Oznámení o převzetí terezínského ghetta Mezinárodním červeným křížem ze dne 6.5.1945

⁸⁴ ADLER, Terezín 1941-1945. Tvář nuceného společenství: I. Dějiny, str. 278, (viz pozn. 15)

⁸⁵ Jiří Vogel byl v Terezíně od roku 1941 a stal se členem první rady starších.

2. Repatriační akce

Repatriační akce z Terezína se táhla několik měsíců od květnového osvobození až do konce léta. Repatriaci zdržela karanténa města a špatné zdravotní podmínky jednotlivých vězňů, kteří zde museli zůstat dlouhé týdny po konci války.

Stát se snažil repatriační akci řídit prostřednictvím repatriačního odboru (RO) spadajícího pod ministerstvo ochrany práce a sociální péče. RO byl ustanoven již 11. května 1945 a jeho vedoucím se stal Ján Bečko, který zastával funkci ministra sociální péče v exilové vládě.⁸⁶ Samotný odbor se rozděloval na deset oddělení: sekretariát, zahraniční, právní, pátrací, legislativní, zdravotní, usídlovací, technickohospodářské a finanční oddělení.⁸⁷ RO byl financován ze zdrojů Ústavu pro přestěhovalce a zálohami poskytovanými prezidiem MOPSP a od roku 1946 pak mu přibyly příjmy za prodané zboží UNRRA.⁸⁸

2.1. Pomoc pro Terezín

Upřímnou radost z konce války doprovázela naděje na blízký odchod z nuceného společenství. Rychlou repatriaci zde ale zkomplikovala rozmáhající se tyfová epidemie a bylo třeba zabránit jejímu rozšíření do dalších míst republiky. Ke dni 14. května se v ghettu stále nacházelo 25 301 osob⁸⁹, které bylo zapotřebí po skončení karantény repatriovat. Před osvobozením bylo ve zprávě pro MČK nahlášeno 6 919 vězňů z Protektorátu Čechy a Morava.⁹⁰ Tito občané tvořili 38,41 % celkového osazenstva. Nacházel se zde největší počet přeživších českých Židů, neboť z deportovaných osob na východ se navrátilo pouhých 3 097, jejichž repatriace na území Československa trvala delší dobu.⁹¹

Česká národní rada (ČNR) oficiálně zrušila status terezínského ghetta ke dni 11. května. Město bylo svěřeno pod ochranu Karla Rašky jako zástupce ČNR a MČK, který přesunul svou pozornost z Malé pevnosti, kde již byla situace pod kontrolou, a ohnisko epidemie pokračovalo uvnitř ghetta. Konec války přinesl do Terezína pomoc proti

⁸⁶ KASÍKOVÁ, Ať mohou přijeti, str. 95, (viz pozn. 8)

⁸⁷ Tamtéž, str. 106, (viz pozn. 8)

⁸⁸ Tamtéž, str. 110-111, (viz pozn. 8)

⁸⁹ ADLER, Terezín 1941-1945. Tvář nuceného společenství: I. Dějiny, str. 279, (viz pozn. 15)

⁹⁰ AŽMP, Sbírká Terezín, k. 26, inv. č. 188, Zpráva MČK o schůze členů Rady starších s P. Dunantem v Terezíně ze dne 6.5.1945

⁹¹ SUŠILOVÁ, Radana, Židé v poválečném Československu, Karlova univerzita: Ústav českých dějin, Diplomová práce, Praha 2011, str. 15-19

Údaj 3 097 přeživších Židů deportovaných z Terezína vyplývá z čísel československé repatriační komise.

tyfové epidemii, ale také úpadek morálky vězňů, kteří se již připravovali na návrat domů.

Zdravotní situace zde nebyla příznivá. Kvůli bytové nouzi nemohli být nově příchozí odděleni podle karanténních předpisů. Odvšivovací zařízení nestíhalo nápor příchozích, a tak byli zavšivení umisťováni po půdách, kasematách či pod širým nebem, což přispělo k rozšíření tyfové infekce.⁹² Prameny často zmiňují asociální chování vězňů z evakuačních transportů, nejčastěji popisují odpor ke sprchám ze strachu před plynovými komorami a strkanice ve frontách u přidělů jídla. Terezínští se snažili pomáhat u přijíždějících transportů, například vynášeli lidi v dekách, v první chvíli si ani neuvědomili riziko šíření nákazy.⁹³ Bylo prokázáno, že se nakazili hlavně pracující osoby, které přišli s nemocnými do styku jako zdravotníci, dezinfektoři, pomocníci při transportech či zásobování, anebo rodinní příslušníci.⁹⁴

„My jsme byli první transport, který se vrátil zpět do Terezína, který tam vlastně zavlekl skvrnitý tyfus. A zase to je další záhada, že všechny, které jsme tam přijely jsme ho měly, strašnej, ale ani jedna v tom Terezíně neumřela, ale nakazily jsme spoustu lidí, který přežily celou válku v Terezíně, což byly relativně oproti lágru „lázně“, dalo se to přežít, i když za hrůzných podmínek, ale nedalo se to přirovnat k hrůzám v Polsku. Ale z nás, které jsme byly tak vysláblý, že když jsme tam přijely tak nás šoupali, ani jsme nemohly stát na nohách v těch horečkách, jsme ani jedna neumřela. Rozdělili nás pak do různých marodek.“⁹⁵

I po osvobození ghetta měli jeho práceschopní obyvatelé ve věku 16 až 60 let povinnost pracovat, aby se město nadále udrželo v chodu. Vyšlo nařízení, že ti, kteří budou odmítat pracovat, nebudou zařazeni do transportů domů.⁹⁶ Stravovací dávky byly zvýšeny na denní přiděl 600 gramů chleba, 100 gramů krup, 110 gramů masa nebo konzerv, 34 gramů tuku, 20 gramů cukru a 320 gramů brambor nebo zeleniny.⁹⁷ Další změnou bylo obnovení poštovního styku s okolním světem.

⁹² AŽMP, Sbírka Terezín, k. 131, inv. č. 330b, Pomoc pro Terezín

⁹³ Archiv virtuální historie USC Shoah Foundation, interview č. 8636: Ela Fuchsová (leden 1996)

⁹⁴ Dr. PICK – Dr. POLÁK – PACOVSKÝ, J., Terezín očima hygienika, str. 26, (viz pozn. 51)

⁹⁵ Archiv virtuální historie USC Shoah Foundation, interview č. 10396: Marta Navrátilová (únor 1996)

⁹⁶ AŽMP, Sbírka Terezín, k. 26, inv. č. 188, Oznámení o převzetí terezínského ghetta Mezinárodním červeným křížem ze dne 6.5.1945

⁹⁷ BLODIG, Vojtěch, Poslední dny války, první měsíce míru. Terezín v roce osvobození, str. 7-28, in: Terezínské listy č. 23, Památník Terezín 1995, str. 16

2.2. První fáze repatriace

Repatriční komise, vedená úředníkem repatričního odboru Josefem Lauferem, začala působit 10. května.⁹⁸ Úkolem komise bylo: 1. Identifikovat a zaregistrovat repatrianty a vydávat jim repatriční průkazy, 2. Poskytovat první pomoc jako lékařské ošetření, stravování, ošacení a peněžitou podporu, 3. Obstarat prostředky k odsunu internovaných do svých domovů, 4. Spolupracovat na těchto úkolech s místními sovětskými vojenskými orgány.⁹⁹

Již před začátkem působení komise opustilo Terezín okolo tisíce českých Židů. Nepovolený odchod zdravých osob vytvořil problém nedostatku pracovních sil. Mnoho Čechů, přibližně tři tisíce, opustilo bývalé ghetto, již před začátkem čtrnáctidenní karantény, která platila od 14. května.¹⁰⁰ Využívali k tomu soukromé dopravní prostředky, kdy nejčastěji v případech smíšených manželství si pro bývalé vězně dojeli příslušníci rodiny. Dále byly vypravovány vlaky a nákladní auta, či si lidé stopli projíždějící auto poblíž Terezína. Silnice byla v těchto dnech obousměrně ucpaná. Do Prahy putovali vězni z propuštěných táborů či dělníci z nuceného nasazení. A v druhém směru naopak prchali Němci.¹⁰¹

Česká komise vydala sdělení, podle kterého se mohli příslušníci české národnosti 9. května hlásit k lékařské prohlídce, která byla nutností před propuštěním z bývalého ghetta. Dále museli být odvěšiveni a zaručit se, že mají kam jít a nebudou na obtíž veřejné dobročinnosti. Před odchodem z města si museli vyzvednout propustku České pomocné akce v kavárně na náměstí, kterou se byli schopni identifikovat u příslušných úřadů a mohli na ni dostat potravinové lístky. Odchod nebyl povolen osobám nacházejícím se v karanténě a osobám nezbytných pro udržení chodu města jako například lékařům, ošetřovatelům, zaměstnancům odvěšivovací stanice a obecně příslušných institucí.¹⁰² Další vyhláška české komise ze dne 9. května ale zastavila odbavování repatriantů, protože silnice v okolí Terezína a situace v Praze byly nejisté

⁹⁸ KASÍKOVÁ, Ať mohou přijeti, str. 139-140, (viz pozn. 8)

⁹⁹ NA ČR, fond MPSP-R, k. 207, Ustanovení za vedoucího repatriční komise pro koncentrační tábor v Terezíně

¹⁰⁰ ADLER, Terezín 1941-1945. Tvář nuceného společenství: I. Dějiny, str. 279, (viz pozn. 15)

¹⁰¹ KESSLER, 20.4.1945 v Terezíně a dny následující, str. 288, (viz pozn. 74)

¹⁰² AŽMP, Sbirka Terezín, k. 132, inv. č. 333, Vyhláška: Českoslovenští státní příslušníci mohou nastoupiti cestu domů

kvůli ukončování bojů pražského povstání. Akce měla být obnovena okamžitě, jak opadne největší nebezpečí.¹⁰³

Repatriace byla umožněna již následující den 10. května, ale lékařské potvrzení nezbytně nutné pro odchod bylo vydáváno pouze těm, kteří získali potvrzení českých úřadů, že mají k dispozici dopravní prostředky. Průkazy byly následně vydávány v kavárně na náměstí, kde žadatel musel odevzdat i zbylé terezínské potravinové lístky.¹⁰⁴

„První doklad, který si bylo třeba opatřit, bylo potvrzení dosavadní pracovní skupiny, že člověk není potřeba k udržení provozu tábora. To jsem dostal beze všeho, protože tu bylo plno lidí, kteří tou dobou ještě neměli žádnou možnost vrátit se domů. Bylo jasné, že Pražané budou chtít jet domů první. S tím jsem šel do sokolovny, kde byla první lékařská prohlídka. Stála tam pochopitelně spousta lidí ve frontě. Po prohlídce jsme museli čekat v ghetto-kavárně, až nás budou volat.“¹⁰⁵ Svědectví bývalého vězně odkazuje na další vyhlášku komise, kdy další podmínkou pro cestu domů bylo potvrzení oddělení, v němž pracovali o uvolnění z pracovních povinností.¹⁰⁶

Lidé museli projít nejprve lékařskou prohlídkou, po které dostali potvrzení o zdravotním stavu. Před odchodem jim byla odvěšena zavazadla pomocí DDT prášku proti hmyzu.¹⁰⁷ Za zdravotnictví odpovídal Dr. Richard Stein. Potvrzení od samosprávy bývalého koncentračního tábora schvaloval vyšetřující lékař následovně: *„Jmenovaný jest t. č. bez jakýchkoliv příznaků infekčních chorob. Ježto odchází ze sídliště, v němž se vyskytl skvrnitý tyf, jest nákazy podezřelý, a proto povinen, aby se hlásil u úředního lékaře svého bydliště za účelem zdravotního dohledu. Jmenovaný i jeho zavazadla byly odvěšeny.“¹⁰⁸*

Další průkazy vydávala Česká pomocná akce Terezín, jejímž velitelem byl MUDr. Karel Raška. Potvrzení stvrzoval svým podpisem vyšetřující lékař a o dobrém

¹⁰³ AŽMP, Sbíрка Terezín, k. 132, inv. č. 333, Vyhláška České komise dne 9.5.1945

¹⁰⁴ AŽMP, Sbíрка Terezín, k. 132, inv. č. 333, Vyhláška ze dne 10.5.1945

¹⁰⁵ KESSLER, 20.4.1945 v Terezíně a dny následující, str. 287, (viz pozn. 74)

¹⁰⁶ AŽMP, Sbíрка Terezín, k. 132, inv. č. 333, Vyhláška: Českoslovenští státní příslušníci mohou nastoupiti cestu domů

¹⁰⁷ Dr. PICK – Dr. POLÁK – PACOVSKÝ, J., Terezín očima hygienika, str. 26, (viz pozn. 51)

¹⁰⁸ Archiv Oddělení pro dějiny šoa Židovského muzea v Praze, Sbíрка Terezín, inv. č. 333

zdravotním stavu svědčily průkazky s tímto textem: „*T. č. zdravý, z nákazy podezřelý příslušník bývalého Gheta Terezín.*“¹⁰⁹

Každá osoba musela samostatně vyplnit dotazník a podat informace o následujících údajích: *jméno, datum narození, dřívější bydliště, dřívější zaměstnání, státní příslušnost, transportní číslo, zda vlastní osobní doklady, zdali je dítě bez rodičů, jeli zdravý a schopný transportu, pojedede-li vlakem či vlastním dopravním prostředkem, může být uvolněn oddělením po uplynutí karantény, má zajištěné ubytování, kam zamýšlí jet, zdali s ním budou bydlet jiné osoby vracející se z Terezína.*¹¹⁰

Lidé, kteří neměli možnost využít svých vlastních dopravních prostředků, se mohli přihlásit do železničního transportu ve dnech 11. a 12. května. Do vagonů si mohli vzít pouze jedno zavazadlo, ostatní zavazadla označená jejich jménem byla uschována u správců budov, a měla být hromadně odeslána z Terezína na adresu stálého bydliště.¹¹¹

Ještě 12. května se mohli k zdravotní prohlídce přihlásit českoslovenští příslušníci, kteří měli možnost opustit město hned následující den, tzn. 13. května – poslední den před spuštěním karanténní lhůty.¹¹² Bylo zde úsilí repatriacemi snížit přeplněnost Terezína a také propustit prokazatelně nenakažené osoby, aby je ochránili případnému onemocnění.

Jedna pamětnice popsala, že se z Terezína dostala s manželem ještě 14. května: „*Manželův kolega si přijel pro svou židovskou manželku, v době, kdy už byl Terezín prolezlý tyfem, a tak jsme mu dali s sebou naši dceru Alenku. Pak jsme hledali možnost, jak se dostat ven, a to trvalo ještě několik dní. Už tam přijížděly různé povozy z Prahy a z různých končin pro své vězně. A přijel tam nákladní vůz Pierenkova hořčice a on, že nás pár vezme. Můj muž byl v Zentrallageru a dal řidiči motor, aby nás vzal. To bylo 14. května a zastavili jsme v nějaké vesnici, kde nás lidé pohostili. Dali nám výbornou masovou polévku s rýží. Pak jsme dojeli do té Prahy, kde jsme narazili na revoluční*

¹⁰⁹ AŽMP, Sbirka Terezín, k.135, inv. č. 342a, Prázdné formuláře a dotazníky (potvrzení o zdravotním stavu, dotazníky pro repatriaci, povolení k opuštění Terezína aj.)

¹¹⁰ AŽMP, Sbirka Terezín, k. 135, inv. č. 342a, Prázdné formuláře a dotazníky

¹¹¹ AŽMP, Sbirka Terezín, k. 132, inv. č. 333, Vyhláška České komise 11.5.1945

¹¹² AŽMP, Sbirka Terezín, k. 132, inv. č. 333, Vyhláška České komise 11.5.1945

gardu, která se nás bála kvůli terezínskému osvědčení ‚podezřelá tyfem‘, ale my jsme jim utekli.“¹¹³

2.3. Z nákazy podezřelí

Probíhajícími repatriacemi a nepovolenými odchody hrozilo zanesení tyfové infekce mimo ghetto. Proto ruský velitel vyhlásil nad městem 15denní bezpodmínečnou karanténu, během které byly repatriace pozastaveny. Lidé museli dodržovat karanténní předpisy. Osoby dostávaly propustky, aby se kvůli své práci během noci mohly zdržovat mimo své bydliště nebo opustit samotné město.¹¹⁴

Počet zdravotníků stoupl díky sovětským lékařům a vyhlášením záchranné akce pro Terezín na 180 lékařů a 380 zdravotních sester.¹¹⁵ Sovětská lékařská pomoc, která dorazila do města 12. května, přijela ve složení 50 sovětských lékařů, 75 zdravotních sester a 214 pomocných pracovníků, kteří zapůjčili mobilní laboratoř a odvšivovací kolonu.¹¹⁶ Tito sovětské zdravotníci se v Terezíně zdrželi až do 10. července. Z pražské zdravotnické školy přijely pomáhat mladé zdravotní sestřičky před maturitou, které byly vedeny Dr. Karpíškem, a část z nich také nemoci podlehla.¹¹⁷ Do terezínské pomoci se zapojila i katolická Charita, která do města vyslala své ošetrovatelky a několik metrických centů potravin.¹¹⁸ Pro zvládnutí epidemie byly vyklizeny budovy ženíjní kasárny, Sadová 4 a Západní baráky, které byly použity k lazaretním účelům.¹¹⁹

Starší lékaři z řady vězňů znali tyfovou epidemii z první světové války. Popsali ostatním ošetřujícím, že nákazu doprovází několikadenní horečka, která na čas ustoupí, ale opět se vrátí. Bylo velmi těžké rozpoznat na příchozích transportech nakažené, když většina z nich byla zavšivená a měli samé boláky, vyrážky a průjemy.¹²⁰

Zdravotnické oddělení bylo po celou dobu jedním z nejlépe fungujících oddělení židovské samosprávy. Nemocnice byly vybavené lékařskými přístroji i moderními léky, které sem byly dodány z uzavřených židovských ordinací. SS podporovala zdravotní

¹¹³ Archiv vizuální historie USC Shoah Foundation, interview č. 8586: Marta Peková (leden 1996)

¹¹⁴ AŽMP, Sbíрка Terezín, k. 132, inv. č. 333, Propustka z Terezína

¹¹⁵ HORÁKOVÁ, Epidemie skvrnitého tyfu na konci druhé světové války v Terezíně, str. 45, (viz pozn. 78)

¹¹⁶ HES, A brány se otevřely..., str. 95, (viz pozn. 50)

¹¹⁷ HES, A brány se otevřely..., str. 99-100, (viz pozn. 50)

¹¹⁸ Služba repatriantům č.17, 5.7.1945, str. 4

¹¹⁹ AŽMP, Sbíрка Terezín, k. 135, inv. č. 342a, Vyhláška 13.5.1945

¹²⁰ Archiv virtuální historie USC Shoah Foundation, interview č. 21379: Marie Horáková (říjen 1996)

péči, neboť měla strach z rozšíření infekčních nemocí v ghettu, které by ohrozily i je. Po podzimních transportech měl zdravotnictví na starosti MUDr. Richard Stein. Lékaři zde pracovali dlouhé hodiny a jako jedni z mála pokračovali ve své dřívější práci. Počet lékařů se postupně snižoval kvůli odpravovaným transportům, u kterých musel být vždy lékařský dohled pro zdání lékařského zabezpečení. Ve zdravotnickém personálu převažovaly osoby české národnosti a pracující pod šedesát let. Starší lékaři nad šedesát mohli být pouze vyšetřujícími lékaři či mohli pokračovat v akademickém vzdělávání a výzkumu.¹²¹ Už před epidemií zde byl nedostatek sestřiček a některé ženy z řad vězňů musely podstoupit výcvik v ghettu. I přes vysokou nemocnost a navzdory nepříznivým podmínkám, se zde vyvinulo fungující zdravotnictví, které pomohlo zvládnout tyfovou epidemii.

Od nalezení prvního případu skvrnitého tyfu 21. dubna do 11. června zemřelo v Terezíně na 1 566 osob, z toho na tyfus 502.¹²² Celkově se tyfem nakazilo 2 192 vězňů.¹²³ Číslo ale může být i vyšší vzhledem k vysoké úmrtnosti na vrcholu epidemie, kdy se nedařilo zaznamenat veškerá úmrtí. Ze strany židovských zdravotníků podlehlo tyfové infekci 13 lékařů a 21 zdravotních sester.¹²⁴

Během těchto dnů byl zakázán odchod jednotlivcům i transportům.¹²⁵ I přesto během dvou týdnů karantény uprchlo asi 300 osob.¹²⁶ Podle svědectví pamětníků se dalo během karantény proklouznout ven. Martin Glas vyprávěl, jak s matkou odešli až do Bohušovic a stále čekali, kdy se je někdo pokusí chytit, ale nakonec se sami vrátili zpět do města.¹²⁷ Ti, co utekli, mohli přelézt plot, stoupnout si auto a dopravit se do Prahy.¹²⁸ Jiní naopak přemluvili české četníky, kteří hlídali město, aby je nenápadně propustili za brány města.¹²⁹

„Vzpomínám si, jak jsme vždycky přeskočili hradby a na té silnici se neustále pohybovala ruská vojska, a to stačilo mávnout a oni zastavili tank nebo auto, vzali vás na horu, pohráli si s vámi, dali vám jíst, pít. Ale my jsme se vždycky s nima jen svezli

¹²¹ HÁJKOVÁ, The Last Ghetto, str. 152-158, (viz pozn. 3)

¹²² BLODIG, Poslední dny války, první měsíce míru. Terezín v roce osvobození, str. 17, (viz pozn. 97)

¹²³ Dr. PICK – Dr. POLÁK – PACOVSKÝ, J., Terezín očima hygienika, str. 165 (viz pozn. 51)

¹²⁴ AŽMP, Sběrka Terezín, k. 131, inv. č. 330b, Zpráva o činnosti České pomocné akce v Terezíně

¹²⁵ AŽMP, Sběrka Terezín, k.132, inv. č. 333, Vyhláška z 13.5.1945

¹²⁶ ADLER, Terezín 1941-1945. Tvář nuceného společenství: I. Dějiny, str. 279, (viz pozn. 15)

¹²⁷ Archiv virtuální historie USC Shoah Foundation, interview č. 8742: Martin Glas (leden 1996)

¹²⁸ Archiv virtuální historie USC Shoah Foundation, interview č. 11193: Anna Lorencová (březen 1996)

¹²⁹ Archiv virtuální historie USC Shoah Foundation, interview č. 21379: Marie Horáková (říjen 1996)

*okolo. Bud'to jsme přišli do prázdné vesnice, kde jsme pár domů vyrabovali, anebo jsme potkali utíkající Němce a na ty jsme se vrhli, tlupa kluků a ukradli jsme jim, co jsme mohli. Já jsem byl takový malý lotr v téhle bandě a nosil jsem, co jsem ukradl do lágru. Celý lágr byl v této době ale v karanténě, protože propukl skvrnitý tyfus.*¹³⁰

Tyto útky vytvářely hrozby roznesení tyfové nákazy, hlavně v litoměřickém okrese. V Litoměřicích proto vznikla epidemická služba, která evidovala onemocnění v okrese a odhadovala, že od začátku května se po okolí rozuteklo asi šest tisíc vězňů podezřelých ze skvrnivky¹³¹, do tohoto čísla se ale kromě terezínských vězňů počítali také navrátilí z jiných koncentračních táborů, kteří okresem procházeli. Díky rychlému zásahu ČPA a litoměřických lékařů se epidemie nešířila dál. Celkově se v litoměřickém okrese nakazilo čtyřicet osob a z toho sedm lidí zemřelo.¹³²

2.4. Obnovení repatriací po konci karantény

Repatriční komise, vedená dr. Josefem Lauferem, mohla opět začít pracovat 24. května, aby mohly být repatriace obnoveny od 28. května.¹³³ Před tímto dnem byla vydána žádost „*Všem spolupracovníkům správy Terezína*“, která prosila o pomoc i po uplynutí karantény. Dobrovolníci, kteří by ve městě i nadále zůstali, by dostávali plat mezi třemi až pěti tisíci korunami podle pracovní kvalifikace. Mzda jim byla zpětně vyplácena od 15. května. Pro pozůstání v Terezíně jim byl vydán formulář dokazující jejich nepostradatelnost, který jim měl pomoci při jejich repatriaci a následném přidělování bytů a právních jednání, aby svou dobrovolnou prací neutrpěli újmu po návratu domů.¹³⁴

Pamětníci, kteří v té době povětšinou nebyli ještě dospělými, popisují, že často museli z ghetta odejít sami bez doprovodu matky, která v ghettu zůstala jako pracovní síla. Těchto dětí se nejčastěji ujali příbuzní ze smíšených manželství, kteří zůstali ještě na svobodě. Některé z dětí putovaly rovnou do dětských ozdravoven, které byly zřízeny na bývalých Ringhofferových zámcích Štířín, Olešovice, Kamenice a Lojovice. Terezínské děti zde pobývaly většinou dva měsíce od půlky května do srpna a setkaly se zde i s navrátilími dětmi z jiných koncentračních táborů. Cílem pobytů bylo děti opět

¹³⁰ Archiv virtuální historie USC Shoah Foundation, interview č. 30741: Egon Lánský (duben 1997)

¹³¹ AŽMP, Sbirka Terezín, k. 132, inv. č. 334, Skvrnitý tyf v Litoměřicích dle zprávy okresního lékaře Dra Šrama

¹³² Dr. PICK – Dr. POLÁK – PACOVSKÝ, J., Terezín očima hygienika, str. 156, (viz pozn. 51)

¹³³ ADLER, Terezín 1941-1945. Tvář nuceného společenství: I. Dějiny, str. 279, (viz pozn. 15)

¹³⁴ AŽMP, Sbirka Terezín, k. 132, inv. č. 333, Formulář pro zachování v Terezíně

slušně vykrmit a vyléčit z případných nemocí. Program byl doplňován i školní výukou či historií židovství od docházejícího rabína.¹³⁵

Česká pomocná akce, která se plně přesunula do bývalého ghetta, byla přejmenována na Československou státní pomocnou nemocnici v Terezíně. Její dobrovolníci byli taktéž požádáni o pokračující činnost. Lékařská pomoc byla rozdělena na jednotlivá oddělení státní pomocné nemocnice umístěných v kasárnách. Aby pomáhající osoby nepřišly o finance během své dobročinnosti, zjišťovala samospráva, zda stále dostávají plat od dosavadního zaměstnavatele a zda jejich zaměstnavatel požaduje nějaké odškodnění za nepřítomnost dobrovolného spolupracovníka.¹³⁶

Repatriční komise oznámila 26. května akci hromadné repatriace československých státních občanů naplánované na 30. květen. Doprava byla zajištěna hromadně vlaky či umožněna jednotlivcům, pokud si opatřili vlastní dopravní prostředek. Nutností pro odchod bylo lékařské potvrzení a shledání lékařsky nezávadnými. V den odchodu, tzn. 30. května, byla obnovena kancelář v bývalé kavárně na náměstí, kde se musely osoby odhlásit a vrátit jídelní lístek.¹³⁷

Vyhláška z 27. května informovala o nových lékařských prohlídkách pro hromadnou repatriaci. Žadatelé byli povinni donést potvrzení správce domu, že se na jeho ubikaci nevyskytuje žádný případ tyfu a opět nemohly být repatriovány nepostradatelné osoby. Lékařské prohlídky probíhaly ve dnech 28. a 29. května podle příjmení v abecedním pořadí.¹³⁸ Dalším předpokladem pro odchod bylo vyzvednutí dokladů a navrácení jídelního lístku v den odjezdu.¹³⁹ Dne 30. května odjel z Terezína velký repatriční transport s 2 541 československými státními občany mířící do Prahy a do Brna.¹⁴⁰ Doprava byla zařízena vlaky či v menších skupinách u osob, které si opatřily vlastní dopravní prostředek.

¹³⁵ Archiv virtuální historie USC Shoah Foundation, interview č. 4106: Tommy Karas (červenec 1995), interview č. 8742: Martin Glas (leden 1996), interview č. 8903: Raja Zádňíková (únor 1996)

¹³⁶ AŽMP, Sbirka Terezín, k. 135, inv. č. 342a, Dotazník Československá státní pomocná nemocnice Terezín

¹³⁷ AŽMP, Sbirka Terezín, k.132, inv. č. 333, Repatriční komise pro koncentrační tábor v Terezíně 26.5.1945

¹³⁸ AŽMP, Sbirka Terezín, k.132, inv. č. 333, Vyhláška 27.5.1945

¹³⁹ AŽMP, Sbirka Terezín, k. 132, inv. č. 333, Repatriční komise pro koncentrační tábor v Terezíně 26.5.1945

¹⁴⁰ AŽMP, Sbirka Terezín, k. 132, inv. č. 333, Repatriční komise pro koncentrační tábor v Terezíně

Na konci června skončila oficiální funkce samosprávy bývalého koncentračního tábora a s tím i závazek dobrovolných a neuvolněných pracovníků, zejména ze zdravotnictví. Dr. Richard Stein žádal dobrovolníky, aby zde zůstali i nadále, neboť zbylí nemocní nemohou být ještě repatriováni a město muselo být i nadále udrženo v chodu.¹⁴¹ Těm, kteří se rozhodli zůstat, byl pracovní závazek prodloužen do konce července, ale měli možnost podat týdenní výpovědní lhůtu.¹⁴²

Do 30. června bylo celkově repatriováno 23 096 osob.¹⁴³ V bývalém ghettu ke dni 17. července zůstalo 3 686 osob z toho 463 Čechů a Slováků.¹⁴⁴ V srpnu končila repatriační mise v Terezíně a město mělo být asanováno a zpřístupněno k bydlení. Poslední transport vypravený do Německa odjel 10. srpna 1945. Repatriace byla oficiálně ukončena 17. srpna. Proto byla vydána vyhláška, aby osoby, které zde nejsou již zaměstnány či v nemocniční péči, se mají do 25. srpna vystěhovat.¹⁴⁵ Jako poslední se v srpnu odstěhovali zdravotníci v čele s MUDr. Steinem.¹⁴⁶

¹⁴¹ AŽMP, Sbíрка Terezín, k. 131, inv. č. 331, Výzva docenta Dr. Richarda Steina 24.6.1945

¹⁴² AŽMP, Sbíрка Terezín, k. 131, inv. č. 331, Zdravotnictví 27.6.1945

¹⁴³ AŽMP, Sbíрка Terezín, k. 132, inv. č. 333, Repatriace z Terezína: Bevölkerungsbewegung v. 20.4.1945-30.6.1945

¹⁴⁴ AŽMP, Sbíрка Terezín, k. 132, inv. č. 333, Repatriace z Terezína

¹⁴⁵ AŽMP, Sbíрка Terezín, k. 132, inv. č. 333, Vyhláška o konci repatriační akce

¹⁴⁶ Archiv virtuální historie USC Shoah Foundation, interview č. 24510: Katherina Kral (leden 1997)

3. Návraty do poválečné společnosti

3.1. Sociální péče v poválečných dnech a měsících

Státní, židovské i různé dobročinné organizace se snažily přeživším usnadnit návrat z koncentračních táborů. Jejich sociální pomoc se zaměřovala převážně na ekonomické podpory pro rychlé zapojení do pracovního procesu. Jelikož židovští vězni byli během války obráni o celé své jmění a bydlení, tak zde vznikla naléhavá situace, ve které musela být zřízena státní sociální péče, aby navrátní měli v prvních chvílích po návratu z čeho žít.

První kroky většiny terezínských repatriantů vedly do osvobozené Prahy, kde sídlily hlavní dobročinné organizace. S první výpomocí se setkali již na pražských nádražích, kde byly zřízeny nádražní kuchyně pro příjíždějící a projíždějící transporty s repatrianty. Stravovací zařízení na Masarykově nádraží zřizovala instituce České srdce a o smíchovskou vývařovnu se starala katolická Charita. Připravovaly se zde potraviny na cestu domů a balíček mohl obsahovat jídlo až na tři dny. Poskytování občerstvení trvalo po celou dobu repatriace a nejdéle fungující smíchovská vývařovna byla zrušena ke dni 23. února 1946, kdy již poklesl počet transportů na minimum.¹⁴⁷

V Praze zřídila Charita záchytné stanice, které určovaly umístění repatrianta. Nejvýznamnější z nich byla umístěna v Lobkovickém paláci. Počet záchytných stanic se měnil podle aktuální potřeby, při největším náporu se počet středisek v Praze zvedl na 42 záchytných stanic.¹⁴⁸ Povolena doba pobytu byla nejvýše sedm dní a po celou dobu repatrianti dostávali stravu se zvýšenými přídělky. Správa sociálních pracovníků v ubytovacích zařízeních si stěžovala na osoby, které tento limit překračovaly a zaplňovaly tak záchytné stanice.¹⁴⁹ Tito lidé často čekali na přiděl bytů a neměli kam jít. Střediska musela být, proto hlídána policií.

Stanice se primárně zaměřovaly na zdravotní stav repatriantů, aby se zamezilo rozšiřování nebezpečných nákaz. Každý repatriant musel být podroben lékařské prohlídce i při příchodu do záchytné stanice. Po ošetření bylo repatriantovi vydáno lékařské osvědčení a nakažené osoby byly odděleny.¹⁵⁰ Tak byla zřízena střediska pro

¹⁴⁷ NA ČR, MOPSP-R, k. 265, inv. č. 502, Arcidiecézní svaz katolické charity v Praze pro MOPSP, dne 20.2.1946

¹⁴⁸ KASÍKOVÁ, Ať mohou přijeti, str. 134-135, (viz pozn. 8)

¹⁴⁹ NA ČR, MOPSP-R, k. 262, inv. č. 495, Zápis o poradě sociálních pracovníků konané dne 9.7.1945

¹⁵⁰ KASÍKOVÁ, Ať mohou přijeti, str. 116, (viz pozn. 8)

tuberkulózní osoby na Bulovce a v Podolí¹⁵¹ a pro léčbu infekčních nemocí v Podolském sanatoriu, Masarykových domovech v Krči a pomocné nemocnici v Kelleyově ulici.¹⁵² Tato péče spadala pod ministerstvo zdravotnictví, které zajišťovalo i zvýšené přídělky potravin pro nemocné. Zdravotní ošetření bylo poskytováno zdarma a výlohy hradilo právě ministerstvo zdravotnictví či sociální pojišťovny. Léky byly přijímány jako dar od institucí jako Mezinárodní Červený kříž či byly dodávány od UNRRA.¹⁵³ Členové rodiny nemocného s dotyčným mohli počkat navíc čtyři dny v daném místě, ale pokud zde nemocný člověk musel zůstat i nadále, měli za povinnost středisko opustit.¹⁵⁴ Střediska se potýkala s hrozbou zavšivení stanic a snažila se po odchodu každého nocležníka lůžkoviny vyměnit a místo řádně vydezinfikovat, ale potýkala se s nedostatkem prostěradel a prádla.¹⁵⁵

Střediska byla mimo jiné prvním místem materiální pomoci. Repatrianti, vracející se v trestaneckých či nenositelných oděvech, dostávali nejpotřebnější ošacení. Terezínští repatrianti měli možnost si ještě v Terezíně ušít oblečení či někteří, kterým nebyly zabaveny jejich kufry při příjezdu, si uchovali svoje původní šaty.¹⁵⁶ Ošacení bylo sesbíráno díky dodávkám textilních firem, UNRRA či darů veřejnosti.¹⁵⁷ První ošacovací sbírku vyhlásil repatriační odbor již 23. května 1945.¹⁵⁸ Proto, aby repatriant obdržel další oblečení, se musel obrátit na místní národní výbor v místě svého bydliště, který přebíral následnou sociální výpomoc.

Pro společnou evidenci repatriačních orgánů byly vydávány v shromažďovacích střediscích repatriační průkazy s příslušným registračním číslem, které sloužily k prokázání statutu repatrianta u repatriačních orgánů.¹⁵⁹ Registraci kontroloval Sociologický ústav v Praze až do listopadu 1945, kdy tento úkol přebralo nově zřízené statistické oddělení v rámci repatriačního odboru.¹⁶⁰ Na základě repatriačních průkazů se mohli ucházet o první jednorázovou podporu v částce 5 000 K.¹⁶¹ Aby repatriační odbor zamezil zneužívání sociální péče o repatrianty, zavedl vystavování podpůrných

¹⁵¹ NA ČR, MOPSP-R, k. 262, inv. č. 495, Zápis o poradě sociálních pracovníků konané dne 6.8.1945

¹⁵² Služba repatriantům č. 9, 16.6.1945

¹⁵³ KASÍKOVÁ, Ať mohou přijeti, str. 119, (viz pozn. 8)

¹⁵⁴ NA ČR, MOPSP-R, k. 262, inv. č. 495, Zápis o poradě sociálních pracovníků konané dne 9.7.1945

¹⁵⁵ NA ČR, MOPSP-R, k. 262, inv. č. 495, Zápis o poradě sociálních pracovníků konané dne 30.7.1945

¹⁵⁶ Archiv vizuální historie USC Shoah Foundation, interview č. 8586: Marta Peková (leden 1996)

¹⁵⁷ NA ČR, MOPSP-R, k. 207, inv. č. 404, Provolání k veřejnosti

¹⁵⁸ NA ČR, MOPSP-R, k. 262, inv. č. 495, Zápis o poradě sociálních pracovníků konané dne 9.7.1945

¹⁵⁹ AŽMP, Sbírnka Terezín, k. 135, inv. č. 342a, Repatriační průkaz z Prahy

¹⁶⁰ KASÍKOVÁ, Ať mohou přijeti, str. 130-131, (viz pozn. 8)

¹⁶¹ NA ČR, MOPSP-R, k. 262, inv. č. 495, Zápis o poradě sociálních pracovníků konané dne 16.7.1945

listů pro sociálně potřebné repatrianty, kam měly být zapisovány všechny peněžité i naturální podpory.¹⁶² Repatriační odbor poskytoval i krátkodobou finanční výpomoc pro praceneschopné. Z této podpory dostával muž 35,- K denně, jeho žena 25,- K a děti 10,- K. Repatrianti upoutaní na lůžko v nemocnicích pak měli 50,- K na den a jejich zdravotní péče byla poskytnuta zdarma.¹⁶³

Na základě registračních lístků si mohli repatrianti vyzvednout také stravovací lístek, vydávaný Ústředím katolické Charity na Malostranském náměstí, pokud v jejich ubytovně nebyla přímo poskytovaná strava. S těmito lístky pak dostávali jídlo ve vývařovně u sv. Tomáše, kam bylo soustředěno hlavní stravovací centrum pod vedením Charity.¹⁶⁴ Výše dávek se v průběhu času měnila podle přidělového systému a aktuálních zásob podle směrnic ministerstva výživy. Celkově ale jejich strava byla bohatší na živiny než běžné přídělky.¹⁶⁵

Důležitým kritériem pro poválečnou adaptaci byla skutečnost, kolik příbuzných z rodiny holocaust přežilo. Přeživší se navrátili do jiného poválečného světa a bylo pro ně nutné najít okruh svých známých, který by jim pomohl překonat trauma. Výhodou návratu vícero osob z rodiny se staly i finanční prostředky, kdy rodina dokázala poskládat finance na živobytí a rychleji se zařadit do pracovního procesu.

„Dostali jsme 500 korun od repatriačního úřadu, něco málo jsme měli na vázaném vkladu. Ale bratr šel hned do práce, já asi rok po návratu. Maminka šla taky hned dělat zdravotní sestru, co se v létě vrátila z Terezína a tatínek, poté se vrátil v roce 1946, tak také nastoupil jako doktor do práce.“¹⁶⁶

Přeživší se snažili obnovit svůj rodinný život. V situaci, kdy se většina příbuzných nevrátila z koncentračních táborů, hledali rodinné zázemí v rodině partnera, který hrál velkou roli pro poválečnou adaptaci do společnosti. Pro vybírání partnera hrálo roli sociální prostředí přeživšího. U asimilačních sňatků znovu získali rodinu svého partnera a u sňatků s židovským partnerem oba spojil společný osud.¹⁶⁷ Nedá se ale říct, že by některá ze zmíněných situací převládala. Ve vzpomínkách kladli přeživší

¹⁶² Služba repatriantům č.14, 28.6.1945

¹⁶³ Kasíková, Ať mohou přijeti, s. 122, (viz pozn. 8)

¹⁶⁴ NA ČR, MOPSP-R, k. 208, Stravování repatriantů

¹⁶⁵ KASÍKOVÁ, Ať mohou přijeti, str. 112-113, (viz pozn. 8)

¹⁶⁶ Archiv vizuální historie USC Shoah Foundation, interview č. 11193: Anna Lorencová (březen 1996)

¹⁶⁷ HANKOVÁ, Kapitoly z poválečných dějin židovské komunity v Čechách a na Moravě, str. 154, (viz pozn. 20)

velký důraz na zakládání svých rodin a zvláště ženy pak vyjadřovaly potřebu mít brzy vlastní děti, i přesto že část z nich vypovídala o obavě z opakování jejich osudu.

„V roce čtyřicet šest jsem potkal svou ženu a my jsme, jak se říká, velmi brzy do toho praštili a já jsem prostě v té její rodině našel opravdu novou rodinu. (..) Tak to byly takový dva přelomy, že jsem jednak potkal tedy tu svou nynější ženu, že jsme se vzali a že ta rodina mě přijala absolutně s otevřenou náručí.“¹⁶⁸

„Hned po válce jsem si hrozně přála dítě. Můj lékař mi tvrdil, ať na to zapoměnu, že nikdy děti mít nebudu. Když jsem u něho byla na kontrole, tak mu říkám, že jsem těhotná a on ať si nedělám naděje, ale že můžu přijít za dva týdny znovu na kontrolu a že uvidíme. Když jsem přišla, tak se divil, že jsem měla pravdu a řekl mi, že se mu to za jeho dlouholetou kariéru ještě nestalo. Ale bylo to vlastně hrozně nezodpovědné mít takto brzo dítě po lágru. Naštěstí se to další generace už nedotklo.“¹⁶⁹

Navrátilivší se snažili vrátit se zpět do svých dřívějších domovů. Pro přepravu ze shromažďovacího střediska do místa trvalého bydliště mohli repatrianti využít 50 % slevy na jízdném, pokud předložili repatriační průkaz.¹⁷⁰ V Praze byl velký problém s nedostatkem bytů. Osobám, které neměly v minulosti žádný vztah k Praze, bylo přidělování bytů v hlavním městě zamítnuto.¹⁷¹ Proto bytový úřad vypracovával seznamy, zda osoba má nárok na byt v Praze. Podle svědectví bylo v květnových dnech naprosto běžné, že příjíždějící lidé přespávali na lavičkách okolo nádraží či v parcích.

„Ted' přišla otázka, kde budeme bydlet, co budeme jíst, když jsme neměly peníze. Bylo nám 16 a odvykly jsme si mít peníze. Někdo nám poradil, že existuje úřad, kde se vydávají repatriační legitimace a kde nám dají peníze. Takže jsme tam šly a dostaly jsme takovou červenou repatriační legitimaci a 400 korun, což nám připadalo jako hrozně moc peněz. Vím, že Charita vařila jednou denně v poledne obědy, tak tam jsme chodily jíst. A ještě zbýval problém bydlení, ale tak byl květen, tak jsme spaly na nádraží

¹⁶⁸ Tamtéž, str. 154, (viz pozn. 20)

¹⁶⁹ Archiv vizuální historie USC Shoah Foundation, interview č. 10396: Marta Navrátilová (únor 1996)

¹⁷⁰ Služba repatriantům č. 14, 28.6.1945

¹⁷¹ NA ČR, MOPSP-R, k. 262, inv. č. 495, Zápis o poradě sociálních pracovníků konané dne 6.8.1945

*na lavičce, v parku na lavičce, kde se dalo. (...) V Praze byla spousta lidí bez domova, takže to nebylo nijak nápadný, zvláštní a nebezpečný v té době.*¹⁷²

Pamětnice v citovaném úryvku líčila prožitky a problémy s ubytováním a stravováním poté, co s kamarádkou utekly ze zámku Štířín do Prahy, protože chtěly navštěvovat pražské gymnázium posledních šest týdnů do konce školního roku. Stejná pamětnice je také příkladem velkého zájmu o doplnění si přerušenoého vzdělání. Působila zde snaha doplnit si vzdělání, osvojit si danou profesi a také fixovat se na nějaký životní cíl a tím se zapojit zpět do společnosti.

Repatrianti si museli zažádat o přidělení bytu. K tomu sloužil dotazník, který mimo jiné i prošetřoval k jaké národnosti, se daná osoba hlásila při sčítání lidu roku 1930. Cílem dotazníku bylo určit původní bydliště před zatčením. Organizace zajišťující sociální pomoc se snažily vyhovět repatriantům restitucí jejich původních bytů, z nichž byli donuceni se vystěhovat.¹⁷³ Poté musel být pro nové majitele nalezen náhradní byt, aby mohli uvolnit místo repatriantům. Kvůli pozdější repatriaci ze zahraničí či kvůli delší internaci v Terezíně však navráťivši hledali nový byt již složitě. Častým řešením v této situaci bylo přechodné spolubydlení či následná emigrace.

Rozhodujícím prvkem u přidělování bytů byla tedy rychlost návratu. Osoby, které se zvládly z Terezína dostat před uzavřením města, tak měly velkou šanci na přidělení svého původního bydliště. Zatímco osoby, jejichž návrat se internací zpozdil, již měly velký problém s najitím volného bytu. Následující svědectví názorně ukazují rozhodující roli času návratů ve prospěch či neprospěch získávání bytů.

„A přijel do Terezína nákladní vůz Pierenkova hořčice a on, že nás pár vezme. To bylo 14. května a dovezl nás do tý Prahy. (...) Naši známí nás u sebe nechali přespat, než dostaneme byt, tak jsem šla hned stát frontu na náš byt. Během tří dnů jsem dostala klíče od našeho původního bytu, takže jsme přišli zase do našeho bytu. Nábytek tam nebyl, protože jsme se vystěhovali, ale byl tam hotelový nábytek a taky štěnice. Ten Němec, který tam bydlel, tam nechal esesáckou uniformu a prapor Hakenkreuz,

¹⁷² Archiv vizuální historie USC Shoah Foundation, interview č. 8903: Raja Zádňáková (únor 1996)

¹⁷³ AŽMP, Sbirka Terezín, k. 135, inv. č. 342a, Dotazník k žádosti o přidělení bytu pro skupinu II. osoby vracející se z koncentračních táborů a z vězení gestapa

československý a sovětský. Oni už utekli a nechali tam peřinu, nádobí, takovýto domácí zařízení, tak jsme to po Němcích převzali.“¹⁷⁴

„My jsme s bratrem přelezli ten plot a zastavili jsme si ruský auto, které nás odvezlo až do Prahy. A to bylo 8. května, ještě se bojovalo na barikádách. Bratr přespával v nějaký organizaci „V boji“, kteří měli ubytovnu. A já jsem byla u své přítelkyně, která utekla už tři dny předtím, byla míšenka a měla tady rodiče. Ti Němci, co bydleli v našem bytě, tak už zdrhli, a když jsme se my vrátili, tak byt už byl prázdný a na národním výboru, dali bratru klíč k našemu starému bytu, kde byl částečně i náš nábytek.“¹⁷⁵

První dvě svědectví líčí případy rychlejší repatriace z terezínského ghetta do Prahy, které pomohly navrátilivším s restitucí jejich původních bytů, které byly během války povětšinou obydlené Němci. Zatímco následující dvě situace naopak ukazují problematickou bytovou situaci, kdy po návratu během léta se již těžko dal sehnat volný byt. Uvolněné byty po německých obyvatelích již byly rozebrané a v Praze se stále nacházelo mnoho repatriantů hledající nové zázemí.

„Já jsem bydlela u kamarádky Marty, ta mi taky sehnala zaměstnání, a jelikož už bylo pozdě, tak jsem nedostala byt. Já jsem se vrátila v červenci a byty po Němcích od května už nebyly, tak jsem bydlela na Vinohradech v penzionu.“¹⁷⁶

„Vrátila jsem se, ani nevím kdy, velice pozdě asi v červenci a neměla jsem byt. Dostali jsme každé 500 korun od repatriačního úřadu. Já jsem se neměla kam vrátit. (...) Vrátila se mi jedna kamarádka z lágru a neměly jsme ani jedna byt a potkala nás jedna magistra z tábora, která chodila s mým bratrancem a ta měla na Žižkově na půdě byt, ale to bylo příšerný, bez záchodu, a tak nám půjčila od toho klíč a z nouze jsme tam byly ubytovaný. Chodily jsme na bytáky a já jsem prodala chatu po rodičích za dvacet tisíc, takže jsme měly z čeho žít. A furt jsme se nebyly schopny dostat k tomu bytu. Tak jsme se dohodly, že první chlapi, který potkáme, a budou mít byt a budou se chtít ženit, tak že si je vezmeme, což jsme obě udělaly. Měly jsme mimořádné štěstí, protože to dopadlo dobře.“¹⁷⁷

¹⁷⁴ Archiv vizuální historie USC Shoah Foundation, interview č. 8586: Marta Peková (leden 1996)

¹⁷⁵ Archiv vizuální historie USC Shoah Foundation, interview č. 11193: Anna Lorencová (březen 1996)

¹⁷⁶ Archiv vizuální historie USC Shoah Foundation, interview č. 17411: Anita Kafková (červenec 1996)

¹⁷⁷ Archiv vizuální historie USC Shoah Foundation, interview č. 10396: Marta Navrátilová (únor 1996)

Bytová situace v jiných městech se vyvíjela lépe než v Praze, kam mířila většina repatriantů po návratu. Například dobře organizovaná židovská obec v Teplicích zprostředkovávala ubytování a zaměstnání, které zde bylo dostupné kvůli odsunu Němců.¹⁷⁸

Práceschopní a nemocní repatrianti, jejichž nemoc byla zapříčiněna válkou či nepřátelskou perzekucí, měli možnost požádat o invalidní důchod, k čemuž potřebovali lékařské potvrzení o pracovní neschopnosti. Stejně podpory se dostalo vdovám a sirotkům po zemřelých v koncentračních táborech a invalidní péče byla poskytnuta všem, jejichž živitelé byli nezvěstní. V tomto případě se měli obrátit na Zaopatřovací úřad.¹⁷⁹ Zároveň získali práceschopní navýšené potravinové lístky.¹⁸⁰ Mohli se také ucházet u okresní nemocenské pojišťovny o poskytování výpomoci pro sebe a své rodinné příslušníky. Obuv a oblečení poskytovaly okresní národní výbory ze zkonfiskovaného německého majetku.¹⁸¹ Osobám, kterým bylo vyplácení důchodu zastaveno během války z politických důvodů, mělo být opět obnoveno a částečně doplaceno za zadržené částky.¹⁸²

Oběti rasové perzekuce měli možnost si vypůjčovat knihy ze skladiště Národní správy, pokud knihy potřebovali k vědecké činnosti, výkonu svého povolání či o ně byli za války připraveni. Žádosti podávali u Národní správy majetkových podstat Vystěhovaleckého fondu, která určila, zda mají na zapůjčení nárok.¹⁸³

Součástí života přeživších se stala snaha vypátrat osud jejich příbuzných. Pro jednotný postup bylo pátrání sjednoceno pod pátracím oddělením repatriačního odboru, který svou činnost koordinoval s MČK a UNRROU. Proto museli žadatelé vyplnit pátrací lístek, jehož součástí byl i popis postavy hledané osoby a poslední hodnověrné zprávy, kdy byl naposled spatřen.¹⁸⁴ Pátrací oddělení přijímalo pátrací dotazy a předávalo je rozhlasu či rozsáhlé rubrice v časopise Služba repatriantům. Během roku 1945 bylo podáno asi 120 000 dotazů a do června 1946 jich bylo zodpovězeno

¹⁷⁸ BURGEROVÁ, Lenka – SPÁLA, Radek, Židé v Teplicích: 600 let historie, EUROPRINTY, Teplice 2014, str. 56

¹⁷⁹ NA ČR, MOPSP-R, k. 262, inv. č. 495, Zápis o poradě sociálních pracovníků konané dne 6.8.1945

¹⁸⁰ NA ČR, MOPSP-R, k. 262, inv. č. 495, Zápis o poradě sociálních pracovníků konané dne 13.8.1945

¹⁸¹ NA ČR, MOPSP-R, k. 262, inv. č. 496, Žádost o informaci o způsobech soc. péče o repatrianty 29.1.1946

¹⁸² NA ČR, MOPSP-R, k. 262, inv. č. 496, Prozatímní opatření v oboru důchodového a nemocenského pojištění 15.5.1945

¹⁸³ VŽON r. VII/č.4, 15.12.1945, Vyhláška, str. 31

¹⁸⁴ KASÍKOVÁ, Ať mohou přijeti, str. 17, (viz pozn. 8)

70 000.¹⁸⁵ Největší část dotazů zodpověděl repatriační odbor či ČSČK, ale řadu případů vyřešily i odpovědi na pátrací zprávy v rozhlase a tisku či činnosti styčných důstojníků v zahraničí. Součástí oddělení se stal referát ověřovací, který vydával osvědčení o výsledku pátrání – nezvěstnost, úmrtí či návratu.¹⁸⁶

Na základě dekretu prezidenta č. 117 ze dne 27. října 1945 Sb. byla zkrácena lhůta u rasově perzekuovaných osob na soudní prohlášení za mrtvého na šest měsíců ode dne, kdy byl pohřšovaný podle dostupných zpráv na živu. Navrhovatel musel podat žádost o zavedení řízení o prohlášení za mrtva u příslušného okresního soudu v posledním místě bydliště, ke kterému bylo přikládáno potvrzení MOPSP, že byla daná osoba deportovaná z rasových důvodů. Soud poté určil hledanému opatrovníka, aby podnikl kroky k jeho vypátrání a byla vydána výzva pro nezvěstného či osoby, které měly jakékoliv informace. Prohlášení za mrtvého bylo důležité pro žádání o náhradu válečných škod, při pozůstalostním řízení a majetkových nárocích či jednání o manželství. Zápisy do úmrtních matrik pod ŽNO byly provedeny pouze v případě úmrtí v terezínském ghettu na základě dochovaných ohledacích listů.¹⁸⁷

„Manžel tím, že byl ženatej, tak musel žádat u soudu o prohlášení za mrtva, protože jeho bývalá manželka šla do plynu a musel u soudu tři měsíce vyset takovej papír, než byl dotyčnej prohlášen za mrtva. A ten advokát, který to k soudu dal, tak to dal k jinýmu soudu, než měl, takže se to o další tři měsíce prodloužilo. Bylo to tam, že kdyby ji někdo viděl živou, tak by nebyla prohlášena za mrtvou. Prohlášení přišlo až v květnu a já jsem už byla v jiném stavu a přítelkyně mě přemlouvali, že nechci, aby bylo to dítě nemanželské, takže jsem měla nakonec smutnou svatbu jen s dvěma svědky.“¹⁸⁸

3.1.1. Zotavovací akce

Pro odlehčení ubytovacích míst byla zahájena zotavovací akce, kam byly přemístěny osoby, jejichž stav jim nedovoloval se zapojit do hospodářského života. Rekreační péče byla řízena skrz Ústřední radu odborů (ÚRO)¹⁸⁹ a financována Repatriačním odborem MOPSP, který stanovil částku 50 Kčs za osobu na den. Pacienti

¹⁸⁵ KASÍKOVÁ, Ať mohou přijeti, str. 125-126, (viz pozn. 8)

¹⁸⁶ NA ČR, MOPSP-R, k. 247, Zpráva o činnosti

¹⁸⁷ KUKÁNOVÁ, Zlatuše – MATUŠÍKOVÁ, Lenka, Prohlášení za mrtva – úřední potvrzení i pramen ke studiu dějin, str. 246–251, In: Terezínské studie a dokumenty 1996, str. 246-248

¹⁸⁸ Archiv vizuální historie USC Shoah Foundation, interview č. 10396: Marta Navrátilová (únor 1996)

¹⁸⁹ Ústřední rada odborů byla pověřena převzetím odborových organizací a jejich majetku ČNR 6.5.1945. Jejím předsedou byl zvolen Antonín Zápotocký.

zde zůstávali zpravidla dva až tři týdny a po lékařském posudku jim mohl být pobyt i prodloužen.¹⁹⁰ Jednotlivé repatrianty či přemístěné osoby přiděloval na zdravotní péči repatriační odbor, respektive jeho sociálně-zdravotní oddělení, a tudíž musel mít i přehled o zaplněnosti jednotlivých ozdravoven.¹⁹¹

Do provozu se mimo jiné zapojily lázeňské objekty jako Karlovy Vary, Františkovy lázně, Mariánské lázně a Poděbrady. Vhodné objekty byly buď pronajaty a přestavěny k rekreačním účelům či byly využity nabídky majitelů zařízení.¹⁹² Mimo ÚRO se na zotavovacích akcích podílel i Československý Červený kříž, pod jehož hlavičkou byla například akce konaná v lázních Poděbrady, kde se rekreační pomoci zúčastnilo 438 repatriantů. Náklady akce v Poděbradech dosáhly 599 716 Kčs, které už Červený kříž nemohl finančně utáhnout a žádal po repatriačním odboru refundaci části nákladů, jinak by byli nuceni ukončit svou dosavadní činnost.¹⁹³

Přihlášky na zotavovací akci se podávaly od poloviny června zdravotnímu referátu repatriačního odboru v Hyberské ulici. K přihlášce se přikládalo lékařské potvrzení s číslem registračního průkazu a stanovená choroba či diagnóza podvýživy.¹⁹⁴ K přihlášení do zotavovací akce pilně agitoval časopis repatriačního odboru Služba repatriantům, který pravidelně připomínal tuto možnost vhodnou pro ozdravení těla i ducha pro co nejbližší zapojení do pracovního procesu:

„Léta strádání a hladu vytiskly svou pečeť na tvém organismu. Diagnosa: Podvýživa, tělesná slabost, ochablá činnost srdeční, zachvácené plíce, zničený trakt zažívací atd. Terapie: Klid, vydatná, ale regulovaná strava, potřeba železa, vápna, fosforu, vitaminů, prostě rekreace. Kde? V ozdravovně! To je sprcha, neboť se člověk mezi svými ještě pořádně neohřál. Bože, co bych si počal s rukama, tolik práce čeká, je třeba budovat stát, a činné ruce a mozek jsou tak žádoucí. Tedy do práce. Ne, tak to nelze. Je třeba říci jasně: Napřed dej do pořádku stoj těla, dej mu energii, zabezpeč

¹⁹⁰ NA ČR, MOPSP-R, k. 265, inv. č. 502, Dohoda s ÚRO o zotavovací akci 12.6.1945

¹⁹¹ NA ČR, MOPSP-R, k. 265, inv. č. 502, Dohoda s ÚRO o zotavovací akci, 12.6.1945

¹⁹² Jako zotavovny byly využívány následující objekty: Zámecký hotel a pension Pobude, hotel Pelikán v Kokoříně, pension Vedamov a Váňa ve Zvíkovském Podhradí, lázně Sedmihorky u Turnova, pension Podháj v Mašově u Turnova, hotel Iván v Ivání, pension Hláska ve Zlenicích, Valdštýnův dvůr a hotel Zátíší v Železnici u Jičína, hotel Kopa v Ovčarech u Brandýsa n. L., pension ÚRO v Českém Šternberku, hotel Kafka v Malé Skále u Turnova, Šňáhlavy, Nová Huť v zámku Kozel, Žinkov, Janov u Mirošova, Konstantinovy lázně, zámek Kalvodov v Běhařově

¹⁹³ NA ČR, MOPSP-R, k. 265, inv. č. 502, ČČK v Poděbradech pro Mudr. Neumanna, šéflékaře repatriačního odboru MOPSP, 23.10.1945

¹⁹⁴ KASÍKOVÁ, Ať mohou přijeti, str. 164, (viz pozn. 8)

jeho pozici, získej potřebnou sílu, a pak jdu do práce – jinak se zhrouťíš. Nepřeceňuj se. Posloužíš svému ideálu jen, budeš-li silný, zdatný. Proto lékař přikazuje: Rekreace je nutná. V tvém zájmu, rodiny i vlasti.“¹⁹⁵

Ústřední radě odborů připadla hlavní organizační činnost zotavovacích akcí. Musela zajistit zotavovací středisko, zařízení, personál, lékařský dohled a řádné stravování pětkrát denně podle výživových předpisů. Týdenní dávka pro rekreanta obsahovala například 500 g masa, 3 000 g chleba, 1 litr plnotučného mléka, 3 000 g brambor, 200 g marmelády, 50 g kávoviny, 3 vejce a jako nadstandardní přídavek dostávali pivo, víno, ovoce, zeleninu a sýry.¹⁹⁶ Kromě jiných zdravotních hledisek byla v zotavovnách sledována i váha kvůli časté podvýživě. Zúčastnění díky dostatečnému stravování na pobytu přibrali až 8 kg na váze.¹⁹⁷ Mimo fyzické zotavení zde byl kladen důraz i na duševní hygienu. Proto zotavovny připravovaly zábavný program pro „utýrané mysli“.¹⁹⁸ Byly organizovány večírky, společenské hry a k dispozici byly časopisy a knihy.

3.1.2. Dobročinné organizace

Ministerstvo ochrany práce a sociální péče (MOPSP) se snažilo zkoordinovat svou činnost skrz Repatriační odbor MOPSP s dobročinnými organizacemi. Pravidelných organizačních schůzí sociálních pracovníků se účastnili zástupci Charity, Červeného kříže, Českého srdce, Svazu politických vězňů, Ústředního sociálního úřadu, Klubu československých turistů, Ženský národní výbor, Sociální pomoc, Národní správa majetkové podstaty, Zdravotní komise ZNV, Ústřední sociální péče církve československé a Ústřední zdravotní úřad. Nově taky měla organizovat dobročinné sbírky pouze Sociální pomoc, aby lidé měli jasno, kam materiální a peněžní dary zasílat.¹⁹⁹ Společně instituce využívaly týdeník Služba repatriantům, vydávaný repatriačním odborem MOPSP, který informoval o činnosti pátrací služby i o otázkách sociální péče.

¹⁹⁵ Služba repatriantům č. 10, 19.6.1945

¹⁹⁶ KASÍKOVÁ, Ať mohou přijeti, str. 165, (viz pozn. 8)

¹⁹⁷ Tamtéž, str. 166, (viz pozn. 8)

¹⁹⁸ NA ČR, MOPSP-R, k. 262, inv. č. 495, Zápis o poradě sociálních pracovníků konané dne 9.7.1945

¹⁹⁹ NA ČR, MOPSP-R, k. 262, inv. č. 495, Zápis o poradě sociálních pracovníků konané dne 13.8.1945

České srdce²⁰⁰ se do péče o repatrianty zapojilo hned od počátku května, kdy zřizovalo jídelny a podílelo se na stravování na Masarykově nádraží. Kromě stravování vydávalo ošacení a peněžité podpory, celkově jejich náklady za rok 1945 činily 3 455 000 K.²⁰¹

Československý Červený kříž (dále ČSČK) byla pomocná společnost zdravotní služby vojenské, založená na zásadách mravní vzájemnosti. Byl oficiálně rozpuštěn výnosem říšského protektora ze dne 22. července 1940. Nadále se organizoval v londýnském exilu, kde byl schválen ministerstvy národní obrany a sociální péče. Při osvobozování československého území byl jmenován první místopředseda Vladimír Ján Žuffa pověřencem při organizování domácího ČSČK a s postupným osvobozováním vzrůstaly potřebné úkoly. Po osvobození bylo řízením ČSČK pověřeno správní komitě, než bylo nahrazeno voleným Výkonným výborem, který byl jmenován v srpnu 1945.

Hlavními úkoly ČSČK v prvních dnech a měsících po osvobození byla péče o repatrianty a válečné zajatce, podchycení repatriantů a správa záchytných stanic, pátrání po pohřešovaných, zabránění šíření nemocí a povznesení zdravotní péče, poskytování podpory válkou zasaženým obyvatelům jako například ošacení, stravování a rozdělování darů.²⁰² Během repatriační činnosti ČSČK od května do září 1945 pečoval celkově o 24 169 osob a jeho celkový náklad činil 50 815,65 Kčs. Tyto výdaje byly utraceny především za provoz nádražních kuchyní na všech pražských nádražích, kde vydávaly přijíždějícím repatriantům zdarma občerstvení.²⁰³ Nepostradatelnou složkou byla práce dobrovolných zdravotních sester, které byly přítomny v záchytných stanicích i při nádražním občerstvení.²⁰⁴

Československý červený kříž narážel na finanční zádrhele kvůli zabavenému majetku během války, během které mu bylo zkonfiskováno jmění v hodnotě padesát milionů korun. Náhrada pro ČSČK byla hrazena ze sbírky Německého ČK, který byl po válce rozpuštěn, neboť se provinil proti Ženevské konvenci z roku 1906. Mezinárodní

²⁰⁰ Dobročinný a sociální spolek České srdce byl založen roku 1917 pro zajištění potravin a topiva v českých zemích. Zaměřoval se hlavně na hladovící děti, ale pomáhal i válečným sirotkům a invalidům. Spolková činnost mohla pokračovat i během okupace. Více: České srdce: Historie [online]. Vídeň, 2021 [cit. 2021-4-28]. Dostupné z: <https://www.ceske-srdce.at/cz/historie/>

²⁰¹ NA ČR, MOPSP-R, k. 265, inv. č. 502, Náhrada výdajů spojených s činností Českého srdce v repatriační akci

²⁰² NA ČR, MOPSP-R, k. 265, inv. č. 502, Společnost ČSČK – činnost a organizace, 12.2.1946

²⁰³ NA ČR, MOPSP-R, k. 265, inv. č. 502, O refundaci repatriačních nákladů

²⁰⁴ NA ČR, MOPSP-R, k. 265, inv. č. 502, Výroční zpráva divise Československého červeného kříže za rok 1945 a 1946

pomoc přišla i od Amerického ČK, který dodal ošacovací potřeby, zásoby pro nemocnice a kondensované mléko přidělované dětem.²⁰⁵ V rámci obnovování spolkové organizace ČSČK byly vyzvány rozpuštěné spolky k návratu do Společnosti ČK, aby přispívaly na fungování členskými příspěvky. Dále ČSČK získával finance skrz dobrovolné dary, sbírky či státní příspěvky.

3.2. Židovská náboženská obec

Následkem ukončení činnosti Židovské rady starších (ŽRS) 5. května 1945 a zajištěním jejího majetku, bylo zabráněno jedinému existujícímu židovskému administrativnímu orgánu spolupracovat při prvních repatriacích z terezínského ghetta. 9. května byla přetvořena Židovská rada starších v Národní výbor k likvidaci ŽRS pod vedením Františka Friedmanna²⁰⁶. Židovská náboženská obec byla plně obnovena až koncem května s návratem jejího předsedy Arnošta Frischerera²⁰⁷ z exilu. Její nová organizace se skládala ze sekretariátu s personální a organizační kancelářích, oddělení sociálního, evidenčního, právního, finanční správy a správy matrik.²⁰⁸

Židovští navrátilivší tak měli oporu v obnovených židovských obcích, kterým pomáhal znovuzahájit činnost referát pro venkov pražské ŽNO. Z předválečného počtu 208 židovských náboženských obcí bylo obnoveno pouhých 53. Kvůli menšímu počtu obnovených venkovských ŽNO musela být část venkovských synagog dána do nájmu či být prodána, často ve prospěch Československé církve husitské.²⁰⁹ Každému židovskému repatriantovi vydávalo sociální oddělení jednorázovou výpomoc ve výši 300 Kčs. Na sociálních podporách vyplatila ŽNO od 21. června do 31. srpna okolo čtyř milionů Kčs.²¹⁰

Na sjezdu delegátů obnovených židovských náboženských obcí ve dnech prvního až druhého září byla založena Rada židovských náboženských obcí (RŽNO) jako jednotné společenství ŽNO. Jejimi orgány bylo osmičlenné představenstvo a

²⁰⁵ NA ČR, MOPSP-R, k. 265, inv. č. 502, Pomocná akce Amerického červeného kříže, 20.9.1046

²⁰⁶ František Friedmann byl výraznou osobností předválečné Židovské národní rady a sionistických organizací Židovské strany.

²⁰⁷ Arnošt Frischer byl před válkou předsedou Židovské strany, kterou zastupoval v Národním shromáždění. Během roku 1939 byl vězněn gestapem a po propuštění emigroval do Palestiny, odkud byl povolán roku 1941 do Londýna, kde se stal člen Státní rady Československé jako zástupce židovských občanů. Po válce byl zvolen předsedou Rady židovských náboženských obcí.

²⁰⁸ VŽON r. VII/č. 1, 1.9.1945, Zpráva sekretariátu ŽNO, str. 5

²⁰⁹ SOUKUPOVÁ, Blanka – SALNER, Peter – LUDVÍKOVÁ, Miroslava, Židovská menšina v Československu po druhé světové válce: od osvobození k nové totalitě, Židovské muzeum, Praha 2009, str. 64

²¹⁰ VŽON r. VII/č. 1, 1.9.1945, Zpráva sekretariátu ŽNO, str. 5

patnáctičlenný výbor. Na sjezdu byl zvolen předsedou Arnošt Frischer, místopředsedy se stali František Fuchs, Julius Lederer a ing. Drucker. Cílem Rady byla reprezentace náboženské společnosti jako celku, pečování o potřeby členů ŽNO, plnění základních úkolů židovského společenství jako vyučování náboženství, vykonávání bohoslužeb a výchovu rabínů. K povinnostem patřilo zřízení čestného a smírčího soudu, soudu pro náboženské věci a sboru rabínů k povznesení náboženského života židovské společnosti.²¹¹

Svou Prozatímní ústavu RŽNO předložila Rada na ministerstvo školství a osvěty. Rada převzala pod svou správou některá oddělení pražské ŽNO jako ústřední sekretariát s oddělením pro styk s mimopražskými obcemi, Židovskou ústřední matriku, evidenční a pátrací oddělení, tiskové a informační oddělení. Ostatní agendy jako sociální, hospodářskou, finanční, památkovou a personální prováděla Rada skrz příslušná oddělení ŽNO v Praze.²¹²

Založená Rada židovských náboženských obcí byla důležitým prostředníkem mezi židovskými repatrianty, potažmo místními židovskými obcemi, a československou vládou. Snažila se o repatriaci majetku a hrála roli při rozhodování o osudu terezínské majtkové podstaty. Skrz repatriační odbor vyjednala například mimořádnou výpomoc členům Židovské náboženské obce, kteří se ocitli v bídě následkem nacistického útlaku. Jednotlivé žádosti musely být ověřeny u místního národního výboru a lidé obdrželi částky 500 Kčs nebo 1000 Kčs.²¹³

S finančními výdaji ŽNO pomáhal od června 1945 American Joint Distribution Committee.²¹⁴ Od září zde působili zástupci AJDC Harold Trobe, Harry Vitelse a ředitelem československé pobočky se stal Israel Jacobson. Jejich finanční prostředky umožnily činnost židovských náboženských obcí a poskytování běžné sociální péče pro své členy. Samotný Joint měl na starosti zápůjčky k zakládání existencí, které vydal ve sto případech, poskytování studijních stipendií k dokončení studia a vyučení

²¹¹ KADLEC, Jaroslav, Rada židovských náboženských obcí – politika židovské organizace, Magisterská diplomová práce, Masarykova univerzita v Brně, Brno 2009, str. 34

²¹² VŽON r. VII/č.4, 15.12.1945, Rada židovských náboženských obcí v zemích České a Moravskoslezské: Informace o vývoji ode dne sjezdu – Dr. K. Wehle, str. 28

²¹³ NA ČR, MOPSP-R, k. 265, inv. č. 502, Výpomoc členům Židovských Náboženských obcí v zemích české a moravskoslezské, 6.1.1946

²¹⁴ American Joint Distribution Committee (AJDC nebo Joint) byla dobročinná organizace amerických Židů pro pomoc potřebným bratřím v cizině, která byla založena roku 1914 v New Yorku. Její evropská centrála sídlila v Paříži.

v praktickém povolání – do roku 1946 takto poskytl 550 stipendií. Na některých školách vznikly repatriantské třídy pro vyrovnání mezery ve vzdělání mezi židovskými a „obyčejnými“ studenty. Po roce školního roku absolvovali studenti srovnávací zkoušky, aby se mohli přidat ke své věkové kategorii.²¹⁵ Dále Joint organizoval rekonstrukční programy pro sociálně slabé osoby, které měly za cíl vyučit zúčastněné pro lepší včlenění do pracovního procesu.²¹⁶ Z ciziny zprostředkovával dodávky potravin, léků a šatstva, které RŽNO distribuovala jednotlivým ŽNO nejprve všem svým členům a později hlavně nemocným, dětem a sociálním případům.²¹⁷ RŽNO se podařilo zabezpečit chod zařízení z vlastních prostředků v druhé polovině roku 1946 a již tak nemusela být odkázána na pomoc Joint.²¹⁸

Společně Joint a RŽNO založili úvěrní družstvo Obroda, které poskytovalo rekonstrukční úvěry pro oběti rasové perzekuce za účelem obnovy hospodářské existence jejich členů. Družstvo bylo prvním samostatným nástrojem sloužícím k založení hospodářské existence židovstva v českých zemích. Společníci, platící členské podíly 200 Kčs, se mohli účastnit valných hromad, získávali podíl na zisku podle stanov a podíl na likvidačním jmění.²¹⁹

Při registraci přeživších u repatriačního odboru MOPSP nebylo přihlíženo k rasovému původu. Proto RŽNO zřídila evidenční oddělení a usilovala tak o vlastní podchycení židovských repatriantů. Kromě osob registrovaných u obnovovaných židovských náboženských obcí, a tudíž osob židovské víry, převzala i péči o perzekuované osoby židovského původu, které se nehlásily k židovské víře – pro tyto osoby využívala označení B-Židé.²²⁰ Evidenční oddělení ŽNO vydávalo seznamy všech židovských repatriantů, a ještě zvláštní seznam osvobozených Židů v terezínském ghettu. Příležitosti pro evidenci byly kromě přímé registrace u ŽNO, také výdaje potravinových balíčků a sociálních podpor či policejní přihlášky v místě bydliště, kde se vyplňovalo i náboženství a národnost.²²¹

²¹⁵ Archiv vizuální historie USC Shoah Foundation, interview č. 7940: Věra Solarová (leden 1996), interview č. 8903: Raja Zádňíková (únor 1996)

²¹⁶ AŽMP, Sbirka Terezín, k. 131, inv. č. 331, Oběžník č. 4 Židovské náboženské obce v Praze, 2.12.1946

²¹⁷ VŽON r. VIII/č.8, 1.8.1946, American Joint Distribution Committee: Dr Adolf Beneš, str. 65-66

²¹⁸ SOUKUPOVÁ – SALNER – LUDVÍKOVÁ, Židovská menšina v Československu po druhé světové válce: od osvobození k nové totalitě, str. 70. (viz pozn. 209)

²¹⁹ AŽMP, Sbirka Terezín, k. 131, inv. č. 331, Oběžník č. 4 Židovské náboženské obce v Praze, 2.12.1946

²²⁰ VŽON r. VII/č. 1, 1.9.1945, Zpráva sekretariátu ŽNO, str. 5

²²¹ VŽON r. VII/č. 1, 1.9.1945, Zpráva sekretariátu ŽNO, str. 5

Zničené originály židovských matrik byly nahrazeny jejich duplikáty, které byly uloženy u okresních úřadů a během války z bezpečnostních důvodů na zámku Šternberk. Po válce se pokračovalo v zápisu narození, sňatků a úmrtí, jejichž zápisy centralizovaly u Ústřední židovské matriky při RŽNO.²²² Matriční oddělení bylo zaplaveno žádostmi o vystavení nových osobních dokladů či rodných, oddacích a úmrtních listů.²²³ Zároveň si po válce část lidí, s německy znějícími jmény, nechala změnit svá příjmení. Během dvou poválečných let pražská obec vyhověla 349 žádostím na změnu jména.²²⁴

Právní oddělení se potýkalo se záležitostmi ohledně státního občanství, majetkově-právních a dědických sporů. Likvidovalo také bankovní účty u bývalé banky samosprávy v Terezíně a zůstatky účtů následně vyplácelo jejich bývalým vězňům.²²⁵

Sociální vyrovnávací dávka (15 %), která byla během protektorátu srážena, byla na základě potvrzení o době zaměstnání a o provedené srážce vyplácena ministerstvem financí, a to buď v hotovosti do 1000 Kčs či převedena na vázaný účet. Ministerstvo vnitřního obchodu navrátilo odebrané živnostenské oprávnění a zasílané žádosti měly být doručovány na úřad, který nahradil nacistickou správu zrušené živnosti. Ministerstvo sociální péče poskytovalo bezúročnou zápůjčku do výše 10 000 Kčs osobám, jejichž vkladní knížky či cenné papíry byly převedeny na Vystěhovalecký fond. O tyto půjčky mohl žádat i dědic.²²⁶ Zákon č. 47/1946 Sb. *o odstranění křiv a některých opatření v oboru veřejnoprávního pojištění* doplatil penzijní příspěvky persekvovaných osob.²²⁷

ŽNO spravovala starobinec v Praze v Lublaňské ulici či v Poděbradech a domov mládeže v Praze-Belgická.²²⁸ Pro novomanžele byly vydávány podpory u příležitosti

²²² SEDLÁK, Petr, Židé v českých zemích v letech 1945-1949, str. 13-45, in: Terezínské studie a dokumenty 2008, str. 20-21

²²³ VŽON r. VII/č. 1, 1.9.1945, Zpráva sekretariátu ŽNO, str. 5

²²⁴ SOUKUPOVÁ – SALNER – LUDVÍKOVÁ, Židovská menšina v Československu po druhé světové válce: od osvobození k nové totalitě, str. 66, (viz pozn. 209)

²²⁵ VŽON r. VII/č. 1, 1.9.1945, Zpráva sekretariátu ŽNO, str. 5

²²⁶ AŽMP, Sbirka Terezín, k. 131, inv. č. 331, Oběžník č. 2 Židovské náboženské obce v Praze, 10.9.1946

²²⁷ AŽMP, Sbirka Terezín, k. 131, inv. č. 331, Oběžník č. 3 Židovské náboženské obce v Praze, 3.10.1946

²²⁸ AŽMP, Sbirka Terezín, k. 131, inv. č. 331, Oběžník č. 2 Židovské náboženské obce v Praze, 10.9.1946

narození dítěte do výše 3 000 Kčs.²²⁹ ŽNO pořádala kursy správné češtiny, pro asimilování německy mluvících Židů.²³⁰

Židovské obce tak zprostředkovávaly veškeré sociální služby pro své členy, které byly navrch státní pomoci a navrátilší se o ŽO mohli dlouhodobě opřít a postavit se zpět na nohy.

3.2.1. Terezínská majetková podstata

Rada židovských náboženských obcí se dostala do sporu ohledně pozůstalého majetku v bývalém terezínském ghettu (tzv. Terezínská podstata). MOPSP chtělo Terezínskou podstatu využít pro sociální a materiální pomoc všem repatriantům a perzekuovaným bez ohledu na jejich národnost či náboženskou příslušnost. Argumentovalo, že RŽNO zastupuje pouze osoby židovského vyznání, nikoliv všechny osoby židovského původu rasově pronásledované a osoby deportované z cizích států, které zde byly internovány.²³¹

Židovská samospráva během existence ghetta hospodařila s Vystěhovaleckým fondem pro Čechy a Moravu a účtem u České banky Union. Za přidělované peníze mohla nakupovat léčiva a potraviny. Nábytek sem byl dopravovaný ze židovských bytů a kanceláří. Nahromaděné textilie byly odebírány nově příchozím a poté tříděny podle jakosti, stejně tak byly odebrány zbylé peníze a šperky.²³²

Vyřešení otázky majetku byl zdoluhavý proces, na jehož vyřešení tlačila ŽNO, ale i ruská posádka, která se měla brzy nastěhovat do terezínských kasáren. Na konci července započal činnost meziministerský komitét pro likvidaci majetku v Terezíně²³³, který měl za úkol zjistit rozsah pozůstalého majetku pocházejícího z nákupů financí Vystěhovaleckého fondu, prostředků židovských organizací či židovských jednotlivců. Poté co samospráva bývalého koncentračního tábora přestala dne 15. srpna oficiálně působit, zajišťovala komise movitý majetek pro převoz do pražských skladišť, jehož správu poté převzala Národní správa majetkových podstat.²³⁴ Problémem, který se táhl

²²⁹ AŽMP, Sbirka Terezín, k. 131, inv. č. 331, Oběžník č. 2 Židovské náboženské obce v Praze, 10.9.1946

²³⁰ AŽMP, Sbirka Terezín, k. 131, inv. č. 331, Oběžník č. 3 Židovské náboženské obce v Praze, 3.10.1946

²³¹ SEDLÁK, Petr, Poté: Postoj a přístup k Židům v českých zemích po druhé světové válce, str. 106-110, (viz pozn. 18)

²³² AŽMP, Sbirka Terezín, k. 135, inv. č. 342b, Zpráva pro poradu o terezínské podstatě z 25.11.1948

²³³ Meziministerský komitét se skládal ze zástupců ministerstva zahraničních věcí, vnitra, vnitřního obchodu, průmyslu, dopravy, národní obrany a spravedlnosti, Repatriačního odboru, ÚRO

²³⁴ AŽMP, Sbirka Terezín, k. 135, inv. č. 342b, Porada z 4.9. za účelem vypracování směrnic o rozdělení movitého majetku v Terezíně

po celou dobu vyklízení města, byly nepravdělné a minimální dodávky nákladních aut či železničních vagónů z Prahy.²³⁵

Během nedostatečně rychlého vyklízení se objevovaly případy krádeží, neboť u zajištěného majetku se nevyskytoval postačující dozor četnictva a policie. RŽNO upozorňovala na pomalé převážení a rozhodování, jak naložit s netrvanlivým majetkem jako byly textilie či potraviny. Již při převozu se vyskytovaly zpuchřelé a plesnivé textilie, kterých se zde celkově nacházelo celých pět vagónů a 232 nákladních aut.²³⁶ Nepředpokládalo se, že by v takovém množství oděvů jedinci rozpoznali svůj ztracený majetek, proto se rozhodlo o rozprodávání textilií sociálně slabým repatriantům a utržené částky byly využity na úhradu výloh na odškodnění.

Položkou nutnou pro rychlé využití byly také potraviny, které byly převážně nakupovány z peněz Vystěhovaleckého fondu, či je sem dodala Rudá armáda. Zbylé potraviny jako mouka, umělé tuky, cukr, hrách, kroupy, koření a sůl, kávovina či marmelády byly využity pro provoz repatriantských ozdravoven a zbytek určil Svaz pro hospodaření obilí a Svaz pro hospodaření s tuky, komu mají být prodány za běžnou cenu.²³⁷

Nejčastější praxí pro naložení s majetkem bylo vypsání vyzývacího řízení pro původní vlastníky a zbylé předměty zapůjčit žádajícím repatriantům, které jim po uplynutí dané doby byly již ponechány. Do Věstníku ŽNO byly dávány výzvy k přihlášení se o dané předměty, aby se informace dostala k co nejvíce potencionálním žadatelům a odborníkům, kteří si přáli obnovit svou živnost. Zájemci podávali žádosti u sociálního oddělení ŽNO.²³⁸ Takto byly rozděleny lékařské přístroje, šicí a psací stroje, nábytek a matrace. Specifické předměty byly prodávány úřadům či obchodníkům za odhadní cenu, to byl příklad léčiv, které převzalo ministerstvo zdravotnictví, dále kancelářské potřeby, mýdlo a čisticí prášky, chemikálie, či elektrotechnické zboží. Hebrejské knihy byly vráceny ŽNO. Část majetku si vyžádala také ruská armáda sídlící

²³⁵ AŽMP, Sbirka Terezín, k. 135, inv. č. 342b, Referát pro poradu konanou dne 4.9. t. r. o konečné likvidaci movitého majetku v Terezíně

²³⁶ AŽMP, Sbirka Terezín, k. 135, inv. č. 342b, Referát pro poradu konanou dne 4.9. t. r. o konečné likvidaci movitého majetku v Terezíně

²³⁷ AŽMP, Sbirka Terezín, k. 135, inv. č. 342b, Referát pro poradu konanou dne 4.9. t. r. o konečné likvidaci movitého majetku v Terezíně

²³⁸ VŽON r. VII/č. 2, 1.10.1945, Výzva, str. 15

v Terezíně pro vlastní využití. Takto jim byla ponechána část skladu dříví a uhlí či nábytku.²³⁹

Podle usnesení vlády ze dne 5. ledna 1946 měly být části majetku, které nešlo restituovat, věnovány organizacím rasově perzekuovaných osob, které byly v Terezíně internovány, aby sloužily k jejich hospodářské rehabilitaci.²⁴⁰ Nově zbudovaný veřejný majetek, jako byly vodovody, kanalizace a opravené ulice, měl sloužit zdejšími komunálními účelům. Zajištěný majetek doplňovaly cenné papíry v hodnotě 400 milionů Kčs, peníze uložené na běžném účtu u České banky Union 492 milionů Kčs a u Městské spořitelny v Bohušovicích nad Ohří 25.6 milionů Kčs a ghetto-bankovky v nominální hodnotě 30 milionů K, které byly ale již bezcenné.²⁴¹ Z celkové částky žádala RŽNO k vyplacení šedesát milionů korun na jejich sociální politiku. První částku dostala RŽNO do svého rozpočtu v dubnu 1946, ale zároveň to byly poslední peníze, které dostala.²⁴²

Podle již zmíněného výnosu vlády z 5. ledna 1946 připadlo RŽNO šedesát procent textilií obsažených v Terezínské podstatě. O jejím konkrétním rozdělování rozhodovala paritní komise ve složení repatriační odbor, RŽNO a Národní správa Židovské rady starších. Lhůta k podání žádostí o textilie byla nejprve stanovena do 31. května 1946, ale následně byla prodloužena až do konce roku.²⁴³ Nejvíce bylo rozděleno dámského a pánského prádla a povlaků na polštáře. Zájemci museli podat žádost na sociální oddělení ŽNO a uvést zde své evidenční číslo potravinové průkazky. O potravinovou průkazku si museli zažádat taktéž na sociálním oddělení, kde museli ukázat svou policejní přihlášku.²⁴⁴ Textilie byly kromě RŽNO vydávány také Svazem osvobozených politických vězňů a Svazem národní revoluce.

Rozdělovaný majetek a částky jednotlivcům od RŽNO byly předány bez předpokladu, že by byly požadovány zpět. Byla zde snaha k rychlému zapojení do

²³⁹ AŽMP, Sbirka Terezín, k. 135, inv. č. 342b, Referát pro poradu konanou dne 4.9. t. r. o konečné likvidaci movitého majetku v Terezíně

²⁴⁰ AŽMP, Sbirka Terezín, k. 135, inv. č. 342b, Porada z 4.9. za účelem vypracování směrnic o rozdělení movitého majetku v Terezíně

²⁴¹ AŽMP, Sbirka Terezín, k. 135, inv. č. 342b, Zpráva pro poradu o terezínské podstatě z 25.11.1948

²⁴² SEDLÁK, Poté: Postoj a přístup k Židům v českých zemích po druhé světové válce, str. 106-110, (viz pozn. 18)

²⁴³ Tamtéž, str. 106-110, (viz pozn. 18)

²⁴⁴ AŽMP, Sbirka Terezín, k. 131, inv. č. 331, Oběžník č. 2 Židovské náboženské obce v Praze, 10.9.1946

hospodářského života rasově perzekvovaných a dosáhnout tak životní úrovně ostatních vrstev.²⁴⁵

3.3. Dobové odlišování přeživších

„Často se setkáváme s dotazem, proč my se musíme starati o ty naše, když stát se stará o všechny stejně. Za takovou otázkou je málokdy zlá vůle, obvykle jde o to, že tazatel si problém nepromyslel dosti důkladně. Stát svá opatření zakládá na průměru. My židé jsme doposud daleko pod tímto průměrem.“²⁴⁶

Arnošt Frischer zde vyzdvihl naléhavost pro rozlišování mezi rasově perzekvovanými a politickými vězni, kdy byli židovští přeživší v nevýhodě při návratu do svých domovů. Zatímco politicky perzekvované osoby se povětšinou měli kam a ke komu vrátit, našli své přístřeší, pole či bankovní konta, tudíž jejich zapojení zpět do společnosti a do pracovního procesu se zdálo snazší, židovská situace se odlišovala majetkovým nedostatkem a ztrátou jejich blízkých. Kvůli tomu, že se přeživší osoby židovské národnosti nacházely daleko podprůměrem, jak líčí citovaný projev, tak se ŽNO snažila podporami vyrovnat tyto rozdíly a pomoci svým členům zpět na životní úroveň ostatních obyvatel. Nejprve tedy ŽNO musela pokračovat v separaci, do které Židy nacismus uvrhl během války, aby dostali větší možnost na vyrovnání této separace do budoucna. Proto se snažila ŽNO pomoci navrátilivším k návratu na tehdejší životní úroveň, jak bylo popsáno výše.

Rozdělování politických vězňů a rasově perzekvovaných najdeme již u České pomocné akce v době tyfové epidemie v Terezíně. Židovská samospráva vznesla řadu protestů proti organizaci ČPA Karla Rašky a žádala jmenování nového zmocněnce, který *„bude schopný spolupráce a mít důvěru.“²⁴⁷* Zdůrazňovali Raškovy *„diktátorské pravomoci“*, hrubost vůči samosprávě a nepřátelský postoj k osobám židovského původu.²⁴⁸ ČPA zmobilizovala lékaře a zdravotní sestry a rozdělovala ošacení a léčiva. Právě tyto zásoby byly více distribuovány do Malé pevnosti, čímž vytvořila umělé rozdíly mezi oběma tábory. Objevila se i stížnost na zabavování materiálů či jediného pojízdného auta z ghetta.²⁴⁹ Raška se tak zaměřil na zvládnutí situace v Malé pevnosti

²⁴⁵ AŽMP, Sbirka Terezín, k. 135, inv. č. 342b, Likvidace terezínské podstaty – zpráva pro vládu a návrh vládního usnesení 16.5.1949

²⁴⁶ VŽON r. VII/č. 2, 1.10.1945, Stribuny sjezdu A. Frischer, str. 10

²⁴⁷ AŽMP, Sbirka Terezín, k. 131, inv. č. 330b, Pomoc pro Terezín

²⁴⁸ AŽMP, Sbirka Terezín, k. 131, inv. č. 330b, Zpráva o činnosti pana Dr. Rašky, 10.5.1945

²⁴⁹ AŽMP, Sbirka Terezín, k. 131, inv. č. 330b, Zpráva o činnosti České pomocné akce v Terezíně

na úkor ghetta, kde se mohla tyfová situace podchytit dříve s větším množstvím personálu a prostředků. Po zvládnutí epidemie v Malé pevnosti mohla ČPA přesunout svou pozornost do prostředí ghetta, kde byla lékařská pomoc velmi vítaná.

Během posledního květnového transportu do Terezína se přihodila situace, kdy se o zubožené osoby z transportu měl postarat Raška a jeho tým, ale když uviděl stav, ve kterém vězni dorazili, tak je nařídil do péče již tak přetíženého ghetta.²⁵⁰ Z toho vyplývá, že organizování lékařů spadající pod Rašku nefungovalo příliš efektivně a vytvářelo zmatky uvnitř zajeté zdravotnické organizace terezínských lékařů.

Praktickým příkladem rozlišování židovských a politických vězňů se stal výnos č. VII vydaný MOPSP ke dni 9. října 1945, který vyhlásil jednorázový příspěvek pozůstalým po popravených a zemřelých politických vězňích. Tento příspěvek, nejvýše do 5 000 Kčs, ale vylučoval pozůstalé po rasově perzekuovaných a RŽNO tento zákon rázně odmítla a snažila se tuto diskriminaci změnit.²⁵¹ Na tento výnos můžeme pohlížet jako na zvýhodňování politických vězňů vůči rasově perzekuovaným, kdy v poválečném období bylo více připomínáno hrdinství uvězněných z politických důvodů než utrpení osob židovského původu.

Ve společnosti se větší publicitě dostávalo osvobozeným koncentračním táborům jako Bergen-Belsen či Buchenwald před vyhlazovacími tábory, kde umírali hlavně židovští vězni. Mohlo to být dáno situací, kdy se vrátilo více deportovaných Nežidů či politických vězňů než Židů. Přetrvávající antisemitismus tak mohl dát sklon vyhýbat se tématu židovské genocidy.²⁵² Těsně po válce společnost nevnímala odlišnost vyhlazovacích a koncentračních táborů.

Rozdílná situace byla u československých politických představitelů, kteří se ve svých proslovech snažili tyto rozdíly mezi perzekuovanými vyrovnat. Poukazovali na židovské strádání a utrpení a pohoršovali se nad mravním počínáním nacistů. Zároveň ale srovnávali strádání protektorátních a židovských obyvatel. Židovský osud zahrnovali do celkové perzekuce českého národa, čímž přispívali k relativizaci odlišného židovského osudu. Například ministr informací Kopecký zdůraznil ve svém poválečném

²⁵⁰ HORÁKOVÁ, Epidemie skvrnitého tyfu na konci druhé světové války v Terezíně, str. 38-39, (viz pozn. 78)

²⁵¹ VŽON r. VII/č. 4, 15.12.1945, Upozornění, str. 32

²⁵² BARŠA, Paměť a genocida, str. 68-69, (viz pozn. 31)

projevu popravý v pankrácké věznicí, kde vedle sebe byli umučeni Češi i Židé.²⁵³ V tisku se také setkáváme s důrazem na povinnost loajality Židů k Československu, potřebu, aby mluvili výhradně českým jazykem a česky také mysleli a cítili a zapojili se do budování vlasti.²⁵⁴ Důraz na židovskou loajalitu vyplývá z atmosféry společnosti, kde převládala nedůvěra vůči etnický a kulturně odlišným skupinám. Židé, kteří neměli vyjasněnou příslušnost k národu, spadali do skupiny národně nespolehlivých, a i na ně se obrátili protiněmecké nálady.²⁵⁵ Proto tisk i političtí představitelé zdůrazňovali důležitost pro zapojování Židů do výstavby nové republiky, aby tak sami Židé vyvrátili předsudky o jejich nespolehlivosti.

S podobným dobovým vyjadřováním se však setkáváme ale i v opačném směru od židovských zástupců směrem k československým státním představitelům a veřejnosti. Na stránkách Věstníku ŽON se objevuje řada článků s důrazem právě na oddanost a věrnost republice a snahu překonat jazykové rozdíly či předsudky spoluobčanů.²⁵⁶ Takto například burcoval vojenský duchovní dr. Rebenwurzla: „*Je na nás, abychom vymýtili ve svých řadách všechny zbytky jazykových nepřístojností a abychom všemožně napomáhali překlenout umělé, nepřitelem mezi nás a naše nežidovské spoluobčany vražené klíny a předsudky.*“²⁵⁷

Židovští představitelé se takto snažili prokazovat loajalitu vůči československým politikům, ve svých projevech hlavně cílili na prezidenta Edvarda Beneše, ministra zahraničí Jana Masaryka a předsedu vlády Klementa Gottwalda.²⁵⁸ Z úst představitelů RŽNO zaznívala i kritika případů antisemitismu, ať už při restitučních komplikacích či hanobení židovských hřbitovů. Největší ohrazení vzbudila varnsdorfská stávka, po které okresní soud zamítl navrácení továrny původnímu židovskému majiteli Emilu Beerovi, a stávka byla doprovázena antisemitskými výstupy.²⁵⁹

²⁵³ VŽON r. VII/č. 2, 1.10.1945, Stribuny sjezdu Ministr V. Kopecký, str. 11

²⁵⁴ VŽON r. VII/č. 2, 1.10.1945, Stribuny sjezdu J. Lederer, str. 12

²⁵⁵ SPURNÝ, Matěj, Nejsou jako my: Česká společnost a menšiny v pohraničí (1945–1960), Antikomplex, Praha 2012, str. 119-126

²⁵⁶ VŽON r. VII/č. 2, 1.10.1945, Stribuny sjezdu Telegramy, str. 13

VŽON r. VII/č. 3, 28.10.1945, Nezapomeň!, str. 18

²⁵⁷ VŽON r. VII/č. 3, 28.10.1945, Nezapomeň!: Z kázání vojenského duchovního dr. Rebenwurzla na slavnostní bohoslužbě, která se konala v předvečer státního svátku v synagoze v Dušní ulici, str. 18

²⁵⁸ SOUKUPOVÁ – SALNER – LUDVÍKOVÁ, Židovská menšina v Československu po druhé světové válce: od osvobození k nové totalitě, str. 71, (viz pozn. 209)

²⁵⁹ SEDLÁK, Poté: Postoj a přístup k Židům v českých zemích po druhé světové válce, (viz pozn. 18)

Debatu o poválečném antisemitismu také strhl pogrom ve Velkých Topolčanech, který se odehrál v září 1945 a ukázal, že protižidovské nálady ve společnosti přetrvávají. Vládní legislativa se veřejně vyslovila proti fašismu a rasismu a zrušila opatření rasistické praxe, ale již se nevyslovila proti antisemitismu jako takovému, pouze proti tomu, který provozoval nacistický režim.²⁶⁰ I přes malý počet navrátilivších tak antisemitismus ze společnosti nevymizel, ale v politickém prostředí a novinových diskuzích se ujal názor, že antisemitismus vymizel porážkou nacismu, což bylo pro československé představitele jednodušší postoj, než vymezení se proti poválečným výskytům antisemitismu.

*„Vláda, přetížená starostmi o budování státního zřízení a postavená před nadlidské úkoly rekonstrukční, sociální a hospodářské, nevěnovala patřičnou pozornost otázce faktického zrovnoprávnění židů, kterážto záležitost se zdála méně palčivou a jaksi samozřejmou.“*²⁶¹ Takto shrnoval postoj poválečné vlády vůči antisemitismu přispěvatel do Věstníku Štěpán Engel.

RŽNO se při veřejných vystupování či na stránkách Věstníku ŽNO snažila dávat důraz na svou předválečnou i nynější věrnost Československé republice. I přesto že po válce nebyla obnovena jejich menšinová práva, očekávali porozumění vlády v otázkách jejich náboženské svobody, kulturních požadavků, a především restituci legálních i hmotných práv. Meziválečná vstřícnost k menšinám byla po válce vnímána jako selhání politiky a nebyla zde žádná ochota k obnovení jejich statusu.²⁶² Změna státní politiky vůči menšinám hrála roli v utváření národnostně homogenního Československa, kde již nebylo možné identifikovat svou židovskou národnost jako v období první republiky.

Poválečné období odmítlo dát židovským obětem zvláštní status a oběti byly podřizovány obecné kategorii nacistických zločinů. Přetrvávající antisemitismus se stal jedním z faktorů upozaďování genocidy Židů. Návrat z koncentračního tábora někteří Židé brali jako stigma či ponížení a část z nich se vyrovnávala s tzv. komplexem přeživšího. Postupně se jim širšího uznání nedostalo od 60. let, kdy hlavně v západním bloku se započala vyzdvihovat židovská oběť během holocaustu. Na formování paměti šoa měl vliv průběh procesu s Adolfem Eichmannem či šestidenní válka, během které se

²⁶⁰ VŽON r. VIII/č. 1, 25.1.1946, Ke kořenům a důsledně: Štěpán Engel, str. 2-3

²⁶¹ VŽON r. VIII/č. 1, 25.1.1946, Ke kořenům a důsledně: Štěpán Engel, str. 2-3

²⁶² KRÁLOVÁ, Kateřina – KUBÁTOVÁ, Hana (ed.), *Návraty: poválečná rekonstrukce židovských komunit v zemích středovýchodní, jihovýchodní a východní Evropy*, Nakladatelství Karolinum, Praha 2016, str. 74-75

paměť stala nástrojem legitimizace izraelské bezpečnostní politiky a základem izraelské identity.²⁶³

3.3.1. Situace Židů německé národnosti

Po válce v českých zemích žilo 23 tisíc Židů, toto číslo zahrnovalo i osoby, které se s židovstvím při sčítání roku 1930 neidentifikovali, ale byli zahrnuti do norimberských zákonů.²⁶⁴ Němečtí Židé, kterých se do Československa vrátilo několik tisíc, se navraceli do společnosti, kde panovaly protiněmecké nálady a někteří Židé pouze vyměnili nacistické židovské označení Davidovou hvězdou za označení bílým páskem s písmenem N. Po válce mělo okolo dvou až tří tisíc Židů, přihlášených k německé národnosti, problémy se znovuzískáním občanství, protože o něj přišli jako ostatní příslušníci německé národnosti.

RŽNO se snažila Židům německé národnosti pomáhat, zlepšit jejich životní situaci a intervenovat u vládních politiků. Židé německé národnosti se na ně obraceli s žádostmi o zabránění odsunu či v případech diskriminace, kdy jakožto Němci mohli být vyřazeni z poskytování státní pomoci. Židovští představitelé zdůrazňovali nespravedlnost, že rasová perzekuce se týkala všech Židů a přeživší proto považovali za absurdní, aby po návratu z koncentračních táborů museli dokládat svou věrnost Československu.²⁶⁵

V Čechách byly zdrojem protižidovských nespravedlností hlavně protiněmecké nálady ve společnosti. Jejich postavení negativně ovlivnilo používání německého jazyka, který byl vnímán jako příslušnost k německé národnosti. Celkově ve veřejném prostoru převládala nedůvěra k národně nespolehlivým, etnicky a kulturně odlišným skupinám.²⁶⁶

„Trpí dále nejistotou a duševními mukami, kterými trpěl jako "Žid" a které náhodou přežil. Přitom je více méně už jasné, že nebude československým státním občanem s plnými právy. Není bez zajímavosti, že došlo k případům, že takovéto osoby musily nositi vnější označení, kterými se označují Němci, a že byly ochotny doplniti toto označení a připevniti si na svá prsa žlutou Davidovu hvězdu, kterou byly vyznamenány

²⁶³ BARŠA, Paměť a genocida, str. 61-68, (viz pozn. 31)

²⁶⁴ ČAPKOVÁ, Židé, nebo Němci?, str. 13-16, (viz pozn. 21)

²⁶⁵ SEDLICKÁ, Magdalena, „Němečtí Židé“ v Československu v letech 1945-1948, Historie-Otázky-Problémy, 1/2016, str. 130

²⁶⁶ SPURNÝ, Nejsou jako my, str. 119-120, (viz pozn. 255)

za okupace.²⁶⁷ Takto kritizoval situaci německých Židů Kurt Wehle²⁶⁸ na stránkách Věstníku. Vyjadřuje zde zklamání nad vnucováním nejprve židovské a nyní německé identity v prostředí, kde se nedá jednoznačně přisoudit jediná národnost podle úředních písemností.

Více než měsíc po skončení války, v červnu 1945, byli prohlášením vlády němečtí Židé vyňati z opatření, která odírala občanům německé národnosti občanská práva. Museli přitom prokázat návrat z koncentračního tábora, kde se ocitli následkem politické či rasové perzekuce. Němečtí Židé se tak po konci války ocitli v úředním vakuu, kdy nebyla jasná vládní nařízení a zůstali tak v libovůli nižších úředníků. Dekret prezidenta republiky č.33/45 z 2. srpna 1945 stanovil výjimky, pro osoby, kterým mělo být československé občanství zachováno – pokud zůstaly věrné Československé republice, neprovinily se proti českému a slovenskému národu, činně se zúčastnily boje za osvobození republiky nebo trpěly pod nacistickým terorem.²⁶⁹ Němečtí Židé, kterým bylo československé občanství odebráno, o něj mohli opět požádat do února 1946, ale do vyřízení žádosti se nepovažovali za československé občany. Při posuzování národnosti se národní výbory neohlížely pouze na údaj o národnosti při sčítání lidu roku 1930, ale také přihlížely k užívání jazyka, navštěvování škol a účasti na veřejném životě jako například členství v politických stranách či spolicích.²⁷⁰ Němečtí Židé se ocitli ve velké nejistotě a vyřizování občanství záviselo na vůli místních samospráv kvůli nejednoznačným nařízením.²⁷¹

RŽNO si stěžovala na pomalé vyřizování žádostí, během kterého pokračovalo zacházení s Židy jako s ostatními Němci a byli zařazováni dál do odsunu.²⁷² Až výnos ministerstva vnitra ze dne 10. září 1946 zakázal zařazovat osoby židovského původu do odsunů.²⁷³ Jejich právní situace ale stále nebyla vyřešena. Podmínkou pro restituce zde bylo navrácení československého občanství a státní spolehlivost, která nebyla německým Židům přiznána, i přesto že nebyli žádní Němci židovského původu v

²⁶⁷ VŽON r. VIII/č. 4-5, 5.5.1946, První kroky do svobody, str. 31

²⁶⁸ Kurt Wehle za války prošel Terezínem, Osvětimi a Schwarzheide. Po válce vykonával funkci tajemníka RŽNO do roku 1948, kdy emigroval.

²⁶⁹ SUŠILOVÁ, Židé v poválečném Československu, str. 79-80, (viz pozn. 91)

²⁷⁰ Tamtéž, str. 80, (viz pozn. 91)

²⁷¹ SEDLICKÁ, „Němečtí Židé“ v Československu v letech 1945-1948, str. 130, (viz pozn. 265)

²⁷² VŽON r. VIII/č. 4-5, 5.5.1946, První kroky do svobody, str. 32

²⁷³ SUŠILOVÁ, Židé v poválečném Československu, str. 82-83, (viz pozn. 91)

Henleinově straně a meziválečná Židovská strana vystupovala proti sblížení československého pohraničí s Hitlerem.²⁷⁴

Memorandum oficiálně povolilo Židům německé národnosti v Československu zůstat jako tzv. antifašistům, ale i poté si velká část lidí přála emigrovat kvůli obviňování z germanizační činnosti, velké nedůvěře ve společnost a konfiskaci majetku.²⁷⁵ Díky pomoci UNRRA mohlo do Německa odejít okolo 3 000 osob i s jejich movitým majetkem. UNRRA je přijala na starost jako neúspěšně repatriované přesídlené osoby a získali tak nárok na její péči.²⁷⁶ V Československu zůstalo necelých 500 německy mluvících Židů z navrátilivších se několika tisíc²⁷⁷ a byli to hlavně mladí a bilingvní Židé.²⁷⁸

Československé vládě v poválečných letech více záleželo na renomé republiky než na napravení nespravedlností vůči německým Židům. Zároveň se dá z Věstníku soudit, že se Rada ŽNO bála tvrději vystupovat vůči politické reprezentaci a snažila se nejít s československou politickou reprezentací do otevřeného konfliktu, protože potřebovala podporu státu pro podporu zbývajících členů židovské obce.²⁷⁹

3.4. Restituce majetku

O otázce poválečných restitucí se jednalo již v exilové vládě, která vydala v říjnu 1941 vládní prohlášení o *Majetkových převodech provedených pod tlakem nepřátelské okupace*, které neuznávalo majetkové převody po 27. září 1938. Československo se rovněž přidalo k mezinárodní *Deklaraci spojených národů proti hospodářskému drancování území obsazených nepřítelem a o zrušení opatření učiněných mocnostmi osy*, kterou uzavřelo po konci války nově vzniklé OSN.²⁸⁰

Předseda RŽNO Frischer bojoval za požadavek restituce majetku již v exilové Státní radě a ve svém projevu v březnu 1945 řekl, že se Židé nestaví proti sociálnímu vývoji či novému společenskému řádu, ale v poválečné republice musí mít všichni

²⁷⁴ SOUKUPOVÁ – SALNER – LUDVÍKOVÁ, Židovská menšina v Československu po druhé světové válce: od osvobození k nové totalitě, str. 68, (viz pozn. 209)

²⁷⁵ SPURNÝ, Matěj, Nejsou jako my, str. 129, (viz pozn. 255)

²⁷⁶ ČAPKOVÁ, Židé, nebo Němci?, str. 23-25, (viz pozn. 4)

²⁷⁷ SPURNÝ, Nejsou jako my, str. 129, (viz pozn. 255)

²⁷⁸ ČAPKOVÁ, Židé, nebo Němci?, str. 33-36, (viz pozn. 4)

²⁷⁹ Tamtéž, str. 118, (viz pozn. 4)

²⁸⁰ SEDLÁK, Poté: Postoj a přístup k Židům v českých zemích po druhé světové válce, str. 112-3, (viz pozn. 18)

stejně podmínky, které byly Židům za války odňaty, a tudíž je restituce nejen věcí práva, ale také spravedlnosti.²⁸¹

Nově ustanovená československá vláda ve svém Košickém vládním programu stanovila: „*Zajištěný majetek, který dříve patřil dělníkům, úředníkům, živnostníkům, rolníkům a příslušníkům volných povolání a byl jim odebrán v důsledku národní, politické a rasové perzekuce, bude ihned vrácen dřívějším majitelům, resp. jejich právoplatným dědicům. Rozhodují o tom na individuální žádost příslušné národní výbory.*“²⁸²

K restituci majetku se vláda věnovala i po návratu do Prahy, kdy 19. května 1945 vydala dekret č. 5/1945 Sb. „*O neplatnosti některých majetko-právních jednání z doby nesvobody a o národní správě majetkových hodnot Němců, Maďarů, zrádců a kolaborantů a některých organizací a ústavů*“. Tento dekret se stal praktickou úpravou ve věci navrácení židovského majetku. Na zabavený arizovaný majetek byla uvalena národní správa a měl být navrácen původním vlastníkům či dědicům, pokud se neprovinili proti republice.²⁸³

Arnošt Frischer tlačil na rychlejší odškodňování obětí perzekuce a provádění dekretu č. 5 ze dne 19. května 1945, který prohlašuje za neplatné majetkově-právní jednání z doby nesvobody, která byla prováděna pod tlakem okupace nebo národní, rasové a politické perzekuce. Komplikace zde vyvstávaly s osobami, které si roku 1930 zvolili židovskou národnost. Takové osoby bývaly vyloučeny z výhod a práv Čechů a Slováků stejně jako osoby německé či maďarské národnosti a v praxi u okresních či místních národních výborů se vyskytovala protižidovské tendence, protože dané dekrety nebyly dostatečně objasněny.²⁸⁴ Frischer prosadil uznání československého občanství pro tyto osoby s dřívější židovskou národností.²⁸⁵

Finální verze restitučního zákona č. 128/1946 Sb. byla schválena 16. května 1946 prozatímním Národním shromážděním. O restituci soudní cestou podle zákona mohli žádat od léta 1946 do stanovené lhůty 17. června 1949. Pokud by nárok na daný

²⁸¹ VŽON r. VII/č. 1, 1.9.1945, Jak viděl člen státní rady Ing. A. Frischer politickou situaci v Československu v první době po osvobození, proslav 19.3.1945, str. 4-5

²⁸² Košický vládní program, bod X.

²⁸³ SEDLÁK, Poté: Postoj a přístup k Židům v českých zemích po druhé světové válce, str. 114 (viz pozn. 18)

²⁸⁴ VŽON r. VII/č. 4, 15.12.1945, U pana prezidenta, str. 26-27

²⁸⁵ LÁNÍČEK, Jan, Ve stínu šoa: Československá exilová vláda a Židé během druhé světové války a po ní, Academia, Praha 2018, str. 224

majetek nebyl uplatněn, tak se správcem majetku stal FNO.²⁸⁶ Židovský majetek držený nacisty zřízenými institucemi byl 8. června 1945 sjednocen do Národní správy majetkových podstat Majetkového úřadu, Vystěhovaleckého fondu a Židovské rady starších. V listopadu pak byla vyňata správa ŽRS a zřízena samostatná Národní správa Židovské rady starších, která spravovala původní nemovitý majetek ŽNO, židovských spolků, fondů, bankovní účty a muzeální podstatu.²⁸⁷

Při podávání žádostí restituenti museli předložit osvědčení o národnosti, státní spolehlivosti, státním občanství a soudní rozhodnutí o dědickém právu. Restituovaný majetek mohli získat dvěma cestami přes správní restituci podle dekretu č. 5/1945 či soudní restitucí, pokud správní úřad žádost zamítl nebo restituce nebyla vyřízena do tří měsíců od podání žádosti.²⁸⁸ I když byla pro židovské restituce vytvořena solidní právní základna, praxe narážela na spory a nevoli. Problémovými situacemi byla identifikace konfiskovaného majetku, prokázání příbuzenského vztahu se zemřelými či jejich prohlášení za mrtvého a prokázání, že k majetkovým převodům došlo pod tlakem.

Prvními zkušenostmi s navrácením majetku byly často konfrontace se svými známými, u kterých si uschovali cenné předměty či s lidmi, u kterých viděli svůj dřívější majetek. Vyskytují se různé příklady, jak se k tomu známí postavili, nejčastěji se ale dá říct, že zde převažovalo zapírání, že by daná věc dříve patřila židovskému majiteli.²⁸⁹ Komplikací restitucí zde byla formulace restitučního zákona, pokud nabyvatel majetku byl státně spolehlivou osobou a nevěděl, že původní židovský majitel o majetek přišel z donucení, mohl být tak úřady považován za legitimního vlastníka. Velká část majetku, jak již bylo zmíněno, nebyla v evidencích majetkových přesunů a nejčastěji se mezi lidí dostala rozkradením či obecními příděly.²⁹⁰ Celkově byl majetek považován za československý majetek a ve společnosti převládala neochota ho navracet. Následující vzpomínky ukazují příkladové situace, ve kterých se lidé ocitli po návratu do svých domovských obcí.

²⁸⁶ SEDLÁK, Poté: Postoj a přístup k Židům v českých zemích po druhé světové válce, str. 116-7, (viz pozn. 18)

²⁸⁷ JANČÍK – KUBŮ – KUKLÍK, "Arizace" a restituce židovského majetku v českých zemích, str. 56-7, (viz pozn. 19)

²⁸⁸ Tamtéž, str. 56-7, (viz pozn. 19)

²⁸⁹ HANKOVÁ, Kapitoly z poválečných dějin židovské komunity v Čechách a na Moravě, (viz pozn. 20)

²⁹⁰ SEDLÁK, Poté: Postoj a přístup k Židům v českých zemích po druhé světové, str. 120, (viz pozn. 18)

„Na podzim jsme se vrátili zpátky do Trenčína, kde jsme začali od nuly. Někteří sousedi, co jsme si u nich schovali trochu zlata, věci šperky, tak někteří nám je vrátili, někteří tajili, že od nás někdy něco dostali. V roce 1946 si naši rodiče změnili jméno na Lánský.“²⁹¹

„Na náš návrat do Seletic reagovali obyvatelé, podle toho jak kdo. Kdo si něco vzal tak moc ne a tenkrát tatínek si dojel do Jičína na okres a oni mu dali takovej papír a policajt obecní vyhubnoval, aby kdo si od nás něco odnesl, tak ať nám to vrátí. A čekali s náma půl vesnice, protože věděli, kdo co odnesl a čekali, aby se popásli, až budou ty ukradené věci nosit zpátky. Tak asi dva, tři přišli a zbytek přišli až v noci, aby je vesničani neviděli, ale všechno nám vrátili. (...) Tatínek měl několik úlů, které si vzal někdo z vedlejší vesnice. Tak jsme za ním jeli, ale většina včel už zemřela, protože se o ně neuměl starat. Ten pán byl zavřenej, protože táhnul s Němcema a byla tam jen jeho paní a tatínek se jí zeptal, jestli si od nich neodnesli ještě něco dalšího, což ona popřela. Ale tatínek šel po zahradě a viděl tam naši konev, a tak pak šel a otevřel šatník, kde jsem poznala naše šaty, tak je tatínek taky sebral.“²⁹²

Svědectví dokládají příklady sousedských restitucí, během kterých lidé, ač neradi, navrátili část majetku původním majitelům. Majetek, který u nich byl během války uschován či si ho po deportaci Židů přivlastnili, využívali jako svůj vlastní a nevěřili, že by se někdo z židovských rodin vrátil. Proto po válce přišel šok, když se museli s daným majetkem rozloučit. Sousedé se k dané situaci zachovali rozdílně, a zatímco část z nich majetek přiznala a následně vrátila, tak zbytek neměl ochotu se majetku vzdát.

„Manžel se vrátil k velkoobchodu, kde nebyl moc vítanej. Nebyli rádi, že se vrátil někdo, kdo měl majetek toho podniku, ale přijmout ho museli. Potom podnik přešel do národní správy, ale on tam zůstal zaměstnaný, takže jsme měli příjem. Ale předtím jsme neměli ani korunu. Měli jsme dobré přátele, kteří nám dali peníze, takže jsme měli z čeho žít a manžel brzo začal vydělávat.“²⁹³

²⁹¹ Archiv vizuální historie USC Shoah Foundation, interview č. 30741: Egon Lánský (duben 1997)

²⁹² Archiv vizuální historie USC Shoah Foundation, interview č. 21633: Táňa Demlová (listopad 1996)

²⁹³ Archiv vizuální historie USC Shoah Foundation, interview č. 8586: Marta Peková (leden 1996)

Zvláště v mnoha případech restitucí přeživší naráželi na sociálně-ekonomický antisemitismus.²⁹⁴ Neochota vracet majetek zapříčinila nárůst antisemitských případů. Společnost se často odvolávala na myšlenky socialismu, které v poválečné společnosti hrály velkou roli, které také byly využity proti židovským restitucím s argumentem, že se Židé opět snaží jít proti proudu doby a získat co nejvíce majetku. Socialismus měl zároveň vyřešit židovskou majetkovou otázku, kdy s potlačením třídních rozdílů vymizí židovští bohatí podnikatelé a finančníci.²⁹⁵

„Je nemístné připomínat židům, aby se při prosazování svých majetnických právních nároků chovali tak, jak to vyžaduje socializační tendence nové doby. Židovský majetek byl socializován, a to Němci, gardisty, hlinkovci. Nyní židé nechtějí tuto socialisaci, provedenou vrahy, arizátory, zloději uznat. Není však třeba se obávat, že by mizivá židovská menšina znamenala vážnou překážku všeobecné socialisaci, která bude platit pro všechny stejně.“²⁹⁶

Z uvězněných protektorátních Židů přežilo 14 045 osob ale je nutno připočíst asi 25 000 emigrantů, proto se restituce mohly týkat okolo 20 000-25 000 osob židovského původu. Bylo podáno okolo 16 000 žádostí o navrácení majetku, ale do konce roku 1947 byly vyřízeny pouhé tři tisíce a komunistický převrat roku 1948 již neposkytoval prostor pro restituci s výjimkou drobného majetku.²⁹⁷

Spor mezi státem a RŽNO odstartoval zákon o Likvidačním fondu roku 1947, který přebíral majetek zahynulých Židů bez dědiců a propadnul státní pokladně. RŽNO také usilovala o to, aby zahynuvší Židé nebyli přezkoumáváni z hlediska občanství z roku 1930, aby jejich majetek nebyl zkonfiskován státem.²⁹⁸

Dekret prezidenta republiky číslo 82/1945 Sb. ze dne 28. září 1945 o zálohách na náhradu za některé válečné škody majetkové upravoval status poškozených. Ze státních prostředků dekret poskytoval zálohy na náhradu za škody způsobené ztrátou, zabráním či zničením věcí movitých nebo nemovitých v důsledku válečných činů či bojových akcí. V českých zemích bylo podáno 550 tisíc přihlášek v hodnotě 178,5

²⁹⁴ HANKOVÁ, Kapitoly z poválečných dějin židovské komunity v Čechách a na Moravě, str. 46, (viz pozn. 20)

²⁹⁵ SPURNÝ, Nejsou jako my, str. 125, (viz pozn. 255)

²⁹⁶ VŽON r. VII/č. 3, 28.10.1945, Hra s ohněm – Štěpán Engel, str. 22

²⁹⁷ JANČÍK – KUBŮ – KUKLÍK, "Arizace" a restituce židovského majetku v českých zemích, str. 58, (viz pozn. 19)

²⁹⁸ SEDLÁK, Poté: Postoj a přístup k Židům v českých zemích po druhé světové válce, str. 87, (viz pozn. 18)

miliard korun. Náhrada v praxi neměla nahradit celý ztracený majetek, ale nýbrž takovou částku, aby odpovídala sociálním potřebám poškozeného jednotlivce.²⁹⁹

I přesto že Svaz osvobozených politických vězňů zpočátku požadoval rozlišovat mezi skupinami politických vězňů pronásledovaných pro odbojovou činnost a rasově perzekuovanými, samotný návrh zákona *o příslušnících československé armády v zahraničí a o jiných účastnících boje za osvobození číslo 244/1946 Sb.* postavil perzekuované vězně na roveň.³⁰⁰

²⁹⁹ Tamtéž, str. 103, (viz pozn. 18)

³⁰⁰ Tamtéž, str. 105-106, (viz pozn. 18)

4. Závěr

Cílem práce bylo přiblížit poválečnou situaci přeživších Židů se zaměřením na návraty z koncentračního tábora Terezín a jejich návrat do československé společnosti. I přesto že by se mohlo zdát, že návraty československých občanů do svých domovů proběhnou z terezínského ghetta rychleji než ze zahraniční, jejich repatriace zabrala čtyři poválečné měsíce. Repatriační komise se musela vypořádat s komplikací tyfové epidemie, kvůli které bylo město dáno do karantény. Státní úřady využily koncentrace eventuelně nakažených osob v ghettu, jehož uzavřením zabránily roznesení epidemie, a proto táborový život pro mnohé neskončil dnem osvobození, ale pokračoval do doby pominutí hrozby epidemie. Během karanténních dní ale nebylo nemožné z ghetta utéct, čehož pár lidí využilo. Naštěstí tyto útoky neměly za následek rozšíření tyfové epidemie, čehož se zprvu obávali českoslovenští státní představitelé.

Pro oficiální odchod za brány Terezína museli přeživší projít administrativním postupem, aby tak získali status repatrianta a s ním spojené finanční a sociální výhody. Díky tomu, že byli terezínské vězňi osvobozeni na svém území, tak jejich následná cesta do původních domovů byla rychlejší a jejich kroky putovaly nejprve do hlavního města Prahy, kde se koncentrovala sociální pomoc i repatrianti, kteří doufali, že se zde sejdou se zbytkem své rodiny. Část pracovníků, hlavně zdravotnický personál, musela v bývalém ghettu zůstat až do konce jeho činnosti na konci srpna a jejich pozdější návrat jim zkomplikoval hledání nového bydlení.

První sociální příspěvky dostali repatrianti již od repatriačního odboru, a to malý finanční obnos 500 Kčs pro začátek jejich živobytí. Zároveň mohli využívat státní podpory pro praceneschopné, pro uvězněné na lůžko kvůli nemoci v důsledku války či mohli strávit pár týdnů v ozdravných střediscích. Státní repatriační úřady kladly důraz na uzdravení a zlepšení zdravotní kondice všech navrátilivších, aby se rychle mohli zapojit do pracovního procesu při budování třetí republiky. Vládní orgány vytvořily právní základnu pro zmírnění škod perzekuovaných a pro pomoc návratu na životní úroveň československé společnosti, což ale v praxi naráželo na laxní přístup místních orgánů.

Československá státní péče zahrnující všechny repatrianty nebyla pro židovské přeživší dostatečná, protože úřady počítaly s průměrným politickým repatriantem, který měl jisté finanční zázemí. Židé měli možnost se kromě státní péče obrátit o pomoc na

obnovené židovské náboženské obce, které koordinovala Rada židovské náboženské obce v Praze. Židovské obce se snažily vyrovnat rozdíly v životní úrovni mezi svými členy a zbytkem československé společnosti, a proto vytvořily vlastní sociální oddělení, na které se mohli Židé v životní nouzi obrátit. Po návratu se snažily ŽNO o stabilizaci minimálního životního standardu zahrnující obživu, bydlení, zaměstnání, zdravotní péči, doplnění vzdělání a obnovení náboženských funkcí židovských obcí. S finančními problémy mohly přeživším pomoci jejich kontakty s židovskou komunitou i přátelé mimo ni. Židovští repatrianti tak měli větší možnost sociální podpory v situaci, kdy se stát zaměřoval na průměrného repatrianta, který se nevracel do chudoby jako Židé.

Navrátilší, kteří se ocitli zcela bez prostředků, které jim byly násilně odebrány během nacistické perzekuce se díky finanční a stravovací podpoře repatriačních organizací a židovské náboženské obce mohli postavit na nohy v prvních poválečných měsících. Díky rychlému obnovování židovských náboženských obcí vznikla oficiální židovská reprezentace, ke které se mohli navrátilší obrátit nejen při materiálních potížích, ale zároveň duchovních či psychických a také pro právní pomoc v restitučních kauzách.

Navrátilší Židé se museli vyrovnat s nepřátelským ovzduším vůči národnostně nespolehlivým a etnicky či národnostně odlišným skupinám. Rada ŽNO proto převzala dobový diskurs, kdy se snažila vůči veřejnosti a politickým představitelům dávat důraz na loajalitu Židů vůči československému státu. Odkazovala na jejich loajální politiku během první československé republiky i na hrdinství židovských vojáků v zahraniční československé armádě bojující na frontách druhé světové války. RŽNO se tak ocitla v obtížné situaci, ve které se snažila zdůraznit rozdílnou situaci židovských obětí a na straně druhé být ve společenství loajálních občanů státu. Snaha politických představitelů o vytvoření etnicky homogenního Československa měla negativní vliv na ukotvení poválečné židovské identity. Celkově byl na navrátilší vytvářen tlak, aby se příliš neodlišovali, asimilovali se a své židovství vnímali spíše jako náboženství. Českoslovenští představitelé také věřili, že podporou sionistických aktivit vyřeší problém židovské národnosti, proto tlačili na případy osob považujících se národnostně za Židy, aby dobrovolně emigrovali do Palestiny.

V poválečných letech byla politickými představiteli více vyzdvihována oběť politických vězňů a strádání rasově perzekuovaných Židů bylo připomínáno méně. Pro

československou veřejnost se stalo důležitější připomínání vypálení Lidic a Ležáků, což dokazuje velká pátrací akce po žijících dětech z těchto vesnic. Oběti šoa nezískaly samostatné místo a vzpomínání na genocidu spadalo do kategorie nacistických zločinů. Odlišnosti židovské genocidy nebyly více zdůrazňovány.³⁰¹

Vzpomínky přeživších nám u většiny ukazují snahu o potlačení jejich židovské identity po návratu. Často našli novou rodinu v prostředí svého partnera nežidovského původu a své děti v židovské víře dál nevychovávali. Místo toho dávali své děti pokřtít s pocitem, že je do budoucna uchrání před utrpením, které za válka sami prožili.³⁰² Zážitky z válečných i poválečných let je donutily k zaujetí stanoviska ke své židovské identitě, které ústilo k rozhodnutí, kde a jak obnoví svou existenci.³⁰³ V souvislosti s negativními reakcemi společnosti na návrat Židů se velká část vydala cestou úplné asimilace a potlačení svého židovství. Menšina přeživších naopak cítila větší souznění se svou židovskou identitou a uvědomovala si více svoji židovskou víru. Svě židovství mohla ale deklarovat pouze ve smyslu náboženském, nikoliv národnostním.³⁰⁴ V československém prostředí se tolik lidí s přímým antisemitismem z řad společnosti nesetkalo, častějšími případy se stal státní antisemitismus ve formě jednání na úřadech, problémy s restitucemi či vyhazovu z práce.³⁰⁵

Nepříjemnými zážitky pro židovské přeživší se po návratu do rodného místa staly tahanice ohledně navrácení původního majetku. Některé sousedy návrat přeživších těšil a bez problémů jim navrátili cennosti, které si u nich před deportacemi uschovali. Ale častěji se stávalo, že sousedé zapírali uschování či zcizení jejich původního majetku. Židé se s takovými situacemi vyrovnávali rozdílně, v některých případech se nedalo dělat nic jiného než rezignovat, ale při dostatečné podpoře jiných známých či státních úřadů se ke ztracenému majetku mohli opět dostat. V rámci popsané restituce majetku se na místních úrovních setkávali navráťivší se sociálně-ekonomickým antisemitismem. V poválečné situaci veřejnost pohlížela na antisemitismus, jako na něco, co bylo zničeno spolu s nacismem, a tudíž na nespravedlnosti vůči Židům jiného charakteru než nacistické rasistické nařízení, nebylo pohlíženo jako na antisemitismus.

³⁰¹ BARŠA, Paměť a genocida, str. 9-10, (viz pozn. 31)

³⁰² Archiv vizuální historie USC Shoah Foundation, interview č. 15060: Jiří Mahler (květen 1996)

³⁰³ KRÁLOVÁ – KUBÁTOVÁ (ed.), Návraty: poválečná rekonstrukce židovských komunit v zemích středovýchodní, jihovýchodní a východní Evropy, str. 39, (viz pozn. 262)

³⁰⁴ SEDLICKÁ, Není přítel jako přítel, str. 217, (viz pozn. 22)

³⁰⁵ Archiv vizuální historie USC Shoah Foundation, interview č. 11193: Anna Lorencová (březen 1996), interview č. 15060: Jiří Mahler (květen 1996), interview č. 17411: Anita Kafková (červenec 1996)

Mimo prvek antisemitismu také situaci restitucí komplikuje nová koncepce socialistické společnosti, která obecně nepřála velkým majetkovým vlastníkům.

Do složitější situace se dostali Židé německé národnosti, na které bylo po válce pohlíženo jako na zbytek německé společnosti, tím ztratili československé občanství a nemožnost ucházet se o restituci svých majetků. Umělé zařazování občanů do uměle vytvořených kategorií národností bylo u osob židovské národnosti značně problematické a jako primární ukazatel národní identity byl vnímán jazyk.³⁰⁶ Němečtí Židé byli diskriminováni pro jejich němectví více než židovství. Díky tlaku RŽNO, organizaci UNRRA a zahraničnímu tisku československá vláda musela v září 1946 zakázat odsun navrátilivších se německých Židů, ale i přesto velká část z nich si přála emigrovat do Německa a v Československu zůstal jen zlomek bilingvních mladých Židů, kteří se rychle dokázali do československé společnosti asimilovat. Sedlická ve své práci ukazuje pohled pamětníků, kteří třetí republiku vnímají jako netolerantní období plné byrokratických překážek a diskriminace.³⁰⁷ V Československu byl zdůrazňován poválečný požadavek etnické homogenity státu, tudíž veřejnost vytvářela tlak na osoby židovského původu po tom, aby zapadly do společnosti a odstranily jakékoliv židovské odlišnosti.

Návrat Židů z koncentračních táborů tak doprovázely pocity naděje, ale i zklamání. Snaha dostat se co nejrychleji z míst nuceného společenství završilo strádání nad ztracenými blízkými osobami a komplikace usídlení přeživších v poválečné společnosti. Jak bylo v této práci ukázáno dostala se přeživším řada podpor pro ekonomické postavení se na nohy, které ale nebylo dlouhodobě postačující. Přes všechny existenční problémy se židovským repatriantům podařilo obnovit svou živnost a v části případů i dojít k restituci původního majetku. Jejich každodenní životy doprovázely otázky jako, co dál, jak naložit se svou židovskou identitou či kde založit nový život. V poválečných letech kladli pamětníci velký důraz na obnovu svého rodinného života a nalezení nového životního smyslu, ať už v zakládání rodin, dokončení studia či v pracovní náplni. V Československu většina volila formu asimilace do československé společnosti, v čemž jim pomohly asimilační sňatky a rodina nežidovského partnera. Zároveň volili asimilaci pro zjednodušení života, aby se jim

³⁰⁶ SEDLICKÁ, Není přítel jako přítel, str. 218-219, (viz pozn. 22)

³⁰⁷ Tamtéž, str. 220, (viz pozn. 22)

vyhnula úřednická diskriminace, a také aby ochránili své potomky od podobného osudu, který sami během války prožili.

5. Seznam pramenů a literatury

5.1. Literatura

- ÁDÁM, István Pál, *The Holocaust and its Aftermath from the Family Perspective*, str. 143-145, in: *Judaica Bohemiae* 52, Židovské muzeum Praha 2017.
- ADLER, Hans Günther, *Terezín 1941-1945. Tvář nuceného společenství: I. Dějiny*, Barrister & Principal, Brno 2006.
- ADLER, Hans Günther, *Terezín 1941-1945. Tvář nuceného společenství: II. Sociologie*, Barrister & Principal, Brno 2006.
- ADLER, Hans Günther, *Terezín 1941-1945. Tvář nuceného společenství: III. Psychologie*, Barrister & Principal, Brno 2007.
- ARENDOVÁ, Hannah, *Eichmann v Jeruzalémě: Zpráva o banalitě zla*, Mladá fronta, Praha 1995.
- ARENDOVÁ, Hannah, *Původ totalitarismu*, OIKOYMENH, Praha 1996.
- BARŠA, Pavel, *Paměť a genocida: Úvahy o politice holocaustu*, Praha: Argo, 2011.
- BENEŠOVÁ, Miroslava, *Situace v Terezíně po skončení války*, str. 7-30 in: *Terezínské listy* č. 18, Památník Terezín 1990.
- BLODIG, Vojtěch, *Město poznamenané tragédií poválečný Terezín v letech 1945-1946*, in: *Terezínské listy* č. 24, Památník Terezín 1996.
- BLODIG, Vojtěch, *Poslední dny války, první měsíce míru. Terezín v roce osvobození*, str. 7-28, in: *Terezínské listy* č. 23, Památník Terezín 1995.
- BURGEROVÁ, Lenka – SPÁLA, Radek, *Židé v Teplicích: 600 let historie*, EUROPRINTY, Teplice 2014.
- ČAPKOVÁ, Kateřina – RECHTER, David (eds.), *Židé, nebo Němci?*, Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2019.
- ČAPKOVÁ, Kateřina, *Češi, Němci, Židé?: Národní identita Židů v Čechách 1918-1938*, Paseka, Praha – Litomyšl 2005.
- Dr. PICK – Dr. POLÁK – PACOVSKÝ, J., *Terezín očima hygienika: Zpráva z terezínského koncentračního tábora o boji proti hmyzu a skvrnitému tyfu*, Lékařské

knihkupectví a nakladatelství v Praze 1948 -

<http://www.digitalniknihovna.cz/nlk/view/uuid:MED00072561-890f61f5-b07e-40cea2e2-e10d353cadac?page=uuid:6d0929b5-c186-4839-8410-d10f50158e35>

ERBENOVÁ, Eva, *Povídej, mámo, jak to bylo*. Praha 1994.

FUCHS, František, *Českožidovská odbojová organizace v Terezíně*, in: *Terezínské studie a dokumenty* 1997, str. 134-146.

GLAZAR, Richard, *Treblinka, slovo jak z dětské říkanky*, Torst, Praha 1994.

GROSS, Jan Tomasz, *Zlatá žeh: co se odehrálo na pomezí holocaustu*, Argo, Praha 2013.

HÁJKOVÁ, Anna, *The Last Ghetto: An Everyday History of Theresienstadt*, Oxford University Press, 2020.

HANKOVÁ, Monika, *Kapitoly z poválečných dějin židovské komunity v Čechách a na Moravě (1945-1948)*, Karlova univerzita: Ústav hospodářských a sociálních dějin, Praha 2006.

HES, Milan, *A brány se otevřely... Osvobození 1945: Dachau – Osvětim – Terezín*, Nakladatelství Epoque, Praha 2015.

HES, Milan, *Promluvili o zlu: holocaust mezi dějinami a pamětí*, Epoque, Praha 2013.

HORÁKOVÁ, Eliška, *Epidemie skvrnitého tyfu na konci druhé světové války v Terezíně*, Karlova univerzita: Katedra dějin a didaktiky dějepisu, Bakalářská práce, Praha 2018.

HYNDRÁKOVÁ, Anna – MACHATKOVÁ, Raisa – MILOTOVÁ, Jaroslava, *Acta Theresiana. Denní rozkazy Rady starších a Sdělení židovské samosprávy 1941-1945*, Institut Terezínské iniciativy 2003.

HYNDRÁKOVÁ, Anna, *Očima vzpomínek: Konec války v Terezíně ve vzpomínkách a výpovědích terezínských vězňů*, str. 102-119, in: *Terezínské listy* 25, Památník Terezín 1997.

JANČÍK, Drahomír – KUBŮ, Eduard – KUKLÍK ml., Jan, *"Arizace" a restituce židovského majetku v českých zemích (1939-2000)*, Karlova univerzita: Ústav hospodářských a sociálních dějin FF UK, Praha 2003.

- JANČÍK, Drahomír – KUBŮ, Eduard, *"Arizace" a arizátoři: drobný a střední židovský majetek v úvěrech Kreditanstalt der Deutschen (1939-45)*, Karolinum, Praha 2005.
- KADLEC, Jaroslav, *Rada židovských náboženských obcí – politika židovské organizace*, Magisterská diplomová práce, Masarykova univerzita v Brně, Brno 2009.
- KAPLAN, Karel, *Pravda o Československu 1945-1948*, Panorama, Praha 1990.
- KÁRNÝ, Miroslav – BLODIG, Vojtěch (ed.), *Terezín v konečném řešení židovské otázky*, Mezinárodní konference historiků k 50. výročí vzniku terezínského ghetta, Terezínská iniciativa nakladatelství LOGOS, Praha 1992.
- KÁRNÝ, Miroslav, „Konečné řešení“: *Genocida českých Židů v německé protektorátní politice*, Academia, Praha 1991.
- KÁRNÝ, Miroslav, *Terezínské podzimní transporty 1944*, str.10-39, in: *Terezínské studie a dokumenty 1996*, Institut terezínské iniciativy, Praha 1996.
- KASÍKOVÁ, Jana, *Ať mohou přijeti: organizace poválečné repatriace a návratů 1942-1947*, Academia, Praha 2017.
- KESSLER, Erich, *20.4.1945 v Terezíně a dny následující*, str. 275-292, in: *Terezínské studie a dokumenty 1996*, Institut terezínské iniciativy, Praha 1996.
- KRÁLOVÁ, Kateřina – KUÁBTOVÁ, Hana (ed.), *Návraty: poválečná rekonstrukce židovských komunit v zemích středovýchodní, jihovýchodní a východní Evropy*, Nakladatelství Karolinum, Praha 2016.
- KUKÁNOVÁ, Zlataše – MATUŠÍKOVÁ, Lenka, *Prohlášení za mrtva – úřední potvrzení i pramen ke studiu dějin*, str. 246–251, In: *Terezínské studie a dokumenty 1996*, Institut terezínské iniciativy, Praha 1996.
- LÁNÍČEK, Jan, *Ve stínu šoa: Československá exilová vláda a Židé během druhé světové války a po ní*, Academia, Praha 2018.
- LEVI, Primo, *Potopení a záchránění*, Mladá fronta, Praha 1993.
- MRŇKA, Jaromír, *Limity lidskosti. Politika a sociální praxe kolektivního násilí v českých zemích 1944-1946*, Ústav pro studium totalitních režimů, Praha 2019.

- NĚMEČEK, Jan a kol., *Kapitoly z osvobození Československa 1945*, Academia, Praha 2017.
- NORA, Pierre, *Mezi pamětí a historií. Problematika míst*, in: MAYER, Françoise (ed.), *Antologie francouzských společenských věd: politika paměti*, Francouzský ústav pro výzkum ve společenských vědách, Praha 1998.
- POLONCARZ, Marek, *Evakuační transporty do Terezína (duben-květen 1945)*, str. 263-280, in: *Terezínské studie a dokumenty 1999*, Institut terezínské iniciativy, Praha 1999.
- RIEGNER, Gerhart M., *Vztah červeného kříže k Terezínu v závěrečné fázi*, str. 177-187, in: *Terezínské studie a dokumenty 1996*, Institut terezínské iniciativy, Praha 1996.
- ROTHKIRCHENOVÁ, Livie, *Osud Židů v Protektorátu 1939-1945*, Trizonia – Ústav pro soudobé dějiny, Praha 1991.
- RUTOVÁ, Radana, *Problémy repatriace českých a moravských Židů po druhé světové válce*, str. 67-76, in: *Historie – Otázky – Problémy 2009*.
- SEDLÁK, Petr, *Poté: Postoj a přístup k Židům v českých zemích po druhé světové válce (1945–1947/1953)*, Masarykova univerzita: Historický ústav, Brno 2008.
- SEDLÁK, Petr, *Židé v českých zemích v letech 1945-1949*, str. 13-45, in: *Terezínské studie a dokumenty 2008*, Institut terezínské iniciativy, Praha 2008.
- SEDLICKÁ, Magdalena, *Němečtí Židé v Československu v letech 1945-1948*, *Historie-Otázky-Problémy*, 1/2016.
- SEDLICKÁ, Magdalena, *Není přítel jako přítel. Židé v národním státě Čechů a Slováků, 1945-1948*, Karlova univerzita: Ústav českých dějin, Disertační práce, Praha 2018.
- SHLAINOVÁ, Margalit, *Úsilí Benjamina Murelsteina o obnovu terezínského ghetta po deportacích na podzim 1944 a o přežití jeho obyvatel v posledních měsících války*, str. 82-96, *Terezínské studie a dokumenty 2009*, Institut terezínské iniciativy, Praha 2009.
- SOMMER, Karel, *UNRRA a Československo*, Slezský ústav AV ČR Opava, Opava 1993.

SOUKUPOVÁ, Blanka – SALNER, Peter – LUDVÍKOVÁ, Miroslava, *Židovská menšina v Československu po druhé světové válce: od osvobození k nové totalitě*, Židovské muzeum, Praha 2009.

SPURNÝ, Matěj, *Nejsou jako my: Česká společnost a menšiny v pohraničí (1945–1960)*, Antikomplex, Praha 2012.

SUŠILOVÁ, Radana, *Židé v poválečném Československu*, Karlova univerzita: Ústav českých dějin, Diplomová práce, Praha 2011.

ŠUSTROVÁ, Radka, *Zastřené počátky sociálního státu: Nacionalismus a sociální politika v Protektorátu Čechy a Morava*, Masarykův ústav a Archiv AV ČR 2020.

WYMAN, Mark, *DPs: Europe's Displaced Persons, 1945-1951*, Cornell University Press, 1998.

5.2. Prameny

5.2.1. Archivní prameny

- ❖ Archiv Židovského muzea v Praze
 - Sbírká Terezín
 - Archiv virtuální historie USC Shoah Foundation
- ❖ Národní archiv v Praze
 - Ministerstvo ochrany práce a sociální péče – repatriace
 - Ministerstvo ochrany práce a sociální péče
 - Ministerstvo vnitra

5.2.2. Dobový tisk

- ❖ Věstník židovské obce náboženské v Praze (1945–1951)
- ❖ Časopis Služba repatriantům: zprávy repatriačního odboru ministerstva obrany, práce a sociální péče všem vracejícím se do vlasti (1945)

5.2.3. Internetové zdroje

- ❖ USC Shoah Foundation [online]. USC Shoah Foundation, 2017 [cit. 2021-01-17]. Dostupné z: <https://vhaonline.usc.edu>

VĚSTNÍK

ŽIDOVSKÉ OBCE

NÁBOŽENSKÉ

V PRAZE

REDAKCE A ADMINISTRACE
Praha V, Maislova 18 - Tel. 625-41

ROČNÍK VII.

V PRAZE DNE 1. ZÁŘÍ 1945

ČÍSLO 1

PROJEV

kteří nám poslal do prvního čísla Věstníku náměstek pražského primátora dr. Vacek

Teprve nyní, když se litice války přehnala přes naše hlavy a celý svět si uvědomuje, jak nesmírné umělecké poklady a dějinné doklady byly zachovány, když byla zachráněna Praha, její střed Židovské město i s domy, háky a řetězy, jimiž bylo ve středověku obeháno — starý židovský hřbitov, stará synagoga s dvojitým orlojem, s arabskými a hebrejskými číslicemi a zpětným chodem hodinových ručiček, jakož i zbytky židovského musea. Zůstalo to všechno zachováno, přestože tyto památky byly 6 let v moci hitlerovských fanatiků a na konci války středem bojů s tanky, děly, kulomety v bezprostřední blízkosti německých kasáren. Dosah toho si uvědomujeme, pomyslíme-li na zničenou Varšavu, zpuštěný Lvov a oblasti Ukrajiny, obydlené Židy. Žádnou štvaničí protizhidských plátek a plakátů se Češi a zejména pražský lid nedali vyburcovat, aby se zvedli k útoku na Židy. Po celou dobu války zachovali loyální postoj k židovským spoluobčanům. Rabování židovského majetku, protizhidské výnosy, malé přiděly potravin pro židovské rodiny, omezování nákupní doby a všechna persekuce Židů, i Terezín s židovským městem a hromadným umíráním, jdou výhradně na vrub a účet německého fašismu, stejně jako smrt bývalého člena městské rady dr. Langra. Dnes, po válce, v době svobody politické a náboženské, nic nestojí v cestě obnově židovské náboženské obce. Na čem bude v příští době nejvíce záležet, je kladný postoj židovstva k budování nového společenského řádu a jeho účast na plnění programu první demokratické československé vlády, vlády jednotné fronty Čechů a Slováků.

Dr. V. Vacek

PŘEŽILI JSME

Ing. ARNOŠT FRISCHER

Jsme zachráněni a jsme svobodní, ale naše srdce jsou plna smutku a naše oči plny slz. Příliš mnoho z nás se nevrátilo. Není nikoho, kdo by nepostrádal milých. Jak by nepostrádal! Asi jedna desetina židů z Čech a Moravy se věs zachránila do svobodné ciziny a další jedna desetina přežila hrůzy koncentračních a internačních táborů. Ještě docházejí jedinci a ještě se budou trousit zpět — snad po léta. Ale ostatní nikdy neuvídíme. Není pospolitosti na světě, od níž válka a nacistický režim vyžádal větších obětí než od lidu židovského.

To je stinná stránka historického příběhu, kterým jsme prošli. Ale je i stránka světlá. Už nechodí drzí nacisté ulicemi našich měst. Jsou poraženi a poníženi tak, jako nikdy žádná zpučná kasta nebyla poražena. S pocitem hanby nesou svoje „N“ na prsou a zádech, když oslabení, jsou vedeni ulicemi. My jsme je přežili. Pravda, málo z nás se těchto dnů dožilo, ale musíme to vidět takto: židovstvo přežilo. Opět se židé modlí ve Staronové synagoze v Praze a v starobylém Templu v Bratislavě. My jsme zde — a kde jsou oni . . . ? Za své krutosti nebyli dostatečně potrestáni

a na tomto světě ani není dost přísného trestu za to, co spáchali. Ale hleďte na to takto: německý lid, nafouknut představou, že lidstvo je odstupňováno podle hodnoty krve národů a že on stojí na vrcholu této stupnice, na jejímž spodku je lid židovský, je celým světem nenáviděn, opovrhován a právem trestán a ponížěn.

Jsme příliš ubití, oslabení, krvácející a zarmoucení, než abychom se mohli veselé radovati nad hlubokým pádem hanebného nepřitele. Ale v hloubi našich duší začíná tiše růst nová důvěra v život a v naši vnitřní hodnotu. Opět šel světem gigantický zápas mezi pohanstvím a barbarstvím na straně jedné a mezi vírou v Boha a rovnost člověčenstva před ním na straně druhé. V tomto boji lid židovský po 3000 let mnoho a mnohokrát krvácel, skoro do úplného vykrvácení. Dej Bůh, aby to byl zápas poslední; aby rovnost lidu byla na věky a všude uznána a aby svět konečně pochopil, že slabého nutno posilovat a nikoliv bít ho jen proto, že je slabý. Teprve až všechno lidstvo to pochopí a uvede ve skutek, bude židovskému lidu dopřán mír a dopřána jistota na zemi.

Tabulka č. 7.

Epidemie skvrnivky v Terezíně.
Duben až červen 1945.
7denní hlášení.

Týden č.	Datum		Hlášení onemocnění (přijetí v nemocnicích)	Hlášená úmrť
	od	do		
1.	24. IV.	30. IV.	57	6
2.	1. V.	7. V.	232	15
3.	8. V.	14. V.	508	48
4.	15. V.	21. 5.	745	130
5.	22. V.	28. V.	374	146
6.	29. V.	4. VI.	140	71
7.	5. VI.	11. VI.	80	40
8.	12. VI.	18. VI.	40	21
9.	19. VI.	25. VI.	10	16
--	28. VI.	30. VI.	4	10
Celkem:			2.190	503

Tabulka č. 8.

Plynování jednotlivých místností a budov
1942 až červen 1944 v koncentračním
táboře Terezín.

Plynovací prostředky	Počet m ³
Cyklon	500.408
Ventox	123.233
Tríttox	2.330
Kysličník siřičitý	231.040
Akantex	3.526
Celkem	860.537
Celkový prostorový obsah kasáren a domů terezínského tábora: asi 1 milion m ³	

Příloha č. 4: Potvrzení ČPA (AŽMP, Sbirka Terezín, k. 135, inv. č. 342a,
Prázdné formuláře a dotazníky)

Č E S K Á P O M O C N Á A K C E T E R E Z Í N

Jmeno :
Zamětnání: Na ro dnos t:
Nar. :
T. c. zdravý, z nakezy podezrelv příslušník
byvelého Ghetta Terezín. vyšetřující lékař
Schvaluje České pomocné akce
MUDr. K. Raska
V e l i t e l

104532/22

Příloha č. 5: Vyhláška k lékařské prohlídce (AŽMP, Sbirka Terezín, k. 132, inv.
č. 333, Vyhláška ze dne 10.5.1945)

Terezín, 10.5.1945

K lékařské prohlídce pro odchod z Terezína budou dnes
vydávána potvrzení pouze tem, kdož prokáží:

- 1./ potvrzením / českých úradů /, že žadatel má k dis-
posici dopravní prostředek
- 2./ účastníkům transportů AL 1 a AE 2
- 3./ Každý musí předložit potvrzení svého oddělení o
postradatelnosti na předepsaném formuláři.
- 4./ Průkazy budou vydávány v kavárně na náměstí ihned,
jakmile budou administrativně zpracovány. Tamtéž
musí býti odevzdány terezínské potravinové lístky.

O dalším postupu budou vydávána stále oznámení.